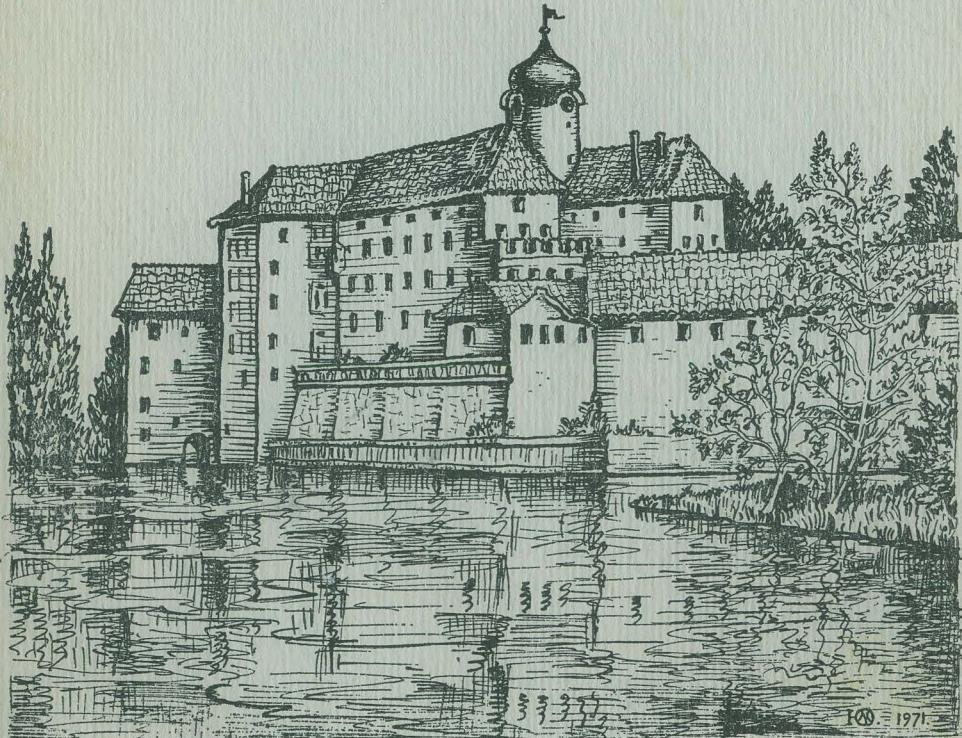
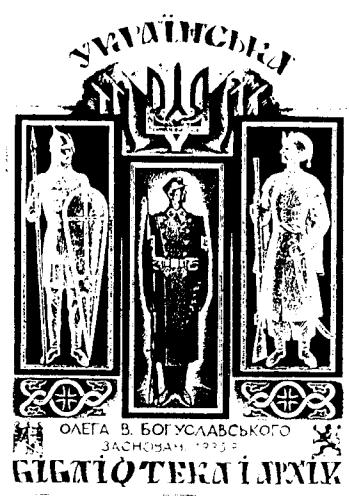

ВАЛЕНТИН СІМЯНЦВ

СТУДЕНТСЬКІ
ЧАСИ
СПОГАД

СТУДЕНТСЬКІ ЧАСИ

VALENTIN SIMIANCEV

ІНЖ. ВАЛЕНТИН СІМЯНЦІВ

STUDENT DAYS

(Memoir)

Czecho-Slovakia 1923-29

СТУДЕНТСЬКІ ЧАСИ

(Спогад)

Чехо-Словаччина, роки 1923-29

diasporiana.org.ua

Washington, D.C.

1973

Вашингтон, Д.К.

1973

Обкладинка інж. Юрія Матушевського

Printed in U.S.A.

Svoboda Press, 81-83 Grand Street, Jersey City, N.J. 07303

Передмова

Присвячено колегам, з якими доля звела спільно камінь науки гризти.

Писання, чи тепер уже написання спогаду „Студентські часи”, Чехо-Словаччина роки 1923-1929, власне є продовженням спогадів вояцьких. Во і люди тіж, тільки обставини інші і на нових теренах. Та і народилися ці спогади під тим же „тиском громадським” — пишіть, ви свідки тої доби. Доби, яка буде цікавити прийдешні покоління. Доби, коли творилася історія. (А коли вона, та історія, не творилася?) Ви, мовляв, свідки і маєте лишити свідчення про добу таку цікаву, багату і т. і. Щоб тій добі ні дна ні покришки. Батьківщино наша, Батьківщино.

Нема ніде людяноти. Оце те багатство доби, оце те цікаве?

Най буде і так . . . Писати — це обов'язок ваш, кажуть Ото ж складаю і свою „лепту” на той вівтар — „дікаового і багатого”.

Складав, як зумів. Як воно заховалося в пам'яті. А писалося воно, іноді, як виливалося само.

Колись, мій брат Олекса, царство Йому небесне, підрахував, що з нашої сотні, щось більше десяти чоловік продовжували освіту після тaborів польських. В Академії вчилися: Василь Коваленко, Ларко Кукшин, два Сімянцевих, а Миколу Мезенцева та Михайла Роніса потягло до чеських високих шкіл. Так це уже шестero, що я їх пригадав.

Писав я свої спогади, як жив один студент, та мое найближче оточення, та друзі, що спільно камінь науки гризли. Так, що наперед відкидається мова про „всеохоплюючий виклад”. Висновки ж робити — нікому не можу заборонити.

Ясно, що могло того бути написано більше, та все чув голос остроги: „Во многословії ність бо спасіння”. А немало, напевне і цікавого відплило з роками. Та шкодувати за тим мабуть таки і не треба. Не втрималося — загуло, пропало.

Написаний спогад я дав прочитати: покійному Петрові Шохові, ми з одного семестра та він завжди вмів добру думку сказати. Інженерові Гаврилові Гордієнкові, бо він і сам пише. Та ще інженерові Олександрові Тимошенкові, архітекторові та мистецеві. Та й інж. О. Т. завжди цікавився життям Академії через свого батька, нашого професора Сергія Прокоповича Тимошенка. Читав ще професор П. Ковалів. Його я прохав підчистити мою граматику і мову, бо мова оточення, яке декілька разів в житті мінялося, вплив мати мусіло. А мови, сказав професор, виправляти не треба. Во вона, мовляв, ваша, най і лишиться ваша. Ред. Вячеслав Давиденко справляв рукопис, друкований у фейлетонах „Свободи”. А добрий приятель ред. Іван Кедрин, перший намовив друкувати. Всім їм спасиби!

Всім щиро дякую за добре зауваги, чи поправки і я їх увів на відповідних місцях у книжці. Це зробити мусів, уже хоч би і через те, щоб видно було деяку різницю в сприйманні речей і бачення оточення тих же подебрадців.

Найбільше лисгування було з пок. П. Шохом. Прохав його і про вступне слово, яке, інж. Шох таки написав. Подаю цей вступ, не міняючи нічого. Та і цікавий він.

Петро Шох написав:

„Наше покоління скупе на спогади. І це дивне. Бо пригадувати є що. Особливо мало написано про життя нашої тоді студіюючої молоді в Чехо-Словаччині з років 1922-1935. Були це емігранти, що різними шляхами дісталися за кордон, однак основну масу творили вояки Армії УНР, що потрапили до Чехії з тaborів інтернованих у Польщі, дехто легально, а дехто, як казали тоді, „на зелену візу”. (Між ними і аз грішний „на зелену”. Не втримався, таки вставив своє. Пробач, Петре. В. С.).

Дитячі сни цих хлопців розвіялися. Гарматні стріли, а молодечі мрії довелося мріяти за дротами в тaborах інтернованих недавнього союзника, що пок-

лав певну ризику (мовляв „За вольность нашу і вашу”).

Дуже незвичним і зовсім несподіваним для цих юнаків було тепле, людське відношення, виявлене в Чехо-Словачькій Республіці, малій Словянській Америці за її славного Президента Томи Г. (аріка) Масарика, відомого філософа-гуманіста.

Поволі привикали до звичайного, впорядкованого життя, до шкільної лавки. Розставала крига жалюй недовір'я до людей. Забувалися неслухні кривди. Поверталася винесена з дому віра в добро, правду і красу на притаманний вікові романтизм.

Це все щедро розкидано в спогадах. Автор уміє просто і щиро розповідати про свої пригоди, іноді, щоб посилити враження, він потрапить бути навмисно наївним.

Книжку з особливою цікавістю будуть читати шкільні товарищи Валентина.

Але вона дочекається і масового читача в Україні, (Дай Боже нашему теляті вовка з'єсти. В. С.) коли впадуть заборони знати правду про Визвольну Боротьбу українського народу після революції 1917 року.

І(ндрі)ІІІ(шо)

На сторінках я згадую, як студенти співали в креслірці. Петро Шох пригадав і післав мені тексти трансверсій. Можна, думаю, подати їх і на цьому місці. Все це творчість того самого Петра Шоха. Любили його за ті веселі „кавалки”, колеги.

Наш студентський гімн.

Від чого наші поля колосяться зроду?
Та від чого, що земля н'є до схочу воду.
Ми води не хочемо пити,
Ми студенти, а не діти,
Знаєм смак гріоту.

Най найстарший абстинент і вибранець долі,
Він напевне був студент, хоч не вчився в школі.
Іого приклад ми плекаєм,
Від горілки не тікаєм,
Від вина ніколи

*Хай скпар збира майно, цілій світ нам хата:
Всюди знайдеться вино, гарні в нас дівчата.
Наливаймо ж повний келих,
Піднімаймо ж аж до стелі
За дівчат веселих.*

*Хай же крутиться земля! Ще раз гарки вгору:
„Віват Академія! Віват Професорес”!
Слава бідним і багатим,
Волоцюгам і жонатим,
Слава всім студентам.*

Петро Шох

Цей наш — „Гаудеamus ігітур ювенес дум сумус” іноді співався вперемішку. Чотири рядки дійсного „Гаудеамус”, а чотири цього нашого і так аж до кінця. Хіба нема що згадати та під вус зідхнути. (В. С.)

Застільна пісня гідротехніків:

*Хто знає закон трьох висот,
Хто знає „Вернулі Константу”*),
Сідаймо за стіл — без клопот
Гіdraulіку зробим до ранку,
Провіремо Ейлерів взір
Про рух ідеальної течі
І покажем молодшим примір,
Як робляться вправи до речі
Анамо ж по чаці усі
Почнем наукові змагання,
Не зрадим старого Дарсі,
Докажем закон фільтрування
Тяжкий гідротехніків фах:
Скрізь теча на нього полюс.
Давайте ж хоч на столах
Ми все до чиста „зрегулюєм”
Ми все до чиста „зрегулюєм”.
Вирує як море життя,
Нас праця велика чекає
І пізнє буде каяття,
Як „досвіду” тут не придбаєм.*

Петро Шох

*) Вернуелі — вчений, що відкрив підставові закони гідродинаміки.

Травестія „Ой сусідко . . .”

*Ой, сусідко, з сусідом, сусідом,
Почастуйте обідом, обідом
Стипендію виручу, виручу —
З подякою заплачу, заплачу.*

*Маю боргу багато, багато
В „Україну” і в „Хату”
„Допком”, „Єдність” стягають, стягають
Як прожити не знаю, не знаю.*

*Ой, Лаштювко, не вірми, не вірми,
Бо я хлопець модерний, модерний,
Люблю на борг купити, купити,
Забиваю платити, платити.*

(Спільна творчість Петра Шоха і Гриця Краєвського).

Пояснення: „Україна” і „Хата” — студентські їdalьни.

„Лаштювка” — це прізвище власника, власне власниці складу взуття, де студенти звичайно купували на борг собі черевики. „Допком” і „Єдність” — це кредитові товариства, де студенти позичали гроші, що потім їх стягали зі стипендії.

Травестія на: „У прийомній скляні двері”

*В деканаті білі штори
Там сиділи професори.
Самий страшний Тимішенко
Питається у Петренка:
Чи ти будеш працювати
Стипендію відробляти.*

(Творчість Данила Савенка і Петра Шоха).

УВЕРЛЕЙ

*Пішов на іспит Уверлей,
Забувши дома шпаргалета,
Помнявся трохи у дверей
І увійшов до кабінету.*

*Білет нашвидко прочитав,
Заліз несміло до кишеньі
І жах німий його обняв:
Тепер він пристрій Торічеллі.*

*I став він плаватъ, як умів,
А виплисти було не сила.
Професор слухать не схотів
I сором, біль, нудьга насила.*

*Пропав „заряд”, пропав і час
I репутація хитнулась,
Без шпаргалета не вилазь,
I гірко практика всміхнулась.*

*Минуть за роками літа,
Дрібниці згинуть у хвилях Лети
A як притисне до кута —
Згадаємо про шпаргалети.*

Цього „Уверлея” написав студент старшого курсу. А „моделем” т. м. був йому, студент нашого курсу Ітан Печарчук — Царство Йому небесне.

(Подав Петро Шох).

Далі Петро Шох пише: „А це пісня першого випуску. Травестія на лірницьку”: „Мимо царства прохожу”.

*Мимо замку похожу,
Гірко плачу, ридаю.
Ой горе мені, гідротехнікові.*

*Гідротехніка мій фах,
Але тяжка, просто жах.
Ой горе мое превеликое.*

*Як до Граського ходив —
Він мене не зрозумів,
Ой горе мені гідротехнікові.*

*А як підеш до Груби —
Пожене, що не роби
Ой горе мое превеликое.*

Хто автором цих рядків — не знаю, чи не було їх більше. Від себе додам — напевне було більше, а пригадати теж не можу.

Зауважи до пісні: „Замок” — Замок короля Юрія Подебрадського, де були авдиторії. Граський — професор, викладав: водотяги, каналізацію, чех, міг не зрозуміти... і не тільки через мову. Інженер Труба — теж викладач.

Зустрівся я з інженером Грицем Василевським у Бавнд Бруку, Нью Джерзі, 3-го травня 1971 р. на Провідну неділю. Це той інж. Г. Василевський, що „бомбадує” листами за правду українську: газети, установи аж до Об’єднаних Націй, уряди аж до президента Амери. Та про це не так давно писала і „Свобода”.

Говорили про те, про се тай згадав Гриць мої оці спогади і картав мене, що я не згадав про „Взяв би я бандуру”, як ту пісню співали матуранти. Прийшлося принатися, що випарилося з голови. А Гриць каже, що пригадає і пішле мені. Так тут і подаю:

1924 — матуральна пісня моєї класи, як пригадав віршомаз Гриць Василевський.

*Взяв би я бандуру
Тай заграв що зінав,
Про тую матуру
Дідько б її взяв.*

*День цілий бідкуюсь
По ноочах не сплю,
Ta раненько раном
Боженька молю.*

*Щоб дав мені хисту
Сили і терпіння,
Пережить всі муки
Геть аж до кінця.*

*Іваненко душить
Пасічник клює,
Риндик посто глушить
Дихатъ не дає.*

*Майстренко, Терлецький
З ними наздогін,
Вантажать без міри
Не потягне й кінь.*

*Оці їх науки
Боже їм прости
До Кінського „згарди”
Ніколи й зайти.*

*Як би то не було
Усе це мине,
На того Громкома
Кожен спом'яне.*

*Взяв би я бандуру
Коби її мав,
Заграв би веселу
Аж — зматурував.*

Дякую ще раз усім, що взяли близько до серця мій спогад і допомогли зробити його таким, як оце він є.

В. С.

Нарис історії С.-Г. Академії

Тепер уже мало хто чує про нашу Альма Матер Українську Господарчу Академію в ЧСР, яка проіснувала від 1922 до 1935 року. А з неї вийшло до тисячі різних фахів інженерів і була Академія науковим осередком. Студенти Академії у великій більшості — колишні вояки Української Армії, а професори — це колишні будівничі Держави — високі урядовці.

Нижче подається найкоротші відомості про цю високу школу, як вони надруковані в книзі „Українська Висока Політехнічна Школа на чужині” Том I Українська Господарська Академія в ЧСР 1922-1935. Видано абсолювентами Технічно-Господарського Інституту. Нью Йорк 1959, наведено сторінки 3-17. Книга вийшла під загальною редакцією д-ра Олекси Козловського, що був секретарем Академії за весь час її існування. І тепер д-р Козловський збирає, порядкує і переховує архіви Академії та утримує зв'язок з професорами і абсолювентами в цілому світі — навіть і в Україні.

В. С.

**

Дві обставини були основою й передумовою постання в 1922 році в Чехо-Словаччині Под'єбрадської Української Політехніки під назвою Українська Господарська Академія і пізнішого її розвитку:

1. Значне скупчення на еміграції українських висококваліфікованих технічних сил, що брали участь в державнім будівництві при Уряді УНР, та велика кількість студійної молоді в складі вояків Армії УНР, інтернованої в польських таборах.

2. Велика гуманітарно-культурна акція Чехо-Словацької влади в напрямі підтримки еміграції з країною Росії після революційних подій 1917-1920 рр., в тому числі й української. Чехо-Словацька Республіка, очолювана президентом Т. Г. Масариком, не тільки широко відкрила для цієї еміграції двері на в'їзд, але й підтримувала матеріально своїми субсидіями наукові й видавничі емігрантські інституції, утримувала школи та забезпечувала стипендіями студентуючу молодь.

Наявність цих двох обставин поруч із виявленням приватної та громадської активності з боку нащої еміграції вирішили справу постання Української Господарської Академії в Под'єрадах.

Творці Української Господарської Академії, що в більшості були й будівничими української державності 1917-1920 рр., в своїх задумах щодо утворення Високої Технічної Школи та визначення її характеру і завдань виходили з таких заложень:

1. Піднесення добробуту українського народу, що його суспільна і господарська міць залежить у великій мірі від масового поширення технічно-господарських знань і опанування ним сучасної модерної техніки в усіх галузях суспільно-господарського життя.

2. Суспільно-господарський розвиток українського народу залежить, головним чином, від забезпечення кваліфікованими, творчо-ініціативними, технічно-фаховими кадрами.

Микита Шаповал, голова Українського Громадського Комітету в Празі, ЧСР.

3. Українські технічно-господарські кадри мають бути виховані в українських національних, технічно-господарських школах, подібних до шкіл кожного культурного народу.

4. Система українського технічно-господарського шкільництва має бути завершена Українською На-

ціональною Політехнікою, бо тільки вона зможе дати студентові не тільки абстрактний технічний вишкіл, але конкретне технічне знання, органічно зв'язане з потребами рідного краю та добробутом свого народу. І поки подібної технічної школи на українських землях немає, її завдання виконуватиме Українська Господарська Академія поза межами Батьківщини.

Виходячи з таких заложень, фундатори Академії відкрили національну високу школу, що мала своїм завданням підготувати для України вчених агрономів, лісівників, мірників, меліораторів, гідротехніків, технологів, економістів, кооператорів і статистиків. Це все виразно було зформульовано в артикулі 1 статуту Академії (з р. 1925) в такій формі:

„Українська Господарська Академія в Чехо-Словаччині це приватна Висока Школа, яка має своїм завданням підготувати своїх слухачів (студентів) до самостійної господарської та технічної праці, дослідної, творчої, проектної, організаційної, виконавчої та адміністративної у всіх галузях агрономії, лісівництва, технології, межової справи, гідротехніки, економіки, статистики та кооперації. Академія має підпирати науковими дослідами та мистецькою працею розвиток наук та мистецтв і дбати про технічний, сільсько-господарський та промисловий поступ українського народу та цілого людства”.

Ініціатива заснування української високої технічно-господарської школи на еміграції належить Українському Громадському Комітетові в Празі, на чолі якого був видатний громадський й політичний діяч, колишній міністер Пошт та Телеграфів і кол. міністер Хліборобства УНР Микита Юхимович Шаповал. Загальними Зборами цього Комітету дня 17 січня 1922 була обрана спеціальна Організаційна Комісія (М.

Шаповал, Б. Матюшенко, О. Мицюк, В. Старосольський, М. Косюра, Б. Мартос і С. Гольдельман), на яку було покладено:

1. Подбати про допомогу українським вченим і культурним силам на Україні.

2. Подбати про врятування українських вчених та культурних сил на еміграції шляхом використання для культурно-просвітньої праці і готовання української молодої інтелігенції на вчених спеціалістів у господарських та технічних галузях.

Ця Комісія нав'язала листовний зв'язок з Управою Всеукраїнської Спілки Сільсько-Господарських Техніків, що під той час перебувала на еміграції в Польщі. Вчені сили, що купчилися коло цієї Спілки, охоче відгукнулися на заклик Комісії, а потім частина їх, коли справа заснування Академії стала на реальний ґрунт, прибула до Чехо-Словаччини і взялась за організацію нової школи. З її осередку вийшла перша президія Академії (ректор проф. І. Шовгенів, проректор проф. Б. Іваницький та секретар Проф. Ради проф. І. Шереметинський) та декани — Агрономічно-Лісового і Інженерного Факультетів.

28 квітня 1922 р. відбулася перша Професорська Рада Академії (в Празі). З цього дня почала Академія своє існування, але формально статут Академії був затверджений лише 16 травня того ж року. Ось в перекладі зміст декрету Міністерства:

Міністерство Хліборобства Чехо-Словачької Республіки.

ч. 35.168-Іа/1922 В Празі, дня 16 травня 1922
Справа: Українська Господарська Академія —
заснування.

До ч. 821 з дня 19. IV. 1922
Додаток: 1

До Українського Громадського Комітету в Празі

На Ваше прохання з дня 19 квітня 1922 під ч. 821 Міністерство Хліборобства дозволяє на підставі закону з дня 9 квітня 1920 ч. 281 Зб. з. і р., яким впорядковується справа сільсько-господарського шкільництва і догляд над ним, заснування приватної Української Господарської Академії, як інституції з подібною організацією, яку мала колишня Господарська Академія в Таборі.

Предложений статут схвалюється, але завжди і послідовно належить уживати точної назви школи: „Українська Господарська Академія” і всі артикули статуту, в яких згадується, що ця Академія є приватною високою фаховою школою, належить розуміти, що мова йде про приватний сільсько-господарський інститут з високошкільною організацією; а вираз, що вона ділиться на факультети, належить розуміти, що має три відділи.

Ця високошкільна організація виявляється у способі керування школою і у формі викладів та іспитів.

Міністерство приймає до відома, що тимчасовим осідком Української Господарської Академії мають бути Подебради. Що ж торкається приєднання цієї школи до Високої Агрономічної Школи в Брні, зазначається, що в цьому випадкові можна було б говорити про льокальний зв'язок обох високих шкіл, бо якесь органічне сполучення було би через різну організацію обох згаданих шкіл ледве чи до переведення.

Міністерство Хліборобства признає значення такого закладу й охоче піде йому назустріч в справах, які належать до його компетенції. Різні керівні правила, зокрема іспитові і т. п. вимагають в кожному

окремому випадкові дальнього затвердження Міністерства Хліборобства.

За Міністра Хліборобства: Герстенкорн.

Вже від 3 травня 1922 до Подебрад — невеликого купелевого міста, віддаленої від Праги 50 км. (1-1½ год. їзди по залізниці), почали приїздити перші професори. Перед тим намічалося для осідку Академії кілька інших міст в Чехії й на Мораві: Табор, Руднича, Брно, Хрудим і ін. Особливо великі шанси мало Брно. Проектувалося умістити Академію при тамошній Високій Агрономічній Школі. Формально це можна було полагодити аж восени. З цієї причини, як тимчасовий осідок для Академії обрано Подебради, де була чеська середня с.-г. школа, яка в початках допомагала Академії випозиченням для викладів своїх приміщень, ліабораторій та пристроїв. Коли ж пізніше думка про Брно була залишена, робились поважні заходи до перенесення Академії до Табора, головне ізза кращих його кліматичних умов. Ale добре сполучення з Прагою та прихильне становлення подебрадського чеського громадянства, яке навіть вирядило делегацію до Міністерства з проханням залишити Академію в Подебрадах, остаточно переважали й Академія залишилась в Подебрадах.

Як було згадано, ініціатором покликання Академії до життя, був Український Громадський Комітет в Празі. Його прерогативи та права були визначені в предложеному цим Комітетом на затвердження статуті Академії. На ґрунті толкування цих прав і обов'язків прийшло до колізії між Професорською Радою Академії і Управою Укр. Гром. Комітету. Дня 28 серпня 1923 р. Міністерство Закордонних справ повідомило Ректорат про усамостійнення Академії.

Міністерство Закордонних справ Чехословацької Республіки.

ч. 85.594/1923 — 3 секція II

В Празі, дня 28 серпня 1923

До Ректорату Української Господарської Академії в Подебрадах.

Міністерство Закордонних справ вирішило, що Українська Господарська Академія в Подебрадах, фінансово-господарські справи якої були досі полагоджувані Українським Громадським Комітетом, була від 1 вересня 1923 р. усамостійнена.

За Міністра: Др Штрер.

Отже від 1 вересня 1923 Академія в усіх справах зносилася з вищою владою безпосередньо.

Згідно з першим статутом, виробленим Українським Громадським Комітетом, Академія була школою з трирічним курсом навчання. З розвитком школи пляни її навчання не могли вкласитися у вузькі рамки цього статуту і тому Ректорат Академії звернувся до влади Чехо-Словацької Республіки з проханням про перетворення Академії в школу з чотирирічним курсом навчання. Вища влада ЧСРеспубліки поставилася до цього прохання прихильно і Міністерство Закордонних справ надіслало Ректоратові таке повідомлення:

Міністерство Закордонних справ Чехословацької Республіки.

ч. 176.531/1924 / II В ПРАЗІ, дня 11 листопада 1924
Справа: Подебради, Українська Господарська Академія.

ч. 176.531/1924 / II В Празі, дня 11 листопада 1924
Чотирирічний плян навчання.

До Української Господарської Академії в Подебрадах.

Міністерство Закордонних справ повідомляє, що в згоді з Міністерством Хліборобства, не заперечує, щоб Академія, починаючи академічним роком 1924-1925, була перетворена в чотирирічний заклад з чотирирічним пляном навчання, надісланим йому Академією за ч. 2824.

За Міністра: Завазал.

У зв'язку з цим виникла потреба змінити статут, який р. 1922 затвердило Міністерство Хліборобства, а саме — в тому напрямі, щоб цей статут відповідав новим програмам і плянам навчання. Такий новий статут Професорська Рада Академії ухвалила 23 травня 1925 р., а Міністерство Хліборобства і Міністерство Закордонних справ прийняли його до відома. Цим новим статутом Академія і керувалася до своєї ліквідації 1935 р.

З прийняттям цього статуту в Академії остаточно закріплено стан нормальної європейської високої школи: замість фахових відділів прийнято називати факультетів, абсолювентам по закінченні Академії уділювався титул інженера відповідного фаху.

Нові пляни й програми навчання складені були за взірцями аналогічних західно-європейських шкіл. При цьому уважалося спеціально на українські потреби. Цікаво, що Кооперативний Відділ Академії був взагалі першим у світі високошкільним коопераційним закладом.

Наведені актові документи творили основні норми Академії, як школи. Всі інші регуляміни, правила, правильники і т. п. були вироблені на підставі і в розвиток цих документів.

Відповідно до своїх завдань Академія поділялася на три факультети: 1) Агрономічно-Лісовий з відділами — а) Агрономічним та б) Лісовим, 2) Інженерний з відділами — а) Гідротехнічним, б) Межо-

вим (не був урухомлений) та в) Хеміко-Технологічним і З) Економічно-Кооперативний з відділами — а) Економічним, б) Кооперативним і в) Статистичним. Економічний Відділ в свою чергу поділявся на підвідділи: Банковий, Консульської служби та торговельної агентури за кордоном, Місцевого самоврядування та Промисловий.

З Польщі до Чехії

У тисяча дев'ятсот двадцять другому році брат Олекса виїхав з Варшави до Чесько-Словацької Республіки. Писав мені він про свої наміри, ще перед тим. Щасливо дістався туди. І з нового поселення писав мені. Час літніх вакацій працював у „седлака” господаря на селі з воликами. А з осені мав розпочати науку в Українській Господарській Академії в Подебрадах. Кликав і мене кинути все та їхати вчитися. Я хотів кінчити Старшинську Юнацьку Школу. Зі школи до того часу уже почали виїздити до Чех на студії. Сприяли тому пан генерал, начальник школи Микола Шаповал і його брат Микита, що був головою Громадського Комітету у Празі. Я про це вже згадував.

Іхали в більшості ті, хто мав „рамена”, а я ждати не хотів, аж може і мені дістанеться віза. Була б то ставка на програш. Багато було перед мене і більше заслужених і старших — най буде отак. Рішив дістатися до Чех „на зелену візу”, як казали. Та і ця дорога вже в той час була протоптана.

З таким же рішенням був і Михайло Земницький. Тільки він уже був підвищений в старшини. Домовились спільно пробувати щастя.

Всі іспити з кінцем літа 1923 року в Юнацькій Школі я поздавав і чекав тільки на акт підвищення в підпоручники, наказом Головного Отамана. Та і

не дочекався. Звернувся я до команди школи і діс-дістав безтермінову відпустку з Армії на продовження освіти. Ця безтермінова відпустка не кінчилася ще і до сьогодня.

Земницький Михайло мав якісь гроші в польській валюті, а я сто, чи може і сто двадцять тих, що мені Олекса брат був послав.

Зачали ми зі Земницьким помалу збиратися в далеку дорогу.. Мусів я придбати т. м. цивільний одяг. На барахолыці в Каліші, в погодженні з моєю уявою про цивіля, було закуплено: штани, сорочка, якась піджачина, навіть краватка. Прийшла черга на накриття голови, тут був я прямо таки в розпачі, капелюх мені здавався повне спотворення людини і стовідсоткове оцивлення. Помирив я сам себе зі своєю уявою якимсь з ганчірки шитим, а все ж, капелюхом. Мав ту вигоду, що можна було його запхати до кишені, від чого його безфоремність не набувала нічого, але і не губила. Там я, в кишені і намагався весь час тримати той капелюх, свідоцтво моєї деградації.

Уже все готове до відстартування. Тільки не дочекався акту підвищення. Обіцяли, але провести по наказу. Покидаю школу зі свідомістю, що я вже старшина.

Хоч С. Ю. Ш. дала відпустку, та чогось таборове начальство наше і поляки були проти того, щоб ми шукали собі дороги в життя.

І от каже мені Земницький, що був у нього сотник Г. з нашої розвідки і сказав йому:

— „Ти, Михайле, їдь, але Сім'янцева мушу впіймати”.

Дивувалися ми дуже: перше: — як він довідався, що ми у спілку збираємося тікати? Ми ж ро-

били все, здавалося нам, без розголосу. Друге, чому йому якраз мені хотілося впіймати?

Говорив щось Михайло, що сотник дуже ревнивий. Але, от і сьогодні кажу, не промовив я до пані сотникової ніколи і пів слова.

Попереджень дістав Земницький декілька і по-раду зректися мене як компаньйона:

Це руйнувало і мої пляни і Земницького, він мав оплачувати подорож у Польщі, а я в Чехо-Словаччині.

Обдурили ми пана сотника. Пройшли пішки кілометрів зо двадцять, та не так як інші, в напрямку їзди, а навпаки. Там ми перечекали доночі і сіли в потяг. Переїжджаючи Каліш і ще декілька станцій за ним, бачили підлеглих пана сотника, що пильно слідкували за сідаючими до потягу. А в Каліші і сам сотник був. І хоч я був радій, що він мене не бачить, то шкода було, що не побачить мого язика, що я йому висолопив, аж до корінця.

До Нового Санчу, через Краків доїхали, сказати б, щасливо. В потязі весь час, коли були люди у переділі, вдавали, що спимо.

Не знаю, чи переходили в Кракові на інший двірець, мабуть, що так. Як оглядали Краків ледве чи туристика нам тоді була в голові. Але попід Вавелем проходили по крутій вулиці.

У Новому Санчі накупили їжі. Бо через Карпати мали йти пішки. Купував і всякі інші лаштунки робив Михайло, бо моя польська мова була дуже мало зрозуміла для поляків. І вже, коли були десь на горі, але недалеко ще від Санчу, Михайло сказав, що у нього ще польські гроші лишилися. Порадилися: і я лишився на горі біля наших клунків, а Михайло повернувся до Нового Санчу докупити їжі.

Заліз я під таку деревину. Не знаю, чи то смерека, чи ялиця, чи так ростуть інші шпилькові, що кінці вітей лежать аж на землі, а біля стовбура створюється як куреник. І затишно, і тепло, і м'яко на ігличу. Безпечночувся і заснув. Як довго спав не знаю, але солодко спав. Пробудив мене, та й налякав гавкіт пса. Де той пес уявся? Прислухаюся. Все з одного місця гавкає. Не наближається, ні віддаляється. Мабуть хтось прийшов до лісу з пском та щось робить. А може хата де близько. Треба ж щось видумати, для свого спокію.

Виліз я з свого логота. Світати мало, мабуть тоді, як писисько загавкало. Розвиднялося. Благословлялося на день, який мав бути зовсім інший, як усі попередні. Лоскотало в грудях. А те що навколо і небачене було і дивне. Туман залягав густо все, що було нижче мене. Здавалося передомною безкрай море білуватої синяви, яка м'ягенько стелилася до обрію. А вершини гір випиналися зеленими островами. А острови ті нето плили нето гoidalися. Краси такої я не бачив вже ніколи. Так незабутнім і лишилося мені.

На пса вже не звертав уваги. Гавкав він безпестанку. Чи господар до того звик, а у нас би давно йому заткали пельку.

Краса, краса. А що з Михайлом? Тумани розійшлися. Сонечко викотилося тепле і ласкаве. А як знайти мене тут? Тепер бачу, що зблудити в цьому лісі дуже легко. Та й не звичайно мені тут. Звикли ми у наших степах бачити далеко. А тут куди не глянеш гора. А за нею вже нічого не видно. Тіснувати в горах думаю. І знов: А що як щось сталося з Михайлом? Що буду робити тут сам в горах?

Довго я чекав Михайла. По компасу казав він ішов. Мав ще якусь гору орієнтиром. Та ламав

гілки, як йшов вдолину. Тим гілкам я найбільше вірив. А про компас не сперечався, щоб Михайлова віру, в той пристрій, не захитати.

Приніс Михайло несоленого сала, сіль. Посолили ми те сало. Щось під'ли і пішли по тому ж таки компасу, та сонцю.

Три дні ми блукали в Карпатах. Але і зараз, як згадаю якаж то була прогулянка. Скілько нового, небаченого і нечутого. Нові запахи, лоскотали ніздри. По новому свіжість повітря легка і п'янка. Густі тіні під деревами нагадували про дитячі казки. Вершини дерев гойдали небеса.

Але і зрадливі гори непроханому гостеві. Доріг ми боялися. І як трапилася якась стежка-доріжка зараз же тікали від неї чим дуж. Ідеш лісом і нараз кудись провалишся і повзеш на дно якогось урвища. А тепер дряпайся на другий берег. Поперек, повздовж по всіх напрямках зломані велетенські дерева, напіль зогнилі, або і зовсім трухляві. Станеш на таке і знов летиш вниз.

А от, чого ми ніяк не чекали. На вершинах тих гір сухо. Так же хочеться пити, а води ніде. Давили капельки зі спорохнявілих деревин через хустки і лизали вологе.

Мали ми братом Олексом зроблену і мені переслану малу. Дуже гарно вилтраювану. Напрямком через Баб'ю гору. А Михайло мав отого компаса. Йшли ми тільки вдень. Вночі не було на що орієнтуватися. В розрахунку, щодо тривання перемаршу через гору помилилися на цілу добу. Мене то не сердило, не хвилювало зовсім. Куди спішити, навколо така краса, що й не хотілося кудись в інше. А Михайла то гнівало мое розпорощення уяви, аж дорікав мені. А на мої запрошення, на щось подивитися дивовижного, радив мені не ловити гави. А обое ми з

нашої благословеної Харківщини і крім степу та яруг нічого не бачили.

Воно і то правда. Михайло все на компас дивився. Дбав про нас обох. А я тільки йшов за ним. За старшого він був.

Сало нами засолене засмерділося. Хліб і, що там ще було, з'їли. А останню добу вже тільки згадували про їжу. Але як тільки перевалили через Баб'ю гору, води було — пий, не хочу. Всюди струмочки холодної, кришталевої води дзюрчали. Кликали напися.

Перехід через вершину був тяжкий. Нопали з лісів у якісь зарослі густими кущами. Дослівно продиралися через те колюче, густе, покручене на всі боки і не дерево, а якесь хабаззя. Це було на світанку вже четвертого дня нашого мандріування. Потім був знову ліс. А вже на більш лагідних схилах було видно в простих лініях розмежовані ділянки лісу. І відкривалася долина ген, ген далеко. Уже ми зовсім в долині. Ідемо по межі ділянки молодого ліску. І на лінії, що ділила молодший ліс від старшого, два кордонники Республіки Чехо-Словацької:

— „Стій”! кажуть. Але рушниці лишили на рамені. Стали ми. Говорив до нас один, а другий пильно приглядався.

Мусіли ми сказати, що візи жадної не маємо. Що йдемо з Польщі до Праги. Що в Празі думаємо улаштуватися на студії. Показали документи. Оті безтермінові відпустки з Армії. Той кордонник, що з нами говорив, зінав досить добре московську мову. Був в Чеській легії. І навіть признався, що жив якийсь час в Україні.

Сказали ми, що і в Армії Українській служили. Не заперечили й того, що вчилися в Українській Військовій Школі. Він, хоч читав написане, та вид-

но мало розумів. Казав показати мапу, по якій ми йшли. Показали і те. Видно не вперше розглядав цей кордонник такі мали. І сказав, що добре зроблена мала і признався, що вже немало їх розглядав і віддає належне умінню їх випрацювати.

Ще перше питався, чи маємо зброю. Зброї ми не мали і кордонники повірили на слово. А на наші клуунки, так тільки оком кинули.

Так гарну вів розмову, але кінчив погано. Казав нам вертатися до Польщі. І запропонував нам свою, чи іхню поміч в повороті назад.

Ще як були ми почули оте: „Стій”, Михайло на поздоровлення зняв свого капелюха. Ця його чесність пригадала мені, що і я маю капелюх. І аж злякався: чи не згубив я цієї відзнаки „цивілізованисті”. Намацав його в кишені і урочисто нап'яв на голову — зцивілізувався.

Тепер би мені так же хотілося тим капелюхом вдарити об землю. Так же ж пік він мені на голові.

Пожњюпили ми носи. Та і що на те скажеж? Обернулася, здавалося, справа в неочікуваний бік.

А все ж сказали. Шкода нам нашої намаги. Але, як нас викинуть назад тепер до Польщі, будемо намагатися знов. Чи не могли б ви, панове, нам і собі заощадити праці? Говорилося дуже чесненько. І з великим проханням закінчилось. І згадку про вас, панове, ми лишимо собі найліпшу. Знали ми, що кордонники часто пускають.

Каже той, що весь час з нами говорив:

— „І коли б ми вас пустили, однаково вас другі піймають”.

А далі і зовсім нас, сказати б, убив.

— „Ми за вами слідкуємо уже як тільки розвиднілося і вийшли вам назустріч”.

Ми хопилися за „тих других”, що мали б все рівно впіймати. Кажемо, що коли ви такі певні, щодо тих других, так ви нас пустіть.

Довгенько торгувалися. Гарні були вони хлопці. Взяли з нас слово чести, що коли б були в руках тих других, не сміємо казати, що з ними бачилися. Ми те слово дали і дотримати його були готові.

Побажали нам кордонники щастя. Показали дорогу, куди маємо йти. Щиро ми їм подякували за все та і пішли. От забув як те містечко зветься, де вже ми мали сісти на потяг. Але здається, чи не зо двадцять кілометрів було перед нами дороги.

Ідемо. Тут уже поле, переліски, рівнина. Натрапили на річку. Залізли в кущі, роздяглися, викупалися, білизну перепрали. Поголилися за ті дні може вперше. Мені тоді ще то не так докучало. Переглянули одяг. Багато збитків нам нарobili там на горі ті хаці. Були нитки й голки, сяк так позашивали. Здавалося нам, що привели себе до християнського вигляду. Мусіли щось робити зі собою, щоб люди нас не жахалися.

Десь по дорозі натрапили на господу на краю села. Селам ми вигиналися. Пішов я, купив їсти і цигарок. Дав мені крамар стільки грошей звороту, що мені здавалося більше, як я йому дав. Питаю, чи добре? Каже „добре”. Після польської валюти, було то дивне. І накупу багато і грошей повні руки.

Ідемо обережно. Приглядаємося. Очі на всі боки. Пам'ятаємо на тих других, що може теж десь слідкувати за нами.

Аж нараз, як зі землі виросли в ту мить, стовпчики. Кордонні стовпчики.

Ми ідемо прямо на кордон. Прийшли на кордон. Пішли подивитися ближче. Чесъкий лев з одного боку, а з другого польський орел.

Так от куди нам показали дорогу кордонники! Стало сумно. Жаль за багато чим — повірили ми їм були.

Так бажали нам щастя кордонники. А ощадили собі праці. Самі влізли ми на кордон.

Вернулися і пару сот кроків від кордону лягли. Треба було щось думати. Було над чим думати. А найбільше гризла „доброта людська”. Переконання було, що ось відкіляється візьмуться інші кордонники, що вже давно слідкують за нами і чекають на нас.

Читав я десь, колись, що якийсь „чудак” лишив себе через кордон носити. Не хотів своїми ногами собі до біди йти. Та і кажу про це Михайліві, що і я не піду назад до Польщі, хай однесуть.

Все лізе в голову, що ні до чого. А на путячу думку всі вікна позакривалися. Хоч і лежиш, а не відпочиваеш.

Їде якась підвода. Віддтіль, з-закордону. Таке бува на кордонах. Порівнялася з нами. Привіталися. В мові так ніби по нашому чути, тільки вимова трохи інша.

Питаємо, де те містечко, куди маємо іти. Показує через кордон.

І мудрий дурнім себе призвати мусів. В маршруті те містечко було зазначене як у ЧСР.

— „Як? Та там же Польща”.

— „Була колись. Це Яворина, що її поступилася Польща чехам”.

Засяло сонце золоте... Не тільки дядька, а воликів би його розцілував. А вже кордонників так напевно.

Десь і бодрість взялася знов. Не йшли, а підтюпцем підбігали. І так все стало на своє місце. І світ знов такий хороший.

Десь впізнє пообіддя, може над вечір, були ми в тому містечку, що вже мало покласти нашому ходженню кінець.

Михайло купує білети. Але на двох аж до Праги грошей не вистачає. Рішено дойхати до Кежмароку. Все це передбачалося в листах, що писав Олекса і в загально зібраних інформаціях, ще в Польщі. Дорога була протоптана. В Кежмароці була частина Галицької Армії і служила т. м., переходовою станцією. І багато нею користувалося отаких як ми з Михайлом. Старшиною на тому „етапі” був поручник Олексій. Як потім ми переконалися дуже привітна і щира людина. І оце я, не так давно, читав чийсь спогад про нього. І якраз, в тій згадці говорилося про добре серце пор. Олексієва.

Михайло ото пішов купувати квитки на потяг, а я сиджу біля клунків та з-підтишка розглядаюся. Все таке нове, інакше, цікаве. Тихо, люди поважні, всі чимсь заняті, говорять без крику. Дивлюсь, аж два жандарми. Хоч і робив я вигляд спокійної людини, собою занятої, але тепліш мені стало. Уже по звичці — що можна чекати доброго від жандарма? Може бути знову якась халепа.

Переходять ті жандарі від купціків людей до купціків. Щось люди показують. Чіпляються не до всіх. Може і мене оминуть. А як ні, — що я їм покажу? Хіба безтермінову відпустку зі школи, як і кордонникам. Підійшли і до мене. Зрозумів, що питаютиме мене, чи маю я гроши.

Думати в таких випадках багато нема що. Начальства треба слухати і не затримувати. Але все ж — як це? Показувати гроши? Буду дивуватися потім. А зараз витягаю гроши і показую. Добре що Михайло відрахував, що потрібне на квитки, решту лишив у мене. Показує жандарм, аби сховав. А тут

і Михайло підходить з квитками і ще якісь гроші тримає в руці.

Ламали ми собі голови. Всяким способом хотіли розв'язати отаку загадку. Звичайно, по нашому, як питают жандарі щось, так найперше документи. Хіба в ЧСР гроши документ?

Аж пізніше нам з'ясували, що то могло бути. Чисто демократична загадка. Жандарм не має права до громадянина чіплятися, поки він нічого не зробив карного, поки не було скарги. Але у громадянина, який не має грошей, може запитатися, з чого він живе. Жандарми переконалися, що у громадянина є гроши. З того виходить, що громадянин тут не збирається нічого поганого робити. А коли десь щось зробив, так на громадянина ще немає скарги. Чи так воно — не знаю. Більше ніколи мене взагалі жандарми не питалися за гроши.

Багато ми дивувалися. І села не такі, як у нас, і містечко якесь інше, і залізниця не така — новий світ для нас.

В Кежмароку нас привітали щиро, по братськи. Нагодували добре. Добре ліжка військові, матраци, подушки, простині (яких я не бачив роки рочезні), накривала. Все чистеньке, свіжененьке. Одпочивали ми гарно. Річка недалеко, купалися ми, вигрівалися на сонічку.

Стрільці, підстаршини все охайнно одягнути. Карність відчувається на всьому і всіх. Прямо таки серце тішилося.

Але не того ми сюди приїхали, аби вигріватися на сонічку, та з ласки добрих людей користати. Треба далі, до Праги. А грошей же немає, скільки треба. Через те, що Михайло вклав більше в наше підприємство, платив залізницю в Польщі, харчування було весь час на його рахунок, рішено було, що перший

він поїде. А я чекатиму, аж Олекса, чи Михайло роздобуде гроші, щоб мене перетягти до Праги.

Поїхав Михайло. Пройшло кілька день. Чекаю. Пройшов тиждень. Просидів і другий. Нема ні від кого нічого. Уже зовсім таки незручно доброту людську надувати. Але як це кінчити.

Побалакав я з пор. Олескієвим про свої турботи. Позичив він мені скілько було треба. І якось то вийшло з його боку так гарно, що я не відчув отого поганого ніяковіння, яке буває в таких випадках.

Здружився я був за ту добу з тими стрільцями і підстаршинами, що перебували в тій команді. Купили квиток на залізницю хлопці. Гарно мене проводили. Розказали все — де насідати, де переступати. Повні інформації дістав і наклали харчу на дорогу. Добрі були люди і я їм дякую нині.

І аж сором признатися. Я сів не в той потяг. А якраз в той, що йшов в протилежному напрямку.

Добре, що з'ясувалася хиба, коли ще недалеко заїхав. Висадили мене з потягу. І знов добрі люди розказали, як треба насідати і коли знов потяг мій піде.

Була вже ніч. Зайшов я на той малий двірець. Пусто, порожньо. Посидів трохи. Хоч і не видко тут нікого, та ліпше, і тим, що їх не видно, з очей геть. Піду десь в поле. Тільки через колію, тай там чекатиму. А чекати довго. Потяг піде десь аж досвіта.

Відійшов недалеко. Вибрав межу. Положив наплечник під голову, умостився добре. Ніч темна, темна. Задрімав, чи може й заснув. Щось мене пробудило. Приглядаюся і чую з двох боків до мене скрадаються якісь постстаті. Бачу, що хотять на мене напасті зненацька. Спершу сів. А коли почув: „Стій” — підскочив.

Думаю, що за напасть. Коли наближаюся бачу двоє, відходжу, щоб ніхто не був за спиною. Виходить, боронитися треба — тікати нікуди.

А вони до мого наплечника і заволоділи ним.

Чи на дворі повиднішало, чи обставиці розсвітили мої очі. Тепер я все добре бачив.

Бачучи, що я не тікаю, напасники поспускали долу таки добре ломаки.

Говорили ті люди так, що я їх добре розумів і бачив, що розуміють вони мене.

— „Що ти тут робиш?” — питаютъ.

Думаю, жандарм такого не питав нічого — був чемний. А ці бурлаки чого хотять? Мішок мій не беруть, але і від нього не відходять. Та і що я їм мав сказати. Оповідати про те, що поплутав потяги. Що їм до того.

— „Одпочиваю” — кажу.

Бачу, що мішок обмацали і лишили там, де був. Стоять вони. Зробив пару кроків до них, але так, щоб ломакою не дістали. Позгиналися — думав до мого наплечника. Щось шукають навколо. Набрався я сміливости — ще крок зробив до них. Можна було і ломаку у якогось вихопити.

— „Ти не підгребав бараболі?” питаютъ.

Думка не погана, десь би бараболі спекти. Але так до кумпанії не запрошують — з кійками.

Чую, як один до другого каже, що бараболі не рушені.

А потім ні до мене, ні то так межи собою зачали викладати жалі, що світ тепер став такий. День роби, а вночі свого бережи. Снопи з поля крадутъ, сіно підкошують, бараболі достояти не дадуть, підгребають кущі.

— „Мені задалеко додому, аби мусів ваші бараболі носити”,

Зачали розпитувати. Трохи правди їм сказав, чого я тут. Закурили, поговорили про всяке таке та і розійшлися. Я пішов на двірець, щоб не приводити людей до гріха, та ненароком, щоб хтось мені ребра не поламав.

І знов не так як у нас. У нас б'ють, а потім розпитують.

Пересідав я в Брні на Прагу. І до Праги мають нічого не трапилося.

Вийшов у Празі з потягу. І хочеться, так як Олекса писав, зробити. І не віриться. Хоч уже нераз пересвідчився, що тут багато дечого не так, як у нас. Але ж, не маючи ніякого палірця за душою, хто ти і чого тут, йти до поліціянта і питати кудись там дороги, здалося мені, що найменше, нерозважним.

Пішов так проти себе, аби на місці не стояти. Потім питався людей, де Шерджікова уліце. Було враження, що люди розуміли і показували. Почалося: „підеш прямо, потім якісь там квартали перейшовши повернеш кудись, потім”... а я напевне половини того не розумів, намагався запам'ятати тільки перший напрямок. А головне, куди показувано було рукою. Ходив я так дуже довго. Вийшов на якийсь майдан. Авта сюди, авта туди, трамваї з кожної вулиці. А людей, наче всі повиходили на вулицю — повнісінько всюди. Куди не повернуся, все когось штовхну.

Відчуваю, що гублю певність. Став під стіною. Всі спішать, тільки мені нікуди спішити. Зневірився, що дійду до Шерджікове уліце — гарна назва: Бузкова вулиця.

Але знов запитався. Той пан і не слухав мене дуже, кивнув, аби йшов за ним. Я аж зрадів. Думаю це десь близько пальцем мені покаже. Диви, а чайже ходив добре. А пан той привів мене пряմі-

сінько до поліціянта. Тікати, або якось подякувати за „ласку” не було вже як. Та й здався на Олексину науку.

Поліціянт крутив руками сюди, туди, танцює як балерина на такому підвищенні — керує рухом на тому майдані.

Чекаю я. Вибрав поліціянт хвильку і до мене по російськи звертається. Кажу йому про Шерджікову вулицю, про Український Громадський Комітет.

„Стійте тут, почекайте” Каже і приємно усміхається, аж не хочеться вірити, що то поліціянт, так виявляє чемність і рухом і словами.

По хвилі гукнув поліцай якогось пана, щось йому казав про потрібну мені адресу і показував на мене. Я зрозумів, що показуючи на мене, назвав мене „младенцем”. Мабуть сміється з мене, міркував. Та мені вже було однаково. До мене він так не звернувся, а що младенцем назвав, може почулося. Та й було мені однаково, скільки годин проходив, згодився б і в пеленках полежати, аби вже кудись прийти. А відчув, що поганого зі мною ані поліціянт, а ні той пан, що веде кудись, робити не збраються, такі привітні.

Пройшли з тим паном до трамваю. Розпитує мій опікун людей. Передає комусь. Той уже інший пан, сідає зо мною в трамвай, дас мені квиток до рук. Дякую, даю гроші, а він показує — сковай свої гроші. Прийшлося дякувати ще раз. Оповідає мені весь час щось. Розумію п'яте через десяте, а цілком нічого.

Вийшов з трамваю. Знов уже цей пан розпитує людей і все чую про ту Бузькову вулицю. Накінець передає мене в дальші руки. Сердечно прощаємовя, як і з першим моїм опікуном.

Цей уже третій показав мені пальцем таки на Шержікову вулицю. І знов усмішки, тиснення руки і з балакання тільки відчув, що дуже чемні.

Їхав я, сказати б, з рук на руки. От же ж дотепні люди думав я.

Хоч я дістався до Громадського Комітету після урядових годин, але там хтось був і зареєстрували мене. Прийняли під свою опіку.

Уже не писали ніякого моого військового ступеня. Уже я, хоч і не турок, але, тут виходило і не козак.

Чого тоді стало жаль, — усвідомив пізніше.

Студентські гаси

„Хоч і не став я турком, але й не козак уже”, — подумав я, зідхнувши, коли реєструвався в Громадському Комітеті в Празі на Шержіковій вулиці*). Записали без ранги, без полку — отак собі, ще якийсь емігрант.

Там, у Громкомі — так тоді казали — „царем і богом” був Микита Юхимович Шаповал, рідний брат ген. Миколи Шапovalа, начальника Спільної Юнацької школи, з якої я й дістав безтермінову відпустку для продовження освіти.

Про обох братів уже написали в своїх спогадах ті, які їх близче знали, небагато і немало. Микита Юхимович більше імпонував людям: запальний, енергійний, рішучий — був більше генеральський, як його брат Микола генерал.

А про Громком казали Микитком (Микитин комітет). А про ним заснований Соціологічний Інститут казали Микитологічний Інститут.

З тої Бузкової вулиці потрапив я в гуртожиток на Погожельці, для нашого брата Громкомом зорганізований. Щось як тимчасовий розподілювач люду емігрантського.

Бараки чорні, невисокі, таке не нове у нашому тодішньому житті. Тільки замість нар ліжка, тіснень-

*) Šeřík — бузок — *Seringa vulgaris*.

ко одне біля другого. Мусів там бути й комендант*), якого не пам'ятаю, але мав же мене хтось прийняти, зареєструвати, показати місце, де я мав спати, увести до нового життя.

Чи тоді відразу, чи трохи пізніше зустрів там і знайомих. Добре пригадую Михайла Роніса, Василя Коваленка, ще з нашої кінної сотні Богданівського полку, і Миколу Мезенцева з Юнацької школи.

Але в ті часи, частіше, особливих церемоній при знайомстві не було. Отак підходив, як хто цікавим здавався, поговорив трохи — і вже знайомі. Посередником знайомства було минуле: бої, служба в частині, визначніші події, як Зимовий Похід, перехід через Збручч-річку, знані в Армії люди.

Дуже виділявся з усіх мешканців в тому погожелецькому бараці Калістрат, величенький дядя з довгою чорною, майже до пояса, бородою. Правда, та борода вже трохи й сивини мала. Одягнутий був Калістрат у вишивану, темну, здається, навіть чорну, сорочку на московський лад шиту (косоворотка), випущену на штани (теж московський спосіб) і підпрerezану поясом-мотузочком (теж по-московськи). Калістрат той проповідував якогось гатунку соціалізму. Все біля його купка слухачів, і він невтомно говорить, як той агітатор з бочки. Іноді і суперечки чулися, ніби диспути.

Чогось він мені не припав до серця, отої Калістрат, різала око ота мішанина нашого з „ніжегардським” і дратував тон його викладів непогрішимого пророка. Чув, як декілька, багато разів, увесь час проте теревені вів. Найбільший його аргумент — знайом-

*) Комендатом був сотник Клименко, що у 1945 році трагічно загинув у Мюнхені.

ство з „великими світу цього, соціалістами”. Знав він нашу верхівку соціалістів і в колишній Росії, були вони його близькі знайомі — виходило, він з ними всіма за панібрата. Створився біля його ореол слави, хоч багато з того всього сміялися.

І вже не пам'ятаю, як воно то було, але у мене з Калістратом прийшло до „зудару”. Якось до того прислужився Микола Мезенців. Простіше — Микола порахунки мав якісь з Калістратом. Сам чомусь не хотів з ним вирівнятися. Так ото й гребнув моїми руками жарок. Закінчилася наша з Калістратом словесна перепалка моєю обіцянкою висміяти йому отої його віхоті, що теліпався майже до пояса. Ясно, що до смикання віхтя не дійшло, але й трохи пихи у Калістрата поменшало.

Дав мені Громком щось три дні на відпочинок у бараках на Погожельці. А потім послав на роботу.

У Празі на „Козім наместі” (Козячий майдан по нашому) була їdalня „Українська хата” для отаких, які перебували під ласкавим крилом Громку. Скоріше б назвати то можна рестораном, цілком європейським, чистеньким, світлим, привітним.

Дивно було обдергому, давно вже відвічасному від білого обрусу на столі, виделець, ножа, серветки сідати за стіл. Почувався, як то кажуть, не у своїй тарілці. Але в товаристві таких самісіньких, або майже таких забувалося. Та ще й підсміхалися з тих, що вже набули „образ і подобіє” і якось не вміли приходити, що ім однаково добре в цивільному одязі, як і в лахмітті таборовому. Попадалися чистенькі уніформи галицьких старшин і стрільців.

Так ото до отого ресторану й послали мене на роботу в кухні. Працювали ми удвох з Василем Коваленком. І перша праця нам — терти сухий білий хліб на присипку, що вживається, як смажать рибу, котле-

ти і всяке таке. А їсти тих смачних сухарців, скільки душа прийме. Проте, Василь нарікає на роботу і все поглядає на руки, а воно у нього там і пухирчики повискаювали. А та ж робота не тяжка. Насилеш в машину кавалки хліба чи якого там іншого сухого печива, та її крути за ручки, а перетерте само сиплеться в мішок. Ніхто не стоїть над душою — можна говорити, закурити, відпочити, як остоочортіс з незвички крутити ту „шарманку”.

Бачу, Василеві зовсім не сподобалось праця. Та і взагалі, з балачок чую, що робота всяка йому смородом заносить. І не панська він дитина з козаків Полтавських, а от праці не любив. Правда у нього не руки, а ручки, що навіть найменші мужеські рукавиці були для нього великі. Кажуть, що і в Польщі, як ми сиділи в таборах, він „придурювався”, від роботи тікав, а десь у новонабутих заможних знайомих все відпочивав „по ділам бранним”.

А отже вояк і товариш на війні він був добрий. Знайшов Василь людей і між чехами, що дали йому можливість і далі відпочивати. Десь, казали, по поміщицях тулившся. Хитрував, хитрував, а нарешті схібив козачисько. Дістав стипендію в середню спеціяльну школу. Закінчивши її і аж потім, щось за пару років пізніше від тих, що приїхали з ним до Чех, або сльовував Технологічний факультет УГА.

Перескочив я трохи. А тоді ото Василь і втік з Праги. Мене ж залишили працювати на кухні того ресторану. Обов'язки мої були: перше начистити бараболі, і то не якийсь там горняк, а велику балію, відер так на чотири. Приносити вугілля з підвалу, чистити казани. Робота була не тяжка, приходилося важче. А от бруднувата. Від вугілля був я чорний, а від казанів масний. А ще: ввесь час глядіти, щоб підлога

в кухні була суха — оганятися шваброю, а увечері щоб увесь кухенний посуд блищає.

За це я мав: нічліг на Погожельці, їжу в кухні (а то скільки влізе — від брюха годували) і якісь гроші за відпрацьовані години. А працював я годин багато — приходив раненько, перший, а кінчав після всіх.

Завідував тим підприємством якийсь кооператор з Волині. Прізвище ніби знане між кооператорами, та я забув. А помічником був наш — полковник В. Ф. Прізвища не напишу, може йому б не сподобалася ця згадка.

Кухар — поміщик полтавський (так виходило з його оповідань), з невеликих землевласників. Український патріот. Помічником кухаря був студент-лісовик, і то вищих семестрів, приїхав до Праги довчитися, старшина нашої Армії.

Як згадую, товариство я мав добре. Та погано сам повівся. По двох чи трьох тижнях мене, таки прямо, викинули з тої роботи.

Кухня жила дружньо. Кухар-шеф, його помічник, трохи старші від мене і роками і рангами, були до мене добри. Та їх те старше начальство, що мало коли в кухню заглядало, теж всміхалося привітно. А я намагався свою роботу виконувати якнайліпше.

Мое місце було біля дверей, що вели на двір, а сидів я на міху з вугіллям, майже ввесь час чистячи бараболю, час від часу відбігаючи, як щось потрібне було кухарям. Жаром від печі на мене не тягло, а з дверей повівало чисте, свіженьке повітря.

Наші люди люблять котлети з меленого м'яса, і частенько приходилося молоти його. А через те, що до столу сідало щось із три сотні люду, м'ясце треба було молоти годині дві, як не більше. Добра вправа

на м'язи, вони таки й вирости у мене в той час. А карк налився, шия покоротшла.

Їсти добре, спати добре, а прогулянка декілька кілометрів до Погожельця увечері і до праці ранком. Все сприяло м'язам, то вони й росли. Почував себе на відпочинку. А після таборів у Польщі відпочинок може і був якраз такий на добре.

Пригадувались останні майже шість років життя. Всього було досить. Тільки відпочинку найменше, та їсти як коли і що трапиться.

Бувала і гарячка на кухні, як на вечерю вареники подавали. А чи ж може бути український ресторан без вареників? Борщи — ті варили майже щодня. Я ніколи не уявляв, як скоро ліпляться вареники. А їх же сотки й сотки, мабуть, більше як тисячу ліпили за вечір. Один ріже тісто, другий кладе щось там до того тіста, а третій (то я був) мізинними пальцями, під кутом у дев'ятдесят ступнів зложеними, згорне тісто, придавить — і вареник, прошу, готовий. Фабрика-конвеєр.

Це все бралося як тимчасове. Восени мало розпочатися навчання. Ті, в кого була повна матура чи розпочаті вищі студії, мали менше турботи. Дістане стипендію і — готовий студент. Та й ті мали першість.

Ті ж, хто не мав матури, а якусь незакінчену середню освіту, могли дістатися чи до середньої спеціальної школи, чи на матуральні курси.

Олекса брат, що вже рік був у Чехах, склав матуру і записався на Інженерний факультет Української Господарської Академії в Подебрадах. Мені радив добиватися повної матури, а потім іти до високої школи.

Таких, як я, було багато. Прожання я, куди треба, подав. Все було ніби на добрій дорозі. Отуж б стипендію дістати, треба добре око мати у власті імущих. А у мене хто? А за минуле щось зовсім не питаютъ.

А чи мав я оте око яке? Ніякісінького!

Стаж в нашій Армії та якісь там військові заслуги — Залізний Хрест. А більше я ніде не був записаний — ні у партії, ні в організації. А вже були такі, що кудись повсюдя кукували. Отож такі думки іноді приходили...

Дістав я на тій кухні свою першу платню. Щось не мало. Нова турбота: що за ті гроши набути в першу чергу? Необхідно, і то дуже, доповнити (скоріше зачати) гардеробу. Коли блузка („пінджак“) якось трималися, сорочку і білизну прав з вечора, щоб до ранку висохла, так штани (оті штани — і чого вони так дерлися страшно швидко?) підкачали, дуже ветхі. Правда, я вже не нашивав, як в Калішу, латав різними кольорами, підбираючи барву. Але матерія була та-ка тендітна, що під голкою розповзалася.

Так отож зачав мріяти про нові штани. Знавчи, що одержу платню, уже розпитувався, приглядався, обмірковував. Навіть уявляв, як то мені буде файно в нових штанах. А потім куплю черевики, потім, ще потім і колись... буду як і всі.

В отий вечір, коли дістав гроши, знайшов мене поручник Г. з Окремої Кінної Дивізії. Він ходив в уніформі і в кубанці-шапці. (Пригадують, мабуть, пражани того поручника). Оповів мені, що от пан генерал І. О-П. мусить негайно кудись виїхати в нашій справі. Гроши, мовляв, є, та десь затрималися і не прийшли в свій час. А пан генерал мусить зараз же виїхати. Так він ото збирає позички на подорож. А як гроши від когось там прийдуть, може навіть завтра, натякав поручник, він зараз же поверне.

Згадав я про свої штани, та тільки як поручник щез. А все ж тішив себе сам. Ну, так за пару день, а нові штани будуть. Та якби чекав на ті гроши, прийшлося б вік ходити без штанів.

І як я міг повірити у якісь дипломатичні здібності того генерала? А може він і не знат про „здібності” свого адъютанта?

А на штані так і не заробив тоді.

Як я згадував, мене викинули з праці в кухні за пару день після тої „на пару день” позички.

Була в той вечір у ресторані навала люду, і все, що було в кухні, пішло на столи гостям. Для персоналу нічого не лишилося з готовленого на вечерю. В таких випадках гріли ковбаски, дуже смачні чеські „вуршти”. І, хоч дехто нарікав, їли ті „вуршти” зі смаком. Особливо наша братія з польських таборів ще тоді не навчилася коверзувати їжею та й рахувала то за гріх.

Кухарі доручили мені видавати ті „вуршти” персоналові. Підходять панночки, що розносять їжу в ресторані, а я наділяю (скільки хто скоче) тими ковбасками. Ніхто нічого. Жартуємо — який то добрий ресторан, що все гості з'їли, а ми голодні.

Аж біля віконця панночка О. П. питаеться, що на вечерю. А я їй ті вурштики подаю. Вона ж закопила губи і сказала щось, ніби як собача їжа, про ті вурштики.

Обурило мене те. Та й тяжко б стерпів хто з тих, що роки голодували у польських таборах. Я відповів таки поганим дотепом, який можна було розуміти і так і сяк. О. П. захихикала, вурштики взяла і побігла собі. За О. П. в черві стояла інша панночка і за той дотеп на мене так подивилась, сказавши тільки „гай, гай”, що усмішка з моого обличчя зникла. Я і сам відчував, що годиться для О. П., не годиться для кожного. Та було вже пізно.

Чи та друга панночка (мабуть, так) щось сказала О. П., чи може й сама вона стямилася (навряд чи), що її хихикання не було на місці, тільки чую зали-

вається гіркими слізами. Чується, мовляв, дуже діткнута мосю касарняною мовою.

Полетіло те як по дротах. Уже всі знають, що С. образив О. П.

Спершу прийшов той кооператор з Волині, директор цього підприємства, і мені порядно вичитав.

Мовчу я — знаю, що винен.

Потім уже налетів на мене заступник директора, полковник Ф., і вже з лайкою, і на закінчення, мовляв, за такі дотепи і по пиці б'ють. Як сказав він мені отаке, так чи винен чи не винен, а чувся я як ошпарений. Зірвався та до полковника:

— Спробуйте, пане полковнику! — та до нього близьче підходжу.

Утік той захисник чести. Не схотів спробувати, як ляпають полички на моїй вигодуваній пиці. А як нахвалювався!

Що говорив п. Ф. з директором — не знаю. Мабуть, і далі робив із себе героя. Тільки директор прийшов на кухню, сказав мені доробити, що належить на сьогодні, і вже більше на працю не виходити. А завтра зголоситися до Громкому в урядові години.

Дорога від того Козячого майдану до Погожельця все іде підгору. З одного боку стіна відділяла якийсь парк, а з другого доми. Була то вже рання осінь. Ходив я тою дорогою завжди помалу. Все розглядався. Гарно там. З горбка і вогні Праги видно. А найбільше затримувала музика. Чехи ж на ввесі світ знані музики. І не було вечора, щоб з якогось вікна не чути було або скрипку (а я ж так люблю смикові інструменти) або піяніно, а то й цілий, мабуть, домашній концерт. Відпочивав я тою дорогою після праці.

У той вечір я дуже не прислухався і не розглядався, повз слімаком — тяг ніби тягар немалий.

Що завтра? З Погожельця викинуть, як викинули з кухні, то все ті самі пани. За роботу дбати таким, як оце тепер я, комітет не мусить. А що далі?

Все перевернулося. Таким поганим, як я, напевно стипендії не дають. Судитимуть і відсудять.

І той директор, і полковник — всі вершителі моєї долі, як не прямо, так слово їхнє в тому багато важить. Та і мусять вони бути проти мене.

І все через той вурштик. І штанів нових не матиму.

Помалу ішов на Погожелець. Куди тепер поспішати? Погано й спав. А на ранок, скислий, представ перед очі начальства в Громкомі.

Скільки разів я сказав собі за ту добу: „Язык твій — ворог твій!”

А знов же ми в таборах навіть на Великдень не мали того вуршта. Та ще й скільки сидить наших там що і пальці облизували б, його з'їви. А у неї — „собача їжа”! Зідхав я в той час частенько. І сам же себе ловив, як у той же час підсміхався з того всього, ніби радий, що допік, хоч ото так, спізненій ображений пихатості. Аж сердив отой другий дурень, що сидів у мені. Нерозважний.

Уже не пам'ятаю, хто мене приймав у той ранок в Громкомі. Але запропонував мені, щоб усе розказав, не поминувши „ніже тієї коми”, як то було вчора. Та я того не чекав і подумав собі: „Кінчайте, пане, справу, най буду вільним птахом”.

А той пан підсміхається, так ніби й зовсім без злости:

— Та все ж розкажіть, як воно там сталося.

Розказую, так таки — „ніже тієї коми...” А як дійшло до того нещасного мого дотепу, зап'явся я в своєму оповіданні. А той пан понука, щоб усе сказав, а сам уже сміється.

Сказав я і те. А мій слухач, аж лягає, так сміється. На сміх вийшли з інших кімнат вершителі моєї долі. Знов мусів розповідати вже цілій громаді. Регочуються мої старички (тоді люди під сорок чи так щось уже були в наших очах старички).

Дають мені в Громкомі дозвіл тиждень ночувати на Погожельці і їсти в тому ж ресторані, де робив.

Розхоробрився я та й питаю, а як би так, чи не можна б штані дістати. Штані мені не дали, бо не мали. А дістав білизну, сорочку верхню і головне, теж мені дуже потрібні, черевики.

І питаю себе: чи варто передчасно журби серцю завдавати?

А коли натякнув про матуральні курси і стипендію, сказали слідкувати за оголошеннями.

А в чім взагалі полягав „секрет” цілої справи?

Я сам був би проти себе, коли б суддею був. Сам би себе дуже і не покарав, але й по голівці б не погладив.

Правда, мій аргумент, що виходив з міркувань про наш великолітній стіл у таборах, був сильний, бо й деякі вершителі нашої долі бували голодні в таборах. О. П. була волинячкою, нічого спільногого з еміграцією не мала, а претендувала на стипендію. Тоді в Громкомі була якась „партія” волиняків із впливом.

Стипендію О. П. дістала. А ще до того українкою вона не була. Її тато чи дід навіть на православ'я перейшов, прізвища свого чеського зрікся, ствердивши тим своє гура-православ'я і російський патріотизм. Як то кажуть: „За що купив, за те й продав”, так оповідали ж волиняки про О. П., а до родичів чехів у Чехах вона сама признавалася.

А на матурі я якесь креслення для О. П. робив. Витяг такий „нумер”. Ми мусіли помагати дів-

чатам, бо креслення для декотрих було непереможною перешкодою.

Це я забіг трохи наперед, щоб уже кінчити з цим.

У довгому коридорі Будовцової школи в Празі зібралися спраглі науки, в переважній більшості колишні вояки українських армій, діти урядовців наших урядів і так якось причетні або й ні до еміграції. З Армії УНР в цивільному (ой яке ж то цивільне було!) уже, а з Галицької дехто ще в уніформах військових.

Творилося три групи. Перша група ще не за цілий рік мала складати матуру. Друга більше як рік мала вчитися. А третя щось на довший час загадувалася.

Першу групу я відразу відкинув у своїх намірах, здаючи собі справу, що так скоро не згризу той камінь науки. Та і в двадцять третьому році минуло більше як п'ять років, коли такими науками годі було цікавитися — війна, фронт. Хоч останні два роки і більше вчився у Військовій Школі і там підтягали загальну освіту, але не це те.

Третя група здавалася мені найбільше відповідною. Але розпочати тоді дальшу науку на рік пізніше. Не хотілося губити року. Спокушало — та ні.

Приголосився на іспит до групи третьої. Подивилися в комісії, що нас шкатулкували, в папери, щось запитали з математики і сказали йти на іспит до групи другої. Там я і пройшов іспит.

Почалася наука в другій групі Матуральних курсів у Празі, заснованих і утримуваних Громкомом.

Як дали стипендію, так скреслили з харчування в „моєму” ресторані і з Погожельця викинули — іди, хлопче, на свої хліба. А то проблема! Чоловік не звик до того. Вдома — то вдома у батьків. Потім у школі в інтернаті жив, на земський рахунок учився, там теж

усе діставав. Далі військо, і гам Ѹось мусів за мене дбати, а коли й дбав сам про себе, так то щось іншого. А табори інтернованих вояків у Польщі? Тяжко сказати, що про нас там дбали — хіба дбали, щоб ми не поздихали. Погожелець у Празі якесь продовження з попередніх. А тут ото таке: шукай квартиру, дбай сам про себе.

Злигався я з кимось, не пригадую прізвища, з таким бльондином, височеньким, уже гарно одягненим — пристійний, сказати б, хлопець. Та й був в університеті записаний, на медичний факультет. То тоді в моїх очах було щось! — студент медик, га? Тільки мав мій новий знайомий доздати іспит з латинської мови. Пригадую, що тою латиною мені морочив голову ввесь час. А та латина, але по-своєму, мені потім у пригоді стала.

Сталось якось, що він усім верховодив, а я за ним ходив, та й радій був — думав я, він лішне визнається на цивільному житті.

Знайшли ми квартиру на Жижковому передмісті, в Хлумовій вулиці у пані Давидової. З огляду на мій одяг, вояцькі черевики, що дістав від Громкому, і взагалі мій вигляд, завів мене на квартиру той медикус увечері, щось трохи він соромився свого співльокатора — мене.

Жилося там не погано. Пані Давидова симпатична, худенька, сивенька вже бабця, вічно читала. Господарство вела її доня, вже теж не молода панна з сильно подзьобаним віспою обличчям, та ще бідняга горбата. Але завжди весела, дотепна, турботлива щодо своїх кваторантів-льокаторів.

З оповідань пані Давидової ми довідалися, що та кімната, де ми жили, вже мала сорокалітній ювілей, як у ній живуть студенти. Досвід з „панами студентами”, як казала пані, мала добрий — тож своїм одя-

гом я її не здивував, так якось підбадьорювала пані мене, аби не ховався з тим.

Кавою ми снідали ранком на кватирі. Потім цілий день на лекціях і тільки на вечір до хати.

У кімнаті, де ми мали спати, між ліжками стояв столик і на столику лямпа. Полягали ми ніби спати, а у кожного в руках книжка. Виходить, і він і я любимо читати в ліжку. Від однієї лямпи поганеньке світло в обидва боки, або лежати незручно, коли книжку скерувати під світло.

— Ви, колего (бач, як мене титулував!), вибачте, — і вже тягне лямпу на свій бік. А що проти чесності зробиш? І знов мені стару історію про обов'язковий іспит там до якогось терміну оповідає, або про стипендію згадує — теж на латині висить. Те все ніби мало бути підставою, щоб світло було тільки йому. Бач як мене шанував!

Подумав я собі: „От тобі й маеш... латина!”

Знов з того самого місця: сільва — ліс, сагіта — стріла... Потім якесь бурмотіння невиразне, книжка летить додолу. І мій пан медик віддався з тихим підхрапцем сну. Спить. Та так гарно підхрапець перетинас усмішкою. Почекав я хвилю — солодко спить. Підняв його книжку. Перетяг до себе лямпу.

І отака історія майже щодня, хіба коли медикус приходив пізно і без латини йшов спати.

Може б я більше тоді слів латинських навчився, та мій сусід ніколи межі не переходив, пускавши сагіту до сільви.

За пару місяців мій медик-співльокатор сумний лишив мене. Куди він подівся? Але щось пригадується нарікав дуже на „дурну” латину.

Другим співмешканцем був Микола Мезенців. Жили ми з ним мирно, бож обидва були запорожці.

Але і Микола пішов геть. Кватира та була дорогувата для нашої стипендії.

З тою кватирою ще один спогад зсукаєй. Дістав я (всі діставали) такий папірець до „краму” Чеських Легіонерів, де мені мали дати одяг-костюм. Уже не пам'ятаю, платили ми за те чи велику знижку мали. Вибрали я чомусь темнобронзовий. Пригадую, як приміряв його вдома, боявся брати на себе і кудись іти. Не вірив ще до всього, що триматиметься на мені, якось більше сполягав на пасок, як на шлейки — вживав обох для певності.

Попрощався я з Давидовими. Але в гості іноді заходив. Навідався і тоді вже як був інженером.

Нарадили мені, щоб поправити мій дірявий гаманець, піти на місяць-два до гуртожитку „На Сліпінці”, здається так те називалося. Це десь там за парком Кінського, на Сміхові.

Забрав я своє майно, все до того наплечника, що приніс з Польщі, та й помандрував до гуртожитку з великими надіями підрівняти видатки з прибулками.

Осінь у той рік була в Чехах довга, до Різдва — гарна, тепла, погідна. Купив я тоді, як одежину, такий „гумачек”, легесенький плащ гумовий, зеленкуватий із паском. Вистоювати в ньому на морозі ніяк не можна було, швидко ходити, перебігати треба було. А як скинеш у хаті, бував увесь спід того „гумачка” мокрий, аж текло.

Так ото в тому „гумачку”, з наплечником, алюром „в три хрестики”, виставивши ліве плече вперед, лявлівую на хіднику між людьми з Жіжкова на Слепінцем. Нараз стукнувся об щось. Дивлюсь — несуть меблі, а чую, так би по-нашому сказавши: „Повізило — перебираються люди!” — Думаю — я теж міняю помешкання. Пригадав наплечник свій і, замість „вибачте”, вискочило у мене: „Такі се стегуї”.

В тому гуртожитку на „Слепінці” то була „Содома і Гомора”. Заля величезна заставлена ліжками. Гамір, рух, сновигання сюди-туди, як на базарі, на товкучці. І не якийсь там базар-товкучка, а так собі уявляю десь в портовому місті: галайкас то балайкас на всіх мовах. Не вірю, щоб усе то були студенти. Мабуть, туди збігалося все емігрантське, якому вже губити не було що.

Відразу мені то сильно не довподоби було. Але якісь гроші заплатив. Мусів якось той час тут відбути. Бачили, а власне не бачили очі, „купилося” не те, що чулося, так не знаю, чи очам вилазити, чи вухам, щоб позакладало. Найліпше те ѹ друге.

Хоч взвивав хтось до спокою, мабуть, на те поставлений, та хто ж його слухав? Та ѹ те ніби начальство покричить, покричить та кудись і зникне. А гамір не вгавав і вночі і вдень.

Була кімната, де ніби можна було вчитися, але і там не завжди було тихо. То спір якийсь, то сварка або веселі балачки і регіт. Але і щось гарного на згадку. На дощці, як у клясах бувають, хтось намальовав крейдою образ, пам'ятаю, що тоді він мені дуже сподобався, хоч і що намальоване було вже не пригадую.

Не спавши ніч, прийшloся ѿти до школи. На другий день знов таке. Може на третій день удоєвіта, коли мало б найліпше спатися, загарчав будильник, десь за кілька ліжок від мене. Хтось голосно запротестував проти порушення нічного спокою, що побудив цілу кімнату. Але якось то втихомирiloся. А тут знов будильник гарчить. Знов крику на цілий дім. Уже і винуватий знайшовся — криком захищав своє право!

Що і чого я не второпав, але дзвонив того досвіту ще раз будильник, але і наостаннє. Якийсь сусід то-

го панка, що все відкладав час свого вставання, розбив будильника об голову його власника. То вже зчинилася бійка, але чомусь в ширшому колі.

Але я спробував ще одну ніч спати там. Після вмивання вішав рушник, щоб хоч трохи просох, а того дня і вже другий мені вкрали — останній. Це вже дало мені причину остаточно себе переконати, що треба тікати з того збіговиська. Щоб та „дешева юшка” та не стала дуже дорогою. Мені тільки рушникам „ноги зробили”, а чув, що комусь і цілий куфер „побіг”.

На новій кватирі був ще того ж дня. Бо знав від хлоїців, що є вільне ліжко. Було то на Плзенське Тржіде (тржіда — більша вулиця) у пані Марії Гавлічкової. На тій кватирі вже були: Микола Василевський, наш Запорожець і Вовкодав, з Кубані козак. Його старший брат Михайло вчився в УГА. А тому, що і мій старший брат теж учився там, так із Вовкодавом ми були „родичі”

Кватира тиха і хлопці гарні. А ще здивувало, і то не мало, що пані Гавлічкова співала наших пісень. Голос у неї був дуже гарний, альтовий. А як потім довідалися вчилася вона співу в Букарешті, в консерваторії. А навчив її співати наших пісень студент, що кватиравав тут перед нами, а сам співав у капелі Кошиця.

Пані Гавлічкова була вдова. Мала дві доні. Меншенька звалася Ірженька. Старша, Ярушка, мало коли бувала вдома, жила у тітки по батькові. І ота мала Іржінка стала моїм добрым приятелем.

Іржінка була дуже грайлива, непосидюща, весела дитина. Коли щось зробила, за що її ганила мама, — а мама майже ніколи не карала як словом тільки, — Іржінка робила дуже здивоване личко, надимала щічки, широко відкривала очка, зідхнувши гли-

боко-глибоко, казала „ох!” і сплескувала рученята-ми, ніби дивувалася: і як воно ото таке сталося!

Одної неділі, може навіть першої, коли я квати-рував у пані Гавлічкової, почули ми не то шкрябан-ня, не то стукання до наших дверей. Хтось відкрив двері. А то Ірженка йшла нас провідати. Мала на собі довгу сорочину і все путалася ноженятами в по-ділку, що волочився по підлозі. З великою намагою дотьопала до моого ліжка, видряпалася на ліжко, сіла верхи на мій живіт та й каже, щоб гоп-гоп робив, як на коні. Нагопавши на одному „конику”, перекидали ми її на сусіднього. І нам була радість. І то Іржінка не минало ні неділі ні свята, аби не їздила на своїх „кониках”.

Ще цікавим, принаймні для нас тоді, здавалося питання: скільки разів на день мама переодягалася Ір-жінку. Вичепурить її і пустить у двір гратися. А за хвильку вже чуємо нарікання, але без злости, іноді навіть з тінню якоїсь веселості:

— „Що ти думаєш, що я не маю іншої роботи, як тебе переодягати та прати на тебе?”

Або чути:

„І де ти знов влізла до болота, коли ж надворі сухо?”

А за хвилю:

„Та ти ж гірше коминяра чорна — де набралася сажі?”

А то і з ноткою страху:

„Ершіж, Мар’я, Іржінко, та ти ж уся мокра!”

І Іржінка все докладно оповідала, де болото, де сажа, де вода. Питалася, чи мама хоче подивитися?

А коли ми розпитували пані Гавлічкову, як то вона все те лагідно приймає, чули:

— А що маю з нею робити? Не тримати ж дитину в хаті? А ми хіба ліпші були дітьми? Аби була здорова, а то все дрібниці.

І ми між собою згадували, що у нас за ті всі „гріхи” можна було дістати на „горіхи”.

Таке відношення до дітей потім траплялося бачити частіше.

І знов нечуте і небачене. Іржінка сідала „на горничок”. Перед нею стояв стільчик, а на стільчику книжка дитяча з образками. А мама в той час, як дитина дивилася в книжку, розказувала казочку. А знала вона казочок дуже багато, більшість у віршах. Казала, що Ербена знає всього. Навіть і дорослим було що послухати. Сестра її була балерина в Римі, і коли вона відхала по змарнованій кар’єрі співачки, так мала, мабуть, по чому.

З тої кватири я вже і матуру робив і попрощався з Прагою на якихось п’ять років.

А з Миколою Василевським, ще потім і в Подебрадах мешкали спільно років три.

Росту Микола був невеличкий, до дрібненьких. І все робив поволенки: говорив, ходив, розглядав, одягався, роздягався, все ніби розкладаючи на кавалки або складаючи з частин по якомусь підручнику перший раз у житті. А ще ходив якось так, що казали — спочатку голова, потім тулуб і аж десь там ноги волік. Нахилявся він вперед дуже, коли йшов. Одягався чистенько, гарно і любив шкіряні тоненькі рукавички. Ліву рукавицю одягав по-людському, а праву тільки на чотири пальці, так що великий пальець, видно, у нього не заслужив, щоб грітися в рукавиці. Говорив трохи надавлюючи на горло. Оте поважніше виглядати було його малим грішком. Дуже вже під усе підводив оті „ґрунти” поважності.

Кубанець Вовкодав здавався дуже хлоп'ячим, іноді наївним навіть. Та й був молодший від нас. Хоч потім, то вже дочувся, тільки „викидав якісь коники”. Та хто з нас не грішний.

Вчили ми німецьку мову. Довчився Вовкодав, що „пферд” так по-німецьки зветься кінь. Ніяк цьому не хотів вірити, що коня можна в яких би то не було мовах називати інакше, як кінь. Кінь мав бути всіма мовами конем. Ну, а вікно може бути „фенстер”? — питали його.

— Вікно, то щось інше, вікно хай звуть як хочуть. Але кінь завжди має зватися тільки конем.

Любив Вовкодав розповідати про свої зажитки в Празі. Все воно було не так, як у них на Кубані. І не було дня, щоб Вовкодав навіч не передсвідчився в тому і повний дива нам не розповів.

Від Громкому до нашої кватирі можна було іти через парк „Заграда Кінського” — „Кінського сад” по-нашому.

Розказував нам кубанець, що його спіткало по дорозі додому в тому парку. Зайшов до парку, а там же так гарно, доріжки чистесенькі, дерева видають тінь-прохолоду, в повітрі запахи зеленої свіжості. Між деревами скульптури-пам'ятники. Ходить він, розглядає, читає написи, за що, хто і кому монументи поставив. Відпочиває і тілом і душою. Аж дзюрчить водичка-потічок кришталево чистий, по камінчиках переливається грайливо. Так же захотілося побанити ноги. На Кубані ноги не миють, а банять. Роззувся та ноги у воду. Така ж благодать після бігання по вуличних твердих бруках! А як ноги добре вибанив, захотілося, так же захотілося десь полежати, та й шкарпетки хай висохнуть, вивітряться. А тут же і кущики, травиця така соковита. Прямо нічого і не видумаєш, як полежати в холодку. Ліг та й пригадує,

як то у них на Кубані було. Аж тут поліцай. Спершу ніби сварився, а потім не дуже. Але сказав мерщій забиратися з-під куща. А як так дуже зморився, може сісти на лавиці, а лягати в парку ніде не можна — повчав поліцай. А за потолочену траву і взагалі за непорядок у парку квиточок тицьнув, на п'ять корон, зараз же до плачення. Кубанець не нарікав дуже на покуту, хоч у студента то гроші не малі. А от казав (а тепер і ім'я його пригадав) Андрій, що на якого біса та трава там росте, коли й полежати на ній заборонено.

Був коротку добу з нами на кватирі ще один Василевський, так з ним пригода була, яка нам тоді здалася дуже дивною.

За декілька день як він прийшов до нас, десь по півночі два детективи до нашої кімнати влізли. Пере-глядали нам документи, а ми очі витріщали і нічого не розуміли, дивилися на перелякану пані Гавлічкову. Аж той другий Василевський розкрив нам загадку. З таким самісінським ім'ям і прізвищем, але не українець, емігрант зробив якийсь злочин і зник. Тепер, як прийде на поліційний уряд приголошка на кватиру Василевського, детективи і йдуть подивитися. Ото таку „радість” може мати чоловік зі своїм ім'ям.

Щоб ощаджувати час, закупи на вечірю робили ми по черзі. Був то звичайно хліб, м'ясиво якесь і запивалося кавою чи часм. І от один з наших завжди приносив і багато і дешево. Дивувались — де то так добре купує? Одного разу показав нам наш добряга той „крам”. А на шильді така ж вам гарна голова коняча вималювана, яку він недобачив. І сталося після того, що всі ми ходили до тієї крамниці.

В Чехах торгують конячим м'ясом і всякими виробами з нього. Тих крамниць небагато. А щодо сма-

ку — як не знати, так і не піznати. Принаймні нам тоді смакувало, а ціна на половину нижча. Подвійна кількість їжі благодатно впливала на настрій — хоч на конині, але не голодні.

Тепер би мені хотілося розповісти про Матуральні курси. Про учнів і вчителів. Учні часто тепер уже звалися студентами, а учителі — завжди професорами.

Директором усіх курсів був професор Іваненко. Знаю, що його всі хвалили як доброго викладача математики, і був він людина з серцем і зі зrozумінням до учнів. На нашому курсі він нічого не викладав, так годі мені щось більше сказати про нього зі свого власного досвіду.

Учні майже всі були оті, що ще „вчора” носили військову уніформу, за малим винятком дітей службовців наших урядів та декількох волиняків. Було найбільше з Української Наддніпрянської Армії, були й панове з галицьких частин, інтернованих в Чехо-Словаччині. Не знаю, відкіль прийшли, а були й кубанці.

Всі згадані, хоч і жили купно, але якось відрізнялися. Та і вік ділив. Найстарші — це були ті, що прийшли з війська. Наймолодші — діти урядовців і з Волині. Оті діти міністрів, послів, урядовців виділилися в своє товариство і трималися трохи ніби як окремо. Та й багатенько їх переженилися пізніше між собою.

Пригадати всіх або хоч би більшість з нашого курсу сьогодні вже тяжко. Та і як мaturanti ми не були чимсь окремим, ще міцно сиділо в нас оте наше недавнє минуле.

От професори було щось, принаймні для мене, нове і цікаве. Було багато з Галичини, і ті мені зробили борозну в серці і мозку.

Але все ж першого згадаю наддніпрянця професора Трохима Пасішника. Його лекції відкривали „нові світи”. Особливо і з надхненням говорив професор про Тичину. І кожного разу, підіїжджаючи до Праги потягом, я бачив Київ, бачив, як

*Собори брови підняли,
Розбіглися квартали...*

І все дивувався скрому слову і багатству образу.

Я з вдячністю згадую професора, що вчив дивитися і бачити. Ще й тепер чус вухо і стискає серце:

*В моїм серці і бурі і грози
Рокотання-ридання бандур.*

Чи:

*Там тополі у полі на волі,
Захід сонце на обрій поніс
З буйним вітром свавільним і диким,
Струнко рвутися кудись в далегінь.*

Та ще Стефаника, видко, дуже любив наш професор. Багато нам розказував про нього.

І знов картини з „Синів”. Хто тоді не згадував і своїх батьків і батьків тих, що з ним були і вже ніколи не вернуться додому? А балачка Батька з кіньми також був біль і тоді і тепер. А ті „Кленові листочки”, „Хрест”! Здавалося б, що тепер зrozуміліші. Перечитував і потім, та все переживане в клясі тоді можна тільки ще раз відчути, а чи зглибити — не знаю!

Професор математики Гула Федір. Той мене „переслідує” все мое життя. Нестертий у пам’яті образ. Кругла голова, коротко стрижена, ледь до срібла на широких плечах. Ціла постава гармонійно розвинена, але вже з легенъким натяком на літа. Рухи ставно-повільні. З усього дихає зrізвноваженість, цупкість,

певність, гідність. Так же дуже відповідав моєму уявленню римського патриція. Іноді можна було відчути, що й бридиться нашого занадто строкатого товариства.

Карність, порядок — були його перші і найбільші вимоги до класи.

В перших же днях у мене з професором Гулою (най буде) непорозуміння сталося. Мав звичай професор брати від учня підручник і диктувати з нього задачу. Отак узяв і в мене задачник, а з нього випала на підлогу фотографія моого брата Олекси, яку я щойно дістав. Я нахилився за фотографією, а в цей час професор наступив на неї. Я його смикнув за ногу і дістав картку. І хоч він ніби вибачився, та у тому вибаченні я не відчув, що він шкодує за тим, що сталося. Подивився я на нього люто, але він не знайшов потрібним те зауважити. Ще в першій класі народної школи нас учили в шкільних книжках мічого не тримати.

Порядки в класі іноді нагадували касарню.

Викликає професор Гула учня до таблиці. Диктует задачу.

Учень пише. Вся класа напружено слідкує. Професор пізворотом, як кажуть, з-під лоба дивиться на таблицю і нараз:

— Змажіт*) і сідайте. Слідуючий! — Не по прізвищу, а той, хто сидить за тим, що, похнюпивши носа, тягне своє обважніле тіло від таблиці до парті, з обличчям, на якому від лоба до бороди написано: — „Не розумію, за що прогнав . . .”

Непевним кроком іде до таблиці „слідуючий” — не поспішає. Та й ціла класа дивиться на таблицю, і

*) „Змажіт” — так по-галицькому вимовляв проф. Ф. Гула оте слово.

ніхто не розуміє (хто взагалі розуміє те, що написано на таблиці?), за що та „жертва”.

Ще ніби нічого не написав той „слідуючий”, а вже знов:

— Змажіт. Сідайте. Слідуючий.

І отак іноді за годину ціла класа по одному разу, а то й по два рази побуває біля таблиці. Змазувала і сідала з витетериними очима.

І оте все „гуляння” з коротким наказами при повнім спокою професора. Ані голосом, ані рухом. Ніби так і мусить бути.

Аж хотіс випадково після „ікса”, отих двох рисочок коротеньких „рівняється”, протяг довшу риску на питання, чому ж той „ікс” рівняється, якраз посередині коротеньких.

І довго цілою класою шукалося розв'язки, а з нею і виправдання на те: „Змажіт і сідайте” (наголос у „змажіт” ставився на „і”), аж знайшла, і вже вводилося ту риску так старанно, так старанно (особливо панночки догоджали) проти середини коротеньких „рівняється”.

Можна було і не дійти до таблиці і вже почути:

— Сідайте. Слідуючий. — Це за непорядок в одягу — не запнуті гудзики на блузі або рука в кишенні.

Оте останнє трапилося К. кубанцеві, найліпшому математикові в класі.

З тієї каруселі визволяв іноді дзвінок. І тоді ціла класа бігла до таблиці розв'язувати „ребус”, а К. тримав уже обидві руки в кишенні і все одно нічого не бачив.

І довго ще потім, так між собою (а іноді й сам до себе), коли хтось, десь у чомуусь помилявся, так міг почути:

„Змажіт і сідайте!”

А й в житті не раз, мабуть, не один сказав собі оте: „Маж і починай знову!” Я, принаймні, так. Добра наука, їй-бо добра!

І то сказати: тоді зійшлися на всі гудзики запнuta Галичина з нашою братією із не завжди пристими гудзиками. Та й тяжко воно було до всього того звикати людині, яка прямо з коня скочила за парту і за звичкою ще довго лівою рукою торкалася того місця, де колись була шабля.

Професор Ярема викладав у нас філософську пропедевтику. І лишилися мені на пам'ятку з того „фокуси” всякі, може навіть і цікаві. Але там, де стоїть слово „філософська”, чомусь сподівалося зовсім чогось іншого.

Показував нам кружечки, квадратики різної барви, але однакових вимірів, що здавалися на око не такі самі. Прямі лінії виглядали як відрізки криової. Щось показував на момент із-за спини, і треба було йому сказати, якої барви і форми той предмет. Хто тут винен професор чи учні не знаю, але все те здавалося забавкою.

Часто згадую лекції професора Терлецького. Чув що вже його немає між нами. Царство йому небесне.

Довгий був сам і все у нього було довге: ніс, руки, ноги. Якось силуетом згадується мені. Викладав рівним голосом, спокійно ніби, але не раз морозець бігав по шкірі.

А оце мені лишилося уже й назавжди. Розказував професор про те, як поляки, розваливши нашу церкву, цеглу носили до річки, змивали з неї „схизму”, щоб уже з „очищеної” будувати собі костьол. Враження від оповіданого, знаного й не нового, пройшло і серце і мозок — по спині бігали мурашки. А рука хапалася шаблі, якої вже тоді давненько не було.

І не дивно, що в Галичині булс стільки війська, коли мали таких викладачів.

Оповідав я у товаристві згадку про професора Майстренка. Так ті, що його знали, так і казали: „Яким був таким і лишився”.

Зросту невеликого, але постава в добрих пропорціях. Все кудись поспішав. Справляв враження люди споханої, що згубила своє сідало і в розпачі чогось шукає. Портфель під пахвою, напханий аж до нікуди, а в руках ще й книжки.

В класі на стіл викладав зі свого портфеля всю начинку, щось шукає і майже ніколи не знаходив. Тоді розгублено дивився і починав лекцію, перед тим довго розпитуючи класу: „Де ми стали минулого разу?”

Фізику, хемію, ботаніку, зоологію я тоді зінав як-що не більше, то ніяк не менше, ніж викладалося на Матуральніх курсах, бо тож були в сільськогосподарському училищі основні предмети.

Сказав мені професор Майстренко з ноткою жалю, що цілого курсу не має змоги прочитати, часу мало, тож аби я гарненько перечитав відділ „Електролітна диссоціація води”, всі малюнки до того аби теж добре переглянув. А він викличе мене в класі, так тоді йому вже й не треба буде той відділ читати для учнів.

Згодився я на таку штуку. Та й як би ж не згодитися, коли то був не наказ, а прохання виручити людину з біди.

Викликав мене професор у встановлену годину, але дав питання не умовлене, і теж з не читаного в класі. Подивився я на нього кисло — а що вичитаєш з його розгубленого обличчя?! Добре, що хоч щось зінав і з того питання.

На коридорі, наодинці питаюся, чому він мені „стругнув” такого коника. Забув, каже. Жалкує дуже. Не знає, як же це воно сталося. Запевняє мене (теж радість для мене, ніби я не маю що іншого робити), мовляв, на другий раз обов’язково викличе. Та вже і не пригадую, чи знов я був під дурного хатою. Але ми знали професора і цінили його знання і велику людяність.

Лекції з ботаніки ми записували і вирисовували з таблиці малюнки, якими професор доповнював свої виклади. Кажу ж, мені то все легко йшло — грався тим.

Заглядає мені професор до зошита, і чую:

— А це ж що? Хіба я таке казав? — і показує мені, а там написано: „Коли дinya — ягода, так чом би (ім’я рек нашої учениці) не красавиця?”

Сусід підглянув, а потім і ціла кляса знала. Дісталося мені від „красавиці”.

На викладі з тієї ботанікичуємо термін „пазуха”. Пазуха то й пазуха — їдемо далі. Але одне наше невиннітко, може щоб підкреслити своє не мужицьке походження з волинського містечка, до професора із запитом:

— А що то таке пазуха, пане професоре?

Професор так виразно подивився на те саме місце допитливої, що вона пригадала, де у неї пазуха, і поклала руку на своїй буйні, що під пазухою. Такого дружнього і такого роздираючого реготу рідко коли можна почути в клясі — згубила і таблиця свою поважну міну, заколихалася, стрибали парті, дзвонили вікна. Тільки бідний професор мусів зберігати поважність.

Історію Чехо-Словаччини викладав заслужений діяч, партійний чоловік, із запорізькими вусами і проповідницьким виглядом. Книжечку написав і з неї

читав. Отже, вганяв у сон. Безконечний потік імен і дат. Моймири, Пржмисловці, Карли гужем лізли крутилися у війнах без кінця й краю десь в туманах і повисали на очі темною заслоною, накладаючи непоборну втому. Очі мимохіт поверталися до вішаків з одягом. І так хотілося все те поскидати на підлогу і віддатися зморюючому хотінню спати. І тільки дзвінок визволяв з того отупіння і розслаблення.

Чеську мову, а з тим і знайомство з чеською культурою, сказати б чехознавство викладав старший учитель, здається з тієї ж Будовцової школи, де ми мали кляси. Довго я пам’ятав його прізвище, а тепер уже забув.

Таких чеських патріотів, учителів у віці вже старшому, десь між п’ятдесяткою і шістдесяткою, зустрічав я в Чехах більше. Все це були люди надзвичайні, віддані своєму покликанню, з глибокою культурою, що міцно сиділа на любові до своєї батьківщини. І від них я чув нарікання на Масарика — не туди, мовляв, веде чеські душі. Боліло їм дивитися на розгойдування стійкості зasad, на яких спрадавна стояв чех. Любов, братерство заступила демократія, а що дала — ненависть, підозру, роз’єднання по партіях, хабарництво, „уливацтві” (останнє слово тяжко перекласти — це уникання виконування взятих або положених обов’язків, шейківщина, яку талановито вивів у своїх творах Гашек).

Викладачів професорів було більше. І коли не згадую їх, так тому, що нічим вийнятковим не ввійшли до моєї пам’яті.

Але оце пригадав лекції малювання Івана Симоновича Паливоди. Той мав якусь дивну методу викладання. Так на Матуральних курсах відвував він години малювання так званими вільними темами. Ось

дуже добре пам'ятаю тему: „На толоці цигани стояли”. Малюй що хочеш — широке поле і теж фользор. Га? А були ж такі, що і олівця для малювання в руках тримати не вміли.

Чому і як, то я не знаю, але я був переконаний, що чужі мови — свитка не на мої плечі. І цим виправдовував перед собою повну неучасність свою у вивченні німецької мови. А на Матуральних курсах вона була предметом обов'язковим. Як умотивували інші матуранти свою „непричасність” до того предмету не знаю, але отих, що „ні в рот ногою”, було немало і все більше з нашого брата-східняка. Галичанам ішло легше з мовами. А іспит витримати треба. І професор (забув, хто викладав німецьку мову) ніяких мірок, крім однієї для всіх, не мав. Та біда навчитися, підкаже.

Отих, що „ні в рот ногою”, пускали на іспит в інтервалах, виповнених „кованими” і тими, що тільки „ковзалися”.

На іспиті треба було прочитати текст, перекласти і показати вміння відміняти слова.

„Ковані” пильно слідкували за текстом і „надрочували” чергового на „розкарячених” ногах.

Прийшла моя черга. Без затримки прочитав я речення і гладенько переклав. Мабуть, занадто гладенько. Знав же професор своїх учнів. О, матінко моя, каже професор читати далі. Якось прочитав. А з перекладом сам бачу — скандал. Каже мені професор:

— Глядіть, щоб я вас не зарізав!

А воно якраз з тим „зарізав” і була біда.

У першому реченні оповідалося, що дід і баба мали півника. А в другому так і сьогодні не знаю, про що була мова. І тоді я рішив бабу й діда нагодувати тим півником — зарізав бідного півника.

Прийшла передматуральна гарячка, а потім і са-

ма матура. Помагали хто чим і як міг один одному. Та й професори стали якимись добрішими до нашого брата. З того матурального чаду малоощо пам'ятаю.

Дістав я матуральне свідоцтво, як тоді казали, „з дірочкою” — якийсь останній розряд. Нарікав хтось із професорів, що обманув я їх надію. Може й обманув, та напевно ж сам того не хотів.

По матуральному іспиті була урочиста з професорами вечера в якомусь ресторані. Мабуть, були промови — без того ж не може бути. Але нічого не лишилося з того на згадку.

По офіційній вечері розбрелися купками з професорами, до яких більше душою линули, докінчувати свято по якихось кнайпах.

Попав я в гурт з професором Гулою. І отут він уперше попрощався з нами, стискаючи руки. Відзначаючи, що стиснути учніві руку професор має тільки після матури. Чи ж не варто за це робити матуру?!

Не надовго згуртоване матуральне товариство розбіглося хто куди. Думав і я одну ніч. Нерішене наперед питання не дало спати. Що тепер? Вибирай! Приходила думка про медицину. Чого медицину — тяжко зараз сказати. Але відстрашила тоді латина та й ще щось треба було складати на доповнення матури. Агрономію, як щось найближче, нібито й не згадував. Про мистецтво не згадав теж тоді. Загальне наставлення було — вчитися того, чого Україна потребує. Став на Українській Господарській Академії, на Гідротехнічному відділі. Можливо і через те, що там уже студіював брат Олекса.

Загально матуранти розкололися на тих, що йшли студіювати до українських і до чеських високих шкіл. Коли це було з причини обраного фаху — зрозуміло, бо всіх технічних відділів Академія не ма-

ла. Але були й такі (і прізвища їх пам'ятаю), що казали:

— Що диплом Академії незнаної школи? Ось за-кінчу Карлів університет чи празьку політехніку — де не покажу диплом, усім ці школи відомі!

Але думали й інакше. Своя школа брала огляд на умови там, в Україні, і ті, що йшли до неї, хотіли працювати для Батьківщини, а не чванитися дипломами.

Правда, тяжко було потім тим, хто лишився в Чехах, конкурувати з чеськими інженерами, але тільки дипломами, не знаннями. Я сам це зажив на власній шкірі. Та і влада робила перешкоди, уже хоч би і тим, що кожного року треба було діставати дозвіл на право працювати. А все ж інженери з Академії і за тих тяжких умов вибивалися на ліпші місця. А ті, що не знайшли праці в Чехах, ішли працювати в Закарпатську Україну, ставали до праці в школах і зробили там велике діло піднесення національної свідомості свого народу.

Забіг я трохи наперед. Треба прощатися з Прагою та перебиратися до Подєбрад.

За трохи більше як рік часу Прага не приросла дуже до серця. Та й піznати її красу не було часу. Все життя в Празі було обмежене перебіганням певних вулиць з дому до школи і назад. А вся увага була зосереджена на тім, щоб скласти матуру.

А все ж бував у музеях, оглядав пам'ятники, а їх багато в Празі. Особливо мене здивував і розмірами і рішенням пам'ятник Іванові Гусові. На св. Вацлава ніяк не можна гарно подивитися: зблизька нічого не видно, а здалека те саме, тільки силует показано та барельєфи на постаменті можна розглядати. А на Карловому мості знайшов і чубатих з оселедцями, та то не наші запорожці. Оглядав і костьол св. Віта, гор-

дість чеську. А з Градчан, за вказівками провідника, милувався видом на Прагу з терас градчанських. Мабуть, ходив і до кіна, та нічого з того в голові не лишилося.

А що був перший раз в „Народні Дівадлє“, Національному театрі, то добре пам'ятаю. Ставили „Лебедине озеро“ — балет. Дивився на те видовище, і видавалося мені як в казці.

Чехи народ дотепний, веселий і ніколи не пропусить нагоди, щоб посміятися. Часто і річ поважну може чех обернути в жарт, заради дотепу. Крутів там на сцені партнер зірку пріма-балерину сюди й туди, бігав по сцені, підкидав її на всі боки. І підкинув так, що на гальорку блиснула її задня частина і ноги простяглися в повітрі, спрямовані до того горішнього глядача. І тут же голоси:

— А оце й нам, дякуємо, що не забули!

Далі вже інші зауваги, але в однаковому розумінні і — регіт, регіт. От тобі й казка!

Загально пражани народ чесний на вулицях, в каварнях, всюди там, де збирається люд, а це так приємно вражає, зокрема таких чужинців, як ото були ми.

Про поліцаїв я вже десь згадував — дійсно, вони на службі суспільству: чесні і завжди готові служити громадянинові, навіть такого гатунку, як наша братія емігрантська.

Флек — пивовар і пивна, де подавався тільки власний виріб, чорне пиво з „флеківським“ вийнятковим присмаком. Це десь чи на Кжеменцове вулиці, чи там, де ми мали кляси в реальній школі. Але не близькість кляс привела нас до Флека, а флеківська, всечеська слава.

Пива за двадцять два роки моого життя в Чехах я так і не навчився пити. Пив скоріше тому, що інші

п'ють, та й без того, що б я там робив. А просити води, як у „Чмелику” Короліва — Старого, не було на місці.

Щоб не сказав хтось, що мене знає, вибачте на цім слові, „брехун”, кажу, що від інших напоїв я не відмовлявся, ще й тепер не від того, щоб у горлянку якусь там чарчину перекинути. Для виразності — я за концентрат, і не смакую мені наливати шлунок аж до тяжкості. Тягти ніби для приємності, ковтати рідину трохи гіркувату із запахом хмелю не припало мені до смаку. Хоч наслідки того були присмні.

А особливо лишилися в пам'яті і серці вечори, коли за окремими столами „засідали” студенти різних народів. Братушки-слов'яни: чехи, серби, хорвати, болгари, словаки, словінці. Чи там бували й „братржі русове” (так чехи величали москалів) щось не пригадую. Може і були, та сиділи тихо.

Пиття пива при свічках, що блимали й ганяли фантастичні тіні по стінах і склепіннях, під пісні, мало щось таке гарне, вабляче і лишилося на довгі роки зворушливим. Забувалося і де, і як тут, і чого. А піснями змагалися столи-народи. Все чулися гукання: „жівіо”, „наздар”, „слава”. Та тяжко признавали і змагуни, щоб хтось вирвав нашим першість. І співали хлопці, співали та згадували, як під співи бряжчали стремена.

Отака була та наша Прага матуранська. Не те щоб сумна, а тільки на часок:

*Без радости любов,
Без смутку і прощання.*

А у кого цей „кавалок” позичив — не знаю.

Лишав я Прагу — закінченої дороги шмат. А шлях стелився до Подебрад.

Освячена чи освідчена дружба з Миколою Василевським у Празі вела нас спільно і до Подебрад. В'язало нас може й не багато що, але не відштовхувало нічого. Та й запорожці ж ми. Чув, що в останній війні загинув Микола десь у Польщі — попався большевикам. І знову: „Царство Йому Небесне!” Частіше тепер отак приходиться прощатися з близькими.

У своєму листі інженер Гаврило Гордієнко пише: Доля Миколи Василевського така: Десь у жовтні місяці 1944 року ми здибалися з ним в таборі Штрасгоф коло Відня. Одного пізнього вечера зайшли в нашу кімнату вояки й забирали одиноких людей копати окопи десь на словатсько-австрійських границях. Він також попав під категорію одиноких людей і помимо того, що був якийсь викрутас, який можна було вжити, (на жаль не можу зараз пригадати який саме викрутас), він не захотів тим викрутасом покористатися і там десь на тих окопах слід по ньому пропав, тільки це не було вже в Польщі”.

Ми з Миколою в Подебрадах. Перше треба стріху над головою мати. Ходили, шукали і знайшли помешкання. І самі дивувалися і хвалилися: ось які ми! Гарна кімната, світла, велика і дешево. Та, не поспавши й декількох ночей, втекли ми з того „дешевого” помешкання. Кожного вечора: музики, танці, якесь гепання, співи, верещання і все таке, прости Господи, чорт - зна що! А й ще: для студентів зовсім не личить жити під однією стріховою з бардачком або й прямо в ньому. Публічних домів у республіці не було, демократія соромливо опускала очі на згадку про такі речі і, високо задравши носа, дозволяла винарні... з дамською обслугою.

Сміялися з нас колеги. Мені то що: Микола за старшого у нас. А от Микола тяжко переніс оте. Не хотілося признатися до свого поганого вміння „орісн-

туватися", яким він так завжди задавався. Мовляв, завжди пізнаю сороку по лету. І влетів.

Кватиру гарну, спокійну ми знайшли скоро. А от в Академії було діло погане. Вільних місць на Гідротехнічному відділі не було чи стипендії вже вичерпані були для нього. І запропонували нам з Миколою тимчасово записатися, чи, як там казали, вписатися на Технологічний відділ. А в тому „тимчасово” ми готові були бачити пастку. Тимчасово, тимчасово, а потім скажуть лишайтесь і на віки вічні хеміками. Псуvalo то настрій і відбирало радість. У інших мітарства закінчились, а ми от висимо в повітрі чи тини-перетинки перескачувати мусимо. Витривало облягаємо деканат Гідротехнічного відділу, а лекції слухаємо з технологами.

На першій лекції авдиторія привітала доброзичливо усміхненого професора Миколу Вікула. Почав він виклад зі запиту, чи всі вміють рахувати до десяти без помилки. Жартівливий запит дістав і відповідь таку ж жартівливу, мовляв, якось на пальцях рук порахуємо. А як треба, так чоботи скинемо. А від професора запевнення, що таких математичних досягів для хеміка більше як достатньо.

Даліші згадки походять із пізнішої доби, але на початок так ніби годяться, бо з початків вони виплили.

Кожен професор, вводячи у свій предмет, запевняв авдиторію про „довжезну бороду” свого предмету. Початки кожної науки сягали, як не від праотців Адама і Єви, так від Каїна або Авеля обов'язково. Там якась цариця з якогось Вавилону чи Асирії заставила текти воду по її волі — це і був початок гідротехніки. То десь у другому чи може і в тому самому Вавилоні щось міряли на землі, ото вже й була геодезія. А математика так сам Господь Бог табелю мно-

Подебрадський замок збоку річки Лаби (Ельби). На двох горініх поверхах були креслірки і авдиторії Інженерного факультету.

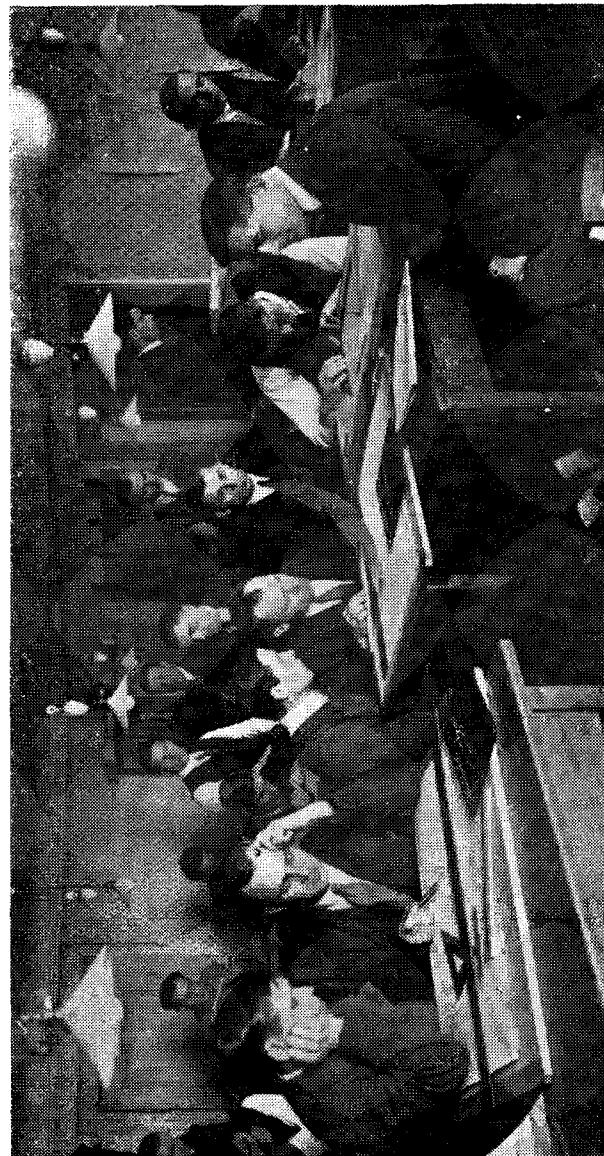
ження кинув з неба людству. Аякже! От тільки залибетон садівник винайшов, і то недавно — аж соромно признатися така модела наука.

Але все тоді слухалося уважно, бралося дуже важко і значення науки звеличувало. Хто не скине шапку перед дідуганом і в ноги не поклониться давнині!

І в Академії на нашому семестрі більшість студентів була з нашої Армії. Поряд із зверненням „пане колего” чи просто „колего”, ще часто бувало чути „пане полковнику” (а на семестрі їх було три: Микола Сіпко, Іван Пекарчук та Михайло Палій-Сидорянський) і „пане сотнику”, „пане поручнику”, пане хорунжий. А як бували в кабінеті професора С. П. Тимошенка так і „пане генерале” зверталися до генерала Алмазова. Та й хто б посмів не вшанувати цього видатного вояка і командира славного Кінно-Горного дивізіону, що і носив його ім’я — казали в Армії „алмазівці”. А був пан генерал у професора, як асистент. Дуже помало збувалося те, що так міцно ввійшло в плоть і в кров.

Більшість студентів була з Наддніпрянщини, були і росіяни, та показали барву аж по закінченні Академії. На інших семестрах був москаль зі самого Петрограду, був жид з нашого Поділля і ще один росіянин з України, всі вони служили в Армії і прихильність до України не зрадили. Дивно, а з Галичини у нас не було ні одного студента на семестрі.

Найбільше забирала часу креслярка. Ні з одного із головних предметів не можна було стати до іспиту, не виконавши графічних праць. А було то аркушів, аркушів покресленого паперу! Креслярка відкрива-

Креслярка, в замку короля Юрія Подібрадського в часі праці 1924/1925 рр. Перший ряд зліва: Радченко, Сіпко, Осадчий, Голик, Красовський, Шох, Зінченко. Далі зправа: Пасиник, Миколасенко, Мельник, Юрченкович, Макопенко (гість), Гордієнко, Василевський, Команів, Савенко і взаду Майгор.

лася о годині восьмій ранку і закривалася о годині дванадцятій вночі. Господарював у креслярці колега Василь Голик: видавав нам папір, туш і отаке все, що студентові від Академії належало. І ясно, як „начальство” відповідав за порядок у креслярці.

Зігнані в одній кімнаті, бачилися майже щодня студенти нашого семестру, а це дуже сприяло зближенню і дружбі між нами. Креслярка ж була і якимсь „клюбом” нашим. Там відбувалися і гарячі спори-дебати. Про що тільки там не говорилося! Не було питання з поточного життя в Україні, у світі чи в Чехо-Словаччині, чи межи студентами Академії, щоб у креслярці не підпадало обговоренню.

А частенько і співалося в креслярці за роботою. Хтось почне, а решта підтягає, схилившись над креслярським столом. Всяких пісень співали. Заспівали собі панове якось вояцьку сороміцьку, а мелодія так зовсім як церковна. Заслухалась з коридору студентка, як то гарно гідротехніки співають. Аж розібрала слова та й кинула нам у відчинені двері:

— Ну ѿ свинство ж!

Реготом „подякували” ми непроханій слухачці.

Часто ввечері гріли і розпивали чайок. Цукор і чай у багатьох був у столі.

Робочий день у креслярці був довгий і розклад приблизно такий: Від 8-ої до 12-ої години робота. Потім перерва на обід і знов до 6-ої над столами до вечери. Після вечери вже менше люду було в креслярці, а ті вже до дванадцятої сиділи там, кому в хаті і затопити нічим.

Креслярка знаходилася на якомусь високому поверху замку короля Юрія Подебрадського. З вікон видно було Лабу-річку і чудові навесні зелені луки, що стелилися килимами, розділеними дорогами. На обрії ліси. Праворуч дорога на Прагу. А за гайком,

недалеко, з кілометр, село Клуки, в якому теж жили наші студенти. Жив там і брат мій Олекса. До Клуків я їздив з Праги до брата в гості. А якийсь час і жив у тому селі. Седлак (селянин) Цірус винаймав студентам кімнату — велика була то кватира. Чоловіка з шість нас жило там. З ким мене тоді доля звела уже не пам'ятаю. Пригадую, що там пізнав я Макошка Івана, студента-технолога, і мав з ним пригоди.

Не любив свого прізвища Макошко. І розповідав, що вони з діда-прадіда Маковські. А от при якомусь перепису дурний москаль знівечив таке шляхетне прізвище. (Про те „шляхетне” Макошко не казав, але думав так напевне). Макошко оповідав пригоду, як то його ген-ген прарабуся до того нещасного перепису стала. Воно, мовляв, у них десь там на Поділлі, як швидко вимовляється Маковський, так „в” ковтається, а за той рахунок продовжується „о”, і виходить Маконоський. То так насправді уже й до Макошка недалеко. Дурне кацаписько скривдило нащадка славних Маковських!

Здоров’ячком Макошко був не покривдений, росту був невеликого, широкоплечий, але мішком тіло, вайлуватий і щось там мав зі ступнями, плоскі були — ходив, як ведмідь.

Трохи перерву і забіжу наперед. Макошко іноді заходив до нас в креслярку. Любив бувати у гідротехніків, як сам признавався. Хтось довідався, що Макошко гарно читає. Тож, коли він бував, прохали його, і він читав наголос для всіх. Хист і вміння у нього читати були з ласки Божої. Та й сам він у той час був так ніби не на землі.

Це я ніби задобрився перед світлою і трагічною пам’яттю доброго колеги, щоб оповісти, що мені тоді пригодою стало.

Макошко якийсь час стипендії і взагалі жадної допомоги не мав і працював на студентській кухні. Студентська харчівня була кооперативна. І ясно, після убогих відживлювань у польському таборі апетит він мав добрий. Всередину воно у нього йшло легко і гладенько, а от далі, щоб геть — стоп! Прииде Макошко з праці до гуртожитку, ляже на ліжко і стогне. Радимо йому, хто що знає. Пив він всякі ліки — нічого. А дні біжать. Макошкові гірше та гірше.

Кажу Макошкові спробувати мило. І розказую, як то коням мило помагає. Спробував і — помогло. Та так помогло, що і наш пан Цірус нарікав на щось там у виходку. Здобув я „лікарське” визнання і без латини.

А Макошко поставив могорич. Усі в кімнаті задоволені, бо Макошко не стогне, і пили гуртом.

А на Макошку і далі нарікають. Ноги радять мити і шкарпетки міняти частіше. Присягається бідний Макошко, що все отак і робить, а от запаху сироварні позбутися не сила. Самому ніяково...

Дідько тоді мене смикнув. Кажу, що як пляшка горілки, так і від того його збавлю. (Для хеміків пляшка горілки — це тільки чвертка спирту та трохи лушпиння з цитрини. Спирток вони дешево мали — для лабораторок). Крутився Макошко, але кімната признала, що „гонорар” пустяшний і приступiti на умови він мусить.

Розказав я Макошкові все як слід, що і як робити, і дію ліку визначив на місяць — шість неділь. А потім повторення. І так аж не знайде щось ліпше.

Приходжу у вечері до хати, а Макошко з прокльонами зривається з ліжка до мене лютий, ой який лютий! Та не встояв на ногах і сів.

Умовили гуртом, щоб дав мені подивитися на його копита. Страшно мені стало. Пучки порепалися,

Інженери, студенти і емігранти, як робітники на будові „Сплюхілов” біля Праги. Рік 1928/1929. Сидить з правого боку перший А. Макаренко, член Директорії.

згини під пальцями потрікались, як порізані, і п'ятирічні м'ясо рожево червоне видно. Думаю: він то вже має, а мені ще буде.

Дістали вазеліни, помастив я то все та й думаю, що ж воно таке, такий ніжний він. Розпитую, а як же він мою пораду виконав. А Макошко і признався: замість чайної ложечки на склянку води п'ятипроцентного формаліну, намастив свої лапи формаліном так, як дістав в аптекі.

Погано я спав тієї ночі. Все мені ввижалися рани на Макошчиних ногах. Але, на диво мені, Макошкові і всім з гуртожитку, рани ті загоїлися здається чи не на третій день.

А тому, що лік помог, так ту пляшку йому хлопці не відпустили. А я зарікся на все лікувати когось кінськими ліками.

Життя колеги Макошка склалося тяжко, і позбавився він його сам, уже пізніше, після закінчення Академії.

Пишу без пляну до цього місця. Тепер склав хоч якийсь плян. Та тяжко, згадаєш одно щось, за ним вчепиться ніби уже й забуте, вилізе — і як його лишити на забуття? А воно не завжди в „рядок“ з писаним.

Стипендія студента-емігранта в ЧСР була невелика. Щось говорилося про прожитковий мінімум, п'ять соток чеських корон. Це давала держава, і за цю суму студент розписувався. Але на руку діставалося таки з десять відсотків менше. То були всякі фонди. Був і фонд допомоги по закінченні Академії, щось, здається, з триста корон. Це аби мав на залізничний квиток — з очей геть.

Нестачу стипендії надолужували хто як умів. Були практики по відповідних до фаху підприємствах. Технологи — на фабриках, гідротехніки — на будовах, та й інші мали своє. У гідротехніків тих практик було дуже мало. Та й давали їх ліпшим студентам. А всі ж ліпшими не можуть бути. Був ще якийсь підзаробіток по кабінетах, лабораторіях. Туди теж брали ліпших, бо то вже так ніби асистенти у професорів. Було дві їдалні. Одна кооперативна „Україна“, там заправляли кооператори — був такий факультет. Друга „Наша Хата“ — приватне підприємство студента Рознатовського, і рахувалося воно як домівка гетьманців. Третью їдалню „Жінок християнок“ заправляли пані: Єремієва та Вікул. Оце, мабуть, і все джерела, з яких можна було трохи піднести свій прибуток.

Частина студентів шукала заробітку як робітники на будovah. У ту категорію підзаробітків пішов і я.

Кожного року, з ранньої весни і до пізньої осені, відбував я „практику“ з вилами, лопатою або з тачкою, іноді попадалися комбіновані „практики“ — і лопата, і кирка, і тачка.

Здається, через Громадський комітет у Празі дістало нас біля двадцяти студентів-подебрадчан та ще один наш робітник працю у маєтку — „великостатку“*) пана Мікулова. Це десь туди під Плзень. Не так близько від Подебрад, і для багатьох з нас у той час була новинка так далеко їхати і побачити кусень Чех. Розглядали ми край — багато було нового. І села з гарними забудовами — ніде солом'яної стріхи, все черепиця червоні. Расова скотина пасеться — великі череди. Багато фабричних комінів. Перетинали

*) Економія, фільтарок, фарма — більше господарство.

залізницю або рядом пробігали дороги — бруковані, гарні дороги.

На вечір були ми і на останній станції нашого мандрування. Там уже чекали підводи, які й завезли нас до маєтку.

В маєтку зустрів нас і завів до помешкання службовець. Простора, з великими вікнами кімната, по під стінами ліжка на вояцький штиб з матрацами, на ліжках дбайливо поскладані подушки, простирадла, прикривки, рушники — все чистеньке. Посеред кімнати великий стіл, навколо лави, стільці. І той чоловік, що нас зустрів у маєтку привітливий, і та кімната, і все в ній були затишні, чистенькі, свіженські.

Трохи розім'яли кості з дороги, повмивалися, а тут і вечерю несуть. А яку вечерю — хліб білий і багато, масло, м'ясово печене і кава. Їмо та міркуємо вголос, чи так буде ввесь час, чи це тільки на увітання? Смачне все, чисто і охайнно подане, і кожен дістав ложку, ложечку, видельце, ніж, так трохи чи не забагато того всього приладдя на робітничий стіл.

Як скінчили вечерю і ото про все таке нове, неочікуване говоримо, загостила до нас ціла родина Микулових. Обручкалися з усіма пан, пані, синок, так років на вісімнадцять, і доня — панночка років на два молодша за брата. Всі смугляві, з гарними рисами обличчя, так щось до циганського — прямо таки всі вродливі.

І диво: за хвилю сиділи межи нами і розмовляли, ніби ми сто років знайомі. Микулови знали, що приїхали студенти, може через те ѹ ризикнули отак поводитися. Та, мабуть, ніколи і не каялися. Панство Микулових цікавило багато чого, але це не було випитування — була уміло ведена товариська бесіда, свободно, зі жартами, дотепно і весело.

Зразу зауважили ту пошану, з якою зверталися ми до полковника Миколи Платоновича Сіпка. І Мікулови (власне всьому дому голова була п-ні Микулова) теж перейнялися повагою до нього, і визначили його нам за старшого.

Кого пригадую, що тоді був з нами, так це вже згаданого М. П. Сіпка, Андрія Полякова. Ткаченка Павла, кубанця, та отого робітника, забув його прізвище, що до нас дочепив Громком.

У перший вечір дістали ми і статут: що можна, а чого не можна робити, до кого звертатися, як потрібно, коли будемо діставати платню (а яку, то ми вже знали з Праги, а тут тільки потвердили це); коли праця починається, коли кінчається, пору сніданків, обіду і вечери.

Сам господар не був дуже говіркий. Та ѹ був якийсь хоруватий. Ходив, викидаючи наперед від коліна ноги, так ніби непевно були прив'язані в колінах і теліпалися. Росту високого і, якби не ті ноги, зовсім мужчина пристійний. (Останнє слово позичене від галичан, і по-галицькі прошу його розуміти).

Пані ж хотіла багато знати про нас, до всіх притягдалась, і робила це все з гумором, лагідною усмішкою. Почувалися ми в їхньому товаристві вільно, сміху і дотепів було немало. А виходили веселість і непримушенність з того, що сама пані так ніби ѹ не мати таких великих дітей, дівочих ще форм і з тим циганським вогником, жвава і говірка, але тільки так, як на „мілостівов пані” годиться і ні трохи більше. Ми це все добре зрозуміли, і той перший вечір був добрий.

Пані подивилася на мої руки та ѹ спітала, чи я привіз із собою манікюрне приладдя.

Hi, — сказав я, — але як від'їжджатиму з роботи, то потребуватиму". І все це так мило, ніби так і має бути — хоч з легенька підперчене обоюдно.

І завжди при зустрічах всі ми мали забезпечену від цілої родини Мікулових усмішку і гарне слово для бадьорого настрою.

Що ми робили у перших тижнях, уже не пригадую. Загально: стомлювалися на роботі, але добри харчі, достатній відпочинок, привітне слово, щира усмішка робили своє — ми були задоволені. Та й пані зразу зорієнтувалася, хто на яку роботу годився. Нам з Андрієм Поляковим на наші м'язи завжди була відповідна робота. Андрій теж з Харківщини, здоров'ячко мав, і ми сперечалися, хто б з нас був борозненим, коли б народилися ми волами.

А декому припадало і бур'ян полоти, а то вже багатьом з нас було як „образа” — вила, лопата, того хотіли ми на наші руки.

А от жнива добре пригадую і потім возвищю. І якось перейнялися ми отим запалом і охотою до роботи, що завжди буває і у нас в Україні в ці гарячі тижні.

Андрій (нас спарували, лишивши нам вирішити справу, хто в борозну, а хто під руку, коли пані говорила до одного, так то відносилось до обох) мав гарний баритон, таки добрий голос!

Наша Баядерка польська в ці дні жнив, літала по полях. Її квітчасту хустку видно було здалеку. А Андрій, як було зобачити нашу пані, уже по полях луна, розлягається:

— „О, Баядеро, я мам тє рад...” (дальші слова не пригадую з цієї популярної в той час пісеньки з оперети). А ті слова це: „О, Баядеро, я люблю тебе...” І кидав Андрій снопи з такою вервою, що аж перекручувалися в повітрі і летіли через воза.

Пані сміялася і висловлювала заздрісно-грайливе співчуття тій Баядері, кажучи, що напевне Баядерка загинула б, коли б мала літати, які ті снопи.

Бачимо, і синок панський працює, але якось без видимого бажання він накладав, возив і розкидав у полі гній. Допитувалися ми панича. Призвався малій: тато покараав! Восени, коли закінчився рік у школі, хлопець попродав підручники, а тепер спокутував провину.

Карність у родині, і це нам подобалося.

Все було добре. А от той, що його додали нам у Празі, не студент, псував нам настрій: на все і всіх нарікав, у всьому бачив погане (і не молодий уже був), поперек горла стояли йому ми, студенти. Він би все інакше зробив, а от ми, дурні, робимо як на рідного батька. І взагалі, наша інтелігенція, на його думку, була винна за всі наші емігрантські злідні.

Спершу наші говорили з ним, переконували, захищалися. Коли ж його нарікання ставали образливі, відцуралися його. Він був таки зовсім дурним: прискіпувався до кожного, на кого лише натрапив. Все йому було погане: співаєш — недобре, говоритъ хтось не до нього — не туди загинаєш; мовчиш — знов не по його. Наче та свекруха!.. Стало вже так, що хоч до хати не йди.

Одного вечора завів він таки балачку з кимсь: ображає хлопця, той хоче позбутися „співбесідника”, а він пристав, як шевська смола.

Я саме вмився, напівголий витирався, і так підійшов до столу. Про що вони говорили, я не чув. Але те, що він приставав до студента, і навіть сам його голос діяли на мене, мов червона плахта... В цей час ота „свекруха”, на доказ чогось, напевне поганого, показала рукою на мене! Кинув я рушник на постіль, готовий до двобою! Та сталося так, що

біля „свекрухи” сидів студент К., він його й стукнув. Така вдача, мабуть, була у студента К.: зрозумів мій намір і поспішив „щоб „здобич” не втекла. Ударив так, що той мені на руки впав, а сам К. швидко вийшов з хати, дуже схвильзований.

У мене на руках лежав остигидлій балакун. У нього розсічена шкіра, як ножем розтято, по брові. Думаю собі, добра „праця” — я такого твердого кулака не маю. Збіглися всі, хто в хаті, щось там мочили, зав’язували, хтось побіг до Мікулових.

Одвезли того причепу-балакуна ще того ж вечора до шпиталю. Більше ми його й не бачили.

Доки все те в хаті діялось, я знайшов колегу К., який у мене „бізнес” перебрав. Він відразу ж записав: „Чи живий?”

Кажу, що живий, розповідаю, що і як. Признався мені кол. К., що я його „спровокував”, що він не зміг стриматись, уже теж не володів собою. А ще й розказав, що це вдруге в житті вдарив кулаком, а перший вже кінчилось дуже трагічно для потерпілого.

У неділі та свята ми ходили групками по околицях та розглядалися. І багато чому дивувались. Порівнювали, як у них, а як у нас. Безперечно, щодо порядкування, використання можливостей, що їх дає земля, господарювання на ній, чехи нас дуже випередили. У Микули було чимало різних машин, але і в малих господарствах того було немало. Хоча машина не замінить рук, але давала рукам велику полегшу.

Андрій Поляків навчив мене маринувати гриби. А лісів там навколо багато, залягали овид. Гарні ліси і грибів багато.

Одного вечора, вже досить пізно, хтось постукав до нас. Просимо до хати. О! Дивіться-но! Бать

до нас завітав! Хто з подебрадців не пригадує студента Батя? І як його можна забути?! Всі в ньому бачили людину шляхетних манер, людину не із села, з виглядом панським. До всього Бать був гетьманцем, хліборобом-державником.

Ввічливо і чимно привітався з нами Бать, і до першого близчого звернувся, чи може позичити якусь там корону: „Мені хлопчина допоміг” ...

Біля порога стояв хлопець-підліток з Батьовою валізкою. Коронки, ясно, знайшлися, багато з нас раді були послужити Баті гаманцем на таку оказію. Всі лише й чекали, аби за хлопцем зачинилися двері! Так широ, так гарно мало коли приходиться в житті сміятися. Сміявся й Бать — він знов і розумів нас, як і ми знали й розуміли його. Бать й тут не зрадив себе: не личило ж йому самому нести, хай і дуже легеньку, валізку! Для нього це було чимось нормальним, але нам ніяк не лізло під покришку ..

Микулови були попереджені про приїзд нового робітника. І вранці Бать дістав працю — пасти гусей! Таки уміла „Баядера” піznати пана по халівах. Пасти гусей! ..

Гуси цілком порядні створіння, і напевно б слухали навіть Батя, та от гусак! До чого ж сміливий, зарозумілий, зухвалий та нахабний! Гуси в школу, Бать до них, а гусак на нього, та такий страшний: сичить, клюнути хоче, крила розпустив, а хворости ни зовсім не боїться. Бать тікав від такої напasti, а гуси собі паслися в школі.

Ото така картина виникла з оповідань Баті і нашої „Баядери”. Тільки Батьова розповідь мала слід безнадійного суму, а в „Баядери” сміх, аж до присідання.

Хоч і відгадала Мікулиха робітника і мала до нього вирозуміння, та ѿчтів гусак також відгадав людину, але вирозуміння мав тільки гусяче. Радили Батьові, навчали, як поводитись, але гусак був гусаком і ганяв Батя по полі. Микулиха, кажу, до сліз сміялася, лише ніколи при Баті, шанувала його: темний одяг, капелюх, якась там книжка чи газета в кишені на всякий випадок (може що вдастся прочитати, шкода часу) ...

Не повезло таки з гусьми нашому Баті, і тому дістав нове завдання — полоти на картоплиці бур'ян. І тут біда: ніяк він не міг розпізнати, де бур'ян, а де те бісове картопляне бадилля, бо все ж зелене! Він сникав, рвав і теребив усі, що під руку лізло. Попрацював наш Бать на різних отаких „посадах”, але завжди з однаковими наслідками, так і поїхав додому. А хлопчишко-носія для валізки вже не потребував: Мікулови казали відвезти його на двірець автом, та ще й „Ролс Ройсом”.

Минали жнива. Молотьба кінчилася, закінчувалася і возвоция пізніших хлібів. Ячмінь звозили до стодол. А стодоли під небеса! З воза сніп кидали на прикладок, а з прикладку аж під крокви. І отам, під кроквами, стояв я, беручи снопи з прикладку від Андрія. Фури їдуть одна за другою. Дихати вгорі нема чим, порохи, та ще і яшні „вуса” — лізуть всюди, навіть крізь одяг.

Андрійчик виспівuje свої арії і в такт кидає снопи, а я ловлю та складаю. Зненацька відчув, як щось штрикнуло в руку. Нема часу дивитися — снопи летять. Рука мліє. Крови трішечки-трішечки вийшли, але рука, як пампушку хто під шкіру всунув, — спухла від пальців до кісточки. Гукаю, що поранений, і вибуваю із ладу. Жартуюмо, та все ж рука не слухається. І пані тут... Пішов до нашого помешкання.

Вже й тепла вода, і перев'язка, хоча зав'язувати нема що: мала дірочка від вил, через неї видно синюватий сухожилок і велика пухлина. Рука отерпла. Від лікарні я покищо відмовився. До ранку, а тоді буде видко. Ранок не приніс погіршення, рука відтерла, хоча пухлина не стухала. А це ж передостанній день, ще завтра працюємо — і до Подебрад.

Сиджу сам, в тій нашій кімнаті, в думках лагоджуся додому. Переглядаю гостинці: мариновані гриби, декілька в'язок сушених. Літо майнуло. Ранками вже таки свіженъко, не встоїш на одному місці. Та вже й хотілось кудись, аби не тут. Такий передосінній неспокій перелетного птаха. Подебради ставали чимось своїм — там брат, друзі, наука. Переганяються отак думки, мов коники степові скачуть.

Заходить служниця, подає пакунок: „Мілостіва пані вам то посіла”. Прохаю подякувати. Розгортую — коробка з манікурним приладдям! Відразу ж взявся підпилювати, обтинати свої клеші, що таки порядно обросли мозолями за літо. Дивись, думаю, пригадала розмову першого вечора; а що, власне, хотіла отим сказати? На кожен випадок, якоєсь „милой колючки” треба сподіватися.

Останній вечір. Остання вечеря, що нагадувала бенкет. Частували нас печеною качкою і всякими іншими святковими потравами. Їли з нами. По вечери — промови: дякували вони нам, дякували і ми їм.

І запросив тоді нас п. Мікула на завтра, в робочий день, уже заплачений, на його рахунок до Плзнес — Пілзна, де він потурбувавсь про дві екскурсії для нас: до світової слави Пілзенської броварні та не менше відомих заводів Шкода. Такий подарунок більше як що, як великі слова, казав, що у п-ва Мікулових ми таки той смачний „хліб” іли не задурно. Ми працювали, як на своєму. А „Баядера польова”

якось уміла веселістю та дотепом викликати бажання працювати. Та й сама вона, видно, дуже любила поле.

Багато з того нині не пригадую, що ми бачили в тій славній броварні. Згадую, що розповідали про її довгу-предовгу історію і показували казан, в якому почали варити пілзенське добре пиво. Тепер той казан стояв на п'єдесталі — монументом став. Ніби непотріб, але вшанували старого казана — бач, як воно, і стару бляху шанують! Люблять чехи своє минуле. Ще пригадую довгі льохи з величезними бочками, мабуть, у півтора людини: у них вистоювалось пиво. Холодок там був, у льохах, і струмочком збігала вода по коритцях у вибрукуваній підлозі. Пахло хмелем і дубом.

Потім велика світла заля, як ідалня: пий пива, скільки душа забажає, і їж ковбасок, скільки черево прийме.

Після спільног обіду в добром ресторані поїхали ми до „Шкодовки”. Так звичайно чехи називали заводи Шкода, тоді найбільші в Середній Європі (як казали на заводі) фабрики зброї, електромоторів і всякого іншого залізяччя аж до автомобілів і мотоциклів. Сорок дев'ять відсотків акцій були в закордонних руках, а решту тримали чехи.

Там почуття мішалося. Я перший раз у своєму житті був у такій фабриці, може через те занадто приглядався і не по фабричному сприймав. Деякі цехи нагадували там пекло. Все слабо освітлене — півтьма. Печі час від часу відчиняють, і тоді на все падає мінливе біло-червоне сяйво... З печі витягали бовванку, розпечено до білого. Тоді все плигало в тому дивному, страшнуватому освітленні, тіні то довшали аж до стелі, то зникали. Довгими рогачами, у шкіряних фартухах, замурзані до чорного люди,

штовхали до машин ті бовванки, на скрипучих, як гарчання, ланцюгах, що звисали з темної стелі. Машини краяли, як ковбасу, розпечено залізо, засипаючи все навколо іскрами. Знову вкидали ті кружала в піч, гріли і кидали під прес. Чавкне щось у пресі, як від болю, а ті люди у фартухах витягнуть уже готове колесо до залізничних вагонів! Ну, як не витріщити очі?! Молоді очі сприймали все нове, незвичайне на землі, то ж не диво, що пригадувалося пекло.

А потім пригадало, дало збегнути вже давно кімось сказане: яка людина велика і мала, не тільки розумом, а й силою м'язів! Тепер воно все те не здається таким, але ж я говорю про спогади з того часу.

Знову висока заля. Вікна десь, треба дуже задирати голову, щоб їх побачити. Там під стелею, впоперек від стіни — містки. Зовсім не страшно. З містків звисає багато ланцюгів. Якісь короткі, як у війську, команди. Бачимо, що з підлоги стремлять кільця, за них робітники чіпляють ланцюги. Знов команда. Знов заскреготало залізо, як пісок на зубах. Напружилося залізо ланцюгів. Підлога затремтіла, ніби під землею щось живе заворушилося, і на світ Божий виліз великий металевий лист дивної форми, який ніби пручався й здригався, і тоді з нього осипалася земля. Провідник-інженер розказував, що воно і як: то була частина опанцерування військового човна. Металевий лист, як стіна чималої хати! В Празі у вітрині я бачив приблизно метр на метр розміру, завтовшки з яких двадцять сантиметрів, таке опанцерування, пробите гарматним набоєм.

В інших цехах нам показували як чистять, шліфують ті великі металеві щити, як іх легко обертають сюди й туди, — але це вже не робило такого враження, дурничкою здавалося.

У відділі експорту бачили вже готові вироби й на них папірці, куди все те поїде; мабуть таки правда, що до цілого світу Шкодовка посылала. На довжезному колінчатому валу, проміру яких двадцять п'ять сантиметрів, було написано: „Калькута”.

Ми тепло попрощалися з п-вом Микуловими. І от минуло вже скільки десятків років, а згадаєш і якось в хаті стане світліше та й зітхнеш легко.

Знову весна. Боргів за зиму назбиралось чимало. Треба шукати праці, щоб їх сплачувати. Бо в Чехах дають крамарі на борг, але до якоїсь межі: заплати це, а потім, пропу, знов кредит маєш.

Хто зі студентів не згадує крамниці Іржінце, Лаштьовкі, чи кравців? Вони багатьох з нас одягали і взуvalи. Мабуть і крамарі не згадують нас лихим словом. Все давали на борг, на сплачування ратами.

Зібралися нас щось чоловік зо двадцять, найнялися копати рови під фундаменти нової чеської політехніки в Празі. Сміялися хлопці: ніби фахова робота! Студенти — і робота на політехніці. Але не працювали там довго, бо застрайкували робітники в цілій Празі. Той рік був трохи покручений з роботою.

Перші тижні праці кайлом, лопатою, а то й ломом на підважуванні каменів це чиста мука для тіла. Болить усе, усе, усі м'язи, а найбільше відчутно біль у руках, на долонях. Набігають пухирі, тріскаються, відкривають рожеву шкірку другого епітелію, ніяк не придатну на те, щоб по ній ковзався держак.

У тому нашому студентсько-робітничому товаристві був і „свіжо спечений” інженер, Дмитро Головко. Отак зачинали інженери! Пам'ятаю ще Данила Савенка, котрий не хотів лишати лопати й на обідню перерву, робив без відпочинку, кажучи, що „як брати лопату в руки потім, після обіду, так ліп-

ше її й не кидати”. То таки воно і правда, бо після перерви здавалося, що пік держак немилосердно.

А ще й вигляди на заробітки були погані. Ділянку нам дали в спеченому з шутром ґлею. Лопатою не візьмеш, а кайлом одлушиш, що на кінчик візьметься. Чеські робітники ще й допікали нам. Прямо так і казали: „Чи ви ті, що тата й маму забили, чи словаки?” — що ото так довбаємо. У них пісок, гребуть лопатами, праця кипить, а ми... а ціна одна. Та ми міркували, доробимо цю ділянку, може ж тоді ліпшу дадуть. Звичайно, воно так і бувало.

Ми не дуже журилися тим страйком. Все одно, і на солону воду не заробили.

Не знаю, як воно сталося, що я ще після того потрапив на Спожілов, під Прагою, де будувалася робітнича колонія. Виявилось, що нас заманили туди, як страйкбрехерів. Були ми там лише одну ніч, бо вранці довідалися про свою незавидну ролю і не захотіли псувати людям їхнє намагання — пощо мали втрутатися в чужі справи? Та можна було там від робітників-страйкарів і камінця в голову сподіватись...

Зі Спожілова я дістався до Вельтрус. Там на річці Влтаві будували електростанцію, плюзову комору і привід (рукав) з річки Влтави на турбіни. На тій великий будові брат Олекса відбував практику. Там застав я зформовану групу, чи бригаду, приблизно з 20 чоловік.

Не пригадую багатьох. Когось навіть і з добрих хлопців не згадую тільки тому, що були дуже добре і ніякого „коника не викинули”.

Важко було без сміху дивитися на Чернявського, коли він цілий в булика половину скручувався під тягарем тачки, зашпортувався, тачка з'їжджаала з дошки, клякав на коліна, голосно нарікав.

Данило Савенко ретельно кожного вечора з виглядом альхеміка мішав гліцерину зі соком цитрини і биндами зі старого шмаття, намоченого в тій суміші, замотував окремо кожен палець на руці і, засунувши руки у великі рукавиці, клався спати.

А що ж ми робили?

Десь там черпала з дна річки машина пісок і насипала на баркаси певну кількість кубометрів. Зчеллених таких чотири баркаси пароплав буксиром притягав з берега до помосту і лишав нам. А ми той пісок мали витягати тачками на берег, може яких метрів зо двадцять.

Робили ми годин п'ять, шість денно. Праця від кубометра і в час мала бути закінчена, щоб друга партія (то вже були чехи) мала час вивантажити свої баркаси.

Ми не нарікали, заробіток був добрий. Боюсь збрехати, але, здається, виходило аж нам по п'ять — шість корон на годину. Тридцять п'ять корон заробити на день робітників було не легко в ті часи. Але й робота ж була: пісок мокрий, дошки мокрі, як не обтираєш ручки у тачки, а пісок там залишається, та й під гору пхати, а накладати на тачку з горбом треба, щоб в час вивезти.

На обід ходили ми до сільської господи. Господар сам і різник, і кухар, пиво людям точить і ковбаси робить. Веселий — радо жартує і жарти слухає, рясніє дотепами. Обіди смачні, і тарілки не видно, так накладав. Взаємини між нами і господарем — ліпших би і не треба. Кожного дня питаеться нас, що ми хочемо завтра на обід. Хто перекричить інших, по того й бувало.

А раз сам господар оголосив, що почастує нас кнедлями. (Чехи вимовляють кнедлікі або ще й кнедлічкі — дуже їх люблять). Ми, хтиві на м'ясо, прий-

няли „запрошення” більшість мовчки. Але хтось кинув щось таке, що, мовляв, лише тістом нас напихає. Дехто зауважив, що господар образився, дехто твердив, що навіть гнівний був. А всі про все те скоро забули.

Дістали ми на другий день обід з м'ясом і ще по одному „кнедлічку” — пухкому, чимсь посыпаному і в маслі купаному, смачному, аж облизували пальці, хваличи. І як прийшов господар зі запитом: „Що на завтра?” — „Кнедлічки, кнедлічки!” заверещала братя.

Господар сперся руками на стіл, видно було, що приховує хвилювання, трохи нагнувся до столу і, щоб усі таки чули, кожне слово ділячи, прорік, що, поки він живий, ніхто з нас від нього кнедліка не дістане, а інде, щоб пам'ятали, таких кнедліків немає. Шоб запам'ятали — підкresлив — і не наважилися прожати. Чулося, що діткнутий він дуже. І отакі вони чехи!

Дружба наша з господарем не поламалася, але тріщину мала.

А чого ж воно так? Де пес закопаний?

Знеславили ми господу. Здалека-здалека, з самої Праги, потім розказували чехи, люд їде, щоб посмакувати на отих кнедлях, а ми ото так чоловікові зробили прикрість, за живе смикнули.

Десь з кінцем літа, у згоді з урядом, брат Олекса поступився мені місцем студента-практиканта. У Олекси був останній рік, і треба було складати іспити. І отак я через ніч з робітника та став „паном”.

Найменше коліщатко в Будівельному уряді. А найбільший пан — пан радний, інженер Меліхар, далі його заступник інженер, забув його прізвище, з титулом комісар, потім ставітель — теж титул технічного урядовця зі середньою освітою, пан Ружічка (а

всі Ружічки в Чехах з циган, був і він смаглявий), тепер я, а ще за мною (але тільки в списках, а на ділі перед мною) майстер, молодий чоловік, Білек.

Усі мали свої визначені межі в обов'язках і правах, тільки я був попихачем для всіх. Воно то так зле не було. Щось поміряти, щось перекреслити, десь щось доглянути, комусь чийсь наказ передати. Ті пани там нудились часом без праці, а я, як не мав що робити, никав по будові та приглядався — цікавого було багато. Тоді якраз інсталювали турбіни, контрольні прилади, і інженер від того фаху з фабрики радо все показував і розказував.

Дуже мені подобалося дивитися, як наповнюється ѹ випускається шлюзова комора. Як кораблик повзе додолу. Різниця б'єфів там була величенька, тож пароплав на дні комори та ще в тісному просторі меншим здавався, як на вільній воді. Бувало аж зідхну з полегшею, як він уже вирветься на річку, весело гукне і попливє, як вільний птах.

Десь по п'ятій, як кінчилася моя робота в уряді, я щодня їшов допомагати хлопцям тягати пісок. Завжди так годинку, а то ѹ більше попрацював. Кінчали і разом ішли додому. Тільки тепер обідати мусів я ходити з панами, бо так належало. А на вечерю знов до іншої господи — до Шульців. Там прийшлося зажити мені дечо, що запам'яталося, так виходить, і назавжди. Але оповім я про те трохи пізніше.

На пляжі об'явилася дівчина. Волосся у неї, як полум'я, брови чорні, очі блакитні, і видно, що не тушеця. Якою оказією я познайомився, те забув. А заходив на пляж і підсідав на розмову — це в години праці, на хвильку, так ніби при роботі.

Що ѹ головне — подобалася мені „слечна” панна Берта. Не зовсім, щоб „берта”, але калібр більшого. Панна сама з Праги, а тут на пару тижнів у

рідні. Товариства не має — радо мене бачитиме. Отож і більше нічого. І я радий новому товариству. Дівчина розумна, дотепна, і про мистецтво щось говорить. Закінчила мистецько-промислову школу в Прагі — любить малярство. Та я тоді далі, як по виставках та музеях не їшов.

От через оту панну Берту я, коли мав побачення з нею, не приходив допомагати тягати пісок нашим. Тягав я той пісок ради хлопців, щоб скоріше звільнитися з праці, грошей же не брав.

Ясно, що перед тим, як іти на побачення, я заїгав до нашого помешкання причепуритися, може й переодягтися.

Одного разу спішу на ту „рандку” (так чехи зовуть побачення). Шукаю бритву — немає на місці. Шукаю свої речі — не знаходжу. Не видно, щоб і злодії у хаті побували. А на столі ще ѹ цидулка із „запрошенням” прийти на тягання піску, з дуже прозорим натяком на неколегіальність. А писав ту писульку Іван П.

Дуже мене то в гнів кинуло. Аж щоб так хтось мішався до моїх особистих справ!? І подумав я тоді, чи той, що пише мені, ходив би тягати пісок, іноді ѹ по дві години денно, коли б не мусів то робити? Так, за добре товариство, навіть не за спасибі робити.

Лютий, я поперекидаю ліжка, перекинув стіл, стільці, уже не шукаючи своїх речей, а щоб злісті згинати.

Увечері гостра балачка з Іваном П., і я покинув спільну хату.

Хоч і кажуть, де чорт не зможе, там пішло бабу, але панну Берту чорт не підсував. Та ѹ колеги скоро після того від'їхали, а я лишився працювати там майже до Різдва.

У перший же тиждень своєї праці в ролі студента-практиканта, в суботу, я мав „конфлікт” із своїм найстаршим начальником. Приніс я йому на підпис виказ одпрацьованих годин. П’ять разів по вісім додрівнюються сорока, до того чотири в суботу, цілком годин за тиждень сорок і чотири.

Дивиться на той папірець начальник, і чую, ніби до мене, але так ще зо мною ніколи не говорив — ніби аж гнівається:

— А в суботу ти на половину жереш?

І оте „ти” і таке, і таке питання, і те „жереш” збивало мене з пантелику. Він же був чесний. А я ж тоді не знов, що у чеха, коли старший (але порядно старший роками чи рангою) говорить підлеглому „ти” — так це вияв ласки, благовоління.

Не знаючи, на яку ступити, вирячив очі, а він підняв голову від моого папірця, дивиться лагідно і усміхається. Розбері, що воно таке, а в папірці-виказі, бачу, чотири перекреслив і написав вісім. І знов запит:

— А в неділю голодуєш?

Тепер уже розумію, то й кажу:

— Йм, як і щодня.

Дивлюсь — дописує до моого звіту неділю і ставить вісімку в колонку годин. Далі іспит:

— Скілько буде сім разів по вісім?

— Сім разів по вісім, пане радо, п’ятдесят шість.

— Так оце перепиши і не забудь — сім разів по вісім п’ятдесят шість.

А я далі рахував, уже в голові: дванадцять разів по п’ять шістдесят „качок” (корон чесько-словенських), як з неба впали. І хто б за таке не подякував?

Коли пан рада був у дуже доброму настрої, казав мені оте „ти”. Коли настрій був тільки добрий:

„пане колего”. А в поганому настрої начальство кликало мене: „студент”. То був певний барометр.

Любив п. рада грати в карти — дуже його тягло до того лиха. Мені б те його грання в карти і зовсім не боліло, та п. рада, як грав у карти, лишав мене в господі сидіти аж до кінця, як товариство розходилося. А то завжди бувало під ранок.

Ляпають грачі картами, говорять, а я дрімаю вкріслі. Їсти мені не хочеться, пиво — аж противно на нього дивитися, чорною кавою налитий — аж булькає в мені. Та й сидів я в сусідній кімнаті, з господарем, що теж куняв.

Їдемо, передсвітанковим часом до готелю, де жили. А п. рада щось не балакучий. Зідхнув бідяга:

— Програв, що з лук мав у цьому році — пішло сіно. Десять тисяч. — Останні два слова дуже виразно сказав.

— Десять тисяч?! — протяг і я. Не личить дуже дивуватися, а співчуття зовсім не годиться. А щось же сказати треба. Кажу:

— То, десь велика лука?

— Не так велика, як гарні у нас на Пілзенщині луки, ти б подивився які.

Виходило, наче йому не грошей шкода, а лук.

— Бачив, — кажу, — навіть отави зелені, аж сині.

— От луки! — зрадів п. рада. — А як же ти їх бачив? — („ти” — значить, настрій поправився).

— Працював у фільварку пана Микули. — А Микулови, виходить, йому з рідні. І почав п. рада пригадувати мені, де яке поле у Микулових, де лісок, де потічок. А я все знов та доповнював своїми спогадами. І отак ми прийшли у згадках аж до фільварку п. ради і на луки подивилися.

Тішив себе п. рада, що то була не остання гра, що відіб'є своє сіно. Кортіло сказати: — „Бив же та-то сина не за те, що в карти грає, а за те, що відбивається”.

По отакому „гранні в карти” мені вже не лишалося в той день часу на спання. Досиджував час у кімнаті або йшов на річку.

Трохи нижче за течією, від будови, були береги, порослі деревами, ніби наші левади, і там був відсвіжуючий холодок. Та за хвилю приходили вже і люди на роботу. Зачинався і мій робочий день. „Пантофляна пошта” вже рознесла нічні новини, і знали всі, до скількох гралося, скільки програлося і хто цієї ночі виграв. Я ж мусів уникати людей, щоб не розпитували.

Після таких ночей спати хотілося. А де? Та і як? Я згадував про майстра Білека. Він цілий день крутився між робітниками і мені іноді приділяв якусь ділянку догляду за працею. Я радо користав з його порад, простіше — слухав його, бо дідка я розумівся на всьому тому.

— Хочете спати? — не то питає, не то стверджує Білек.

Веде мене Білек до новобудованих домів для майбутнього персоналу електрівні, що належали до нашого будівельного уряду. Заводить, показує на купу стружок, ряддину і запрошує:

— Отут спіть, а я як треба збуджу.

Недарма же Білек казав,, що був підстаршиною в армії. Молодчага!

Знов грав мій п. рада. Знов розійшлися на світанку рожевім. Пішов я до тих левад слухати птахів ранніх. А як уже день став, перейшов новозбудований місток через рукав річки. Знав, що туди прийдуть робітники і майстер Білек. Так чекав на Білека,

щоб умовитися, в якій мені хаті сьогодні до обіду спати. Вибрали собі місцину, сів стомлений, сонний, до всього байдужий, з єдиною думкою про пахучі стружки.

Бачу — з левади вийшов панок. У капелюсі, з портфелем під пахвою і з парасолею в руці. Щось не знайоме тут. Не йде, а підскакує і хилиться, ніби не по землі, а по лінві в цирку. Аж сміяється хочеться, так дригається ввесь. Добалянсував на місточок, став, оглядається на всі боки, ніби нюхає повітря. Потім поклав портфель на паралет містка, парасолю приставив до стінки і поклав капелюх на портфель. Все це робив, як священнодійство. Чекаю. От тепер перехреститься на схід сонця. А він нараз скопив парасолю і моторненько зачав бігати повздовж парапету, стукаючи держаком парасолі по стінці і прислухаючись чи принюхаючись. Забава. І вже спати мені не хочеться. Хочеться мені, аби, так бігаючи, штовхнув свій портфель, а там височененько, або хоч маленький вітерець, зовсім маленький здув капелюх додолу, туди між бур'яни і каміння.

Стукав, стукав по стіні, а потім дивлюсь — перевернув парасолю і гострим кінцем довбас стінку. То вже руйнація! Проте, містка від будівельної фірми ще наш уряд не перебрав, тож мені ніякого діла до того. А що як той пан та від тої фірми? Не нажене мене, але й не дуже вітатиме, як до того суну свого носа. Думаю не про сон уже. Підійти до того пана або непомітно вислизнути і попередити, але кого, про що? Так собі ніхто таке виробляти не буде. Хіба божевільний?!

До початку праці вже зовсім близько, піду скажу тому панові; „Боже поможи!” а там видко буде.

До того „Боже поможи” я ще додав, хто я і чого тут. Тоді і він сказав мені, хто він. Була то велика риба, з високого уряду і з великим титулом.

Тепер мені хотілося зникнути, попередити на-
ших.

Та ба! Він аж зрадів, що має мене коло себе, і зачав читати лекцію про тинки. І довідався я, що тинки на бетоні взагалі нічого, а що найліпше бетонові стіни „пачохувати”, тобто обмазувати цемен-
том, розведеним на воді.

Сумління мене мучило, що не попередив своїх, вліз у цю лекцію. А наш пан рада раніше як на обід не встане.

Тоді тільки зідхнув я з полегшею, як побачив, що до містка іде ставітель.

І знов же вийшло добре, дякуючи охоті, тієї великої риби навчати. Поки викладав мені про тинки і „пачохи”, Білек, що заглядів його, попередив кого слід.

І не згадував я в той день про пахучі стружки. Та й пан рада бадьорився.

По якімсь часі я обідав і вечеряв у господі Шуль-
ців. Родина Шульців: старенькі вже ,сиві, пані заклопотана господарством. До столу сідала своя родина і декілька таких, як я. Пан біля пива. Ще дві дочки Марта і Марія. Марта гарна, струнка брюнетка, заміжня, але бездітна, має своє господарство, гостра на язик, любить сперечатися. Марія панна, поважна і вже розсідалася — виміри в ширину збільшувалися. Була в Америці і понавозила всяких браслетів, лан-
цюжків, обідців та інших золотих оздоб , і все це при кожній нагоді розвішувала на собі. В родині повний поділ праці, кожен робив своє і до чужого не втру-
чався.

Пан рада грає в карти, то мені сидіти в господі. „Народні Політика” (дуже поширеній часопис, званий між людьми „чубічка”, що по-нашому означає „сучечка”, і такою вона була — все хвостиком вертіла) прочитана. А вечір довгий і нудний би був, та пані Марта запрошує (такого ніколи не чекав!) гуси скубти. Стара пані докоряє Марті:

— Лиши те, пану інженерові (в Чехах інженер, доктор, професор вже як тільки записався або тільки подумав записатися до високої школи) не личить скубти гуси, та, мабуть, ніколи й не скуб.

— Вмію не вмію, личить не личить, а гуску обскубу не гірше як пані Марта.

— Ще побачимо! — мило-задиркувато п-і Марта
— Пиво поставите, як шкіру продерете.

— Поставлю, —кажу, а як ні, платіть за пиво ви. (По-чеськи казати в балачці „ви” до жінки нечленно, і напевно сказано було: „платить милостива пані”).

Старенька на те:

— Уже зчепилися — почалося!

Воно й правда „гризлися” ми з Мартою за все. Коли я казав „чорне”, Марта бачила „біле”, а як не біле, то хоч „сіре”. І це все приводило до того, що я шукав товариства Марти, а Марта оглядалася, як не було мене. „Нема з ким ані погризтися”, — нарікала.

Умови „перегонів”: обскубати гуску гладенько, жадної пушинки, щоб не лишилося на гусці і пікіра щоб була ціла.

Скубли Марта, Марія і я. За пиво всім платила Марта. Але я обурювалася, що старенька пані дала мені найжирнішу гуску. Воно і правда.

Іншим разом я мусів довести, що зацерую панчоху не гірше від кожної жінки. Вибрала мені Марта таки порядну дірку, Поклав нитки, як в новому ситі.

А ще пригадую обід. Знані чеські кнедліки зі сливками. На тарілку дванадцять.

— Мені, мамо, ще два кнедліки, — каже Марта і дивиться на мене.

— А мені прошу три, — кажу.

І отак переганялися, аж до двадцять шостого кнедліка.

Уступився я. Мовляв, дамі уступаюся.

Каже мені Марта, що познайомить мене з українкою. Познайомила з родиною урядовця з міністерства освіти. Батько — чех, старшина австрійської армії в часі першої світової війни. В Галичині познайомився, закохався і оженився з нашою дівчиною з інтелігентної родини. Капітаном був тоді. Сmak і вимоги щодо жіночої краси мав великі. Пані радовій тоді, може, було під тридцять. Була весела, але й смуток залягав, та тъмарив її дитячо-світле обличчя.

Розказала мені Марта, що та жінка вже народила декількох здорових дітей, і всі діти померли. Тепер знає, що отруїлись вони молоком її грудей. І хоч лікарі обіцяють, що коли б народилося ще диття, то буде жити, пані радова жахається минулого і, коли б що — прийдешнього. Такого я не чув ні до, ні після того. Жити зі свідомістю такого страшного тяжко.

Місток, що його той пан з якогось міністерства так ретельно обчищав з тинку, був знову і добре обтінкований, бо така була умова. Турбіни змонтовані. Готовалися пробувати зарядження нової електрівні. Рукав, що мав приводити воду на турбіни, відділювала від річки Влтави гребля.

Каже мені пан рада запроектувати таке щось, як корита, щоб потім вкласти їх в ту греблю і обрахувати час, за який той рукав наповнюватиметься водою. Власне, рівні води в річці і в рукаві усталяться.

Зі страхом, і не малим, уявся я до тієї праці. І в думках нарікав на свого шефа — чи ж немає когось мудрішого за мене до тієї роботи? Чи може це таке мале на їхні велики голови? — роздумував ще.

Лазив по книжках, і знайшов, що треба. В підручнику було проектовано т. зв. щитові стіни приблизно під сорок п'ять ступнів з обох боків корита. Корита я проектував дебелі, з двоцалевих дощок, і мені не лізло в голову: на дідька там оті щитові стіни? Але, думав, як є то в підручнику, накреслю і я їх. Аякже, як виявилося потім, ті щитові стіни були добрі. І довго вже після того, уже інженером, коли що я й не розумів, робив як в підручнику.

Проект пан рада прийняв і сказав зробити три таких корита, щоб скоротити час наповнення рукава.

Треба було глеєм ущільнювати оті щитові стіни — вода то не жарт і в такому невеликому просторі: злісно рве усе, де тільки може. Запхали одну дірку, а збоку знов вирус. День і ніч праця, позмінно.

Глей підвозять човнами. Затопили декілька човнів, возять на тачках, і класти глей незручно. Від річки з човна і зручніше й дешевше.

Зробили з того перегони в зручності. Завдання: протягти човен під містком, щоб не хилитнувся, не набрав води і не пішов на дно. Перший човен потопив Білек, пробував щастя ставітель, і другий човен там. Водив човен і інженер, заступник шефа, додавши третього човна туди ж на дно. А рада прямо біситься, лютус. Але сам не пробує командувати — хитрий дядя, наказує мені протягти човен. А що ж я, який я лоцман?! Проте, слухати треба — студентом мене кличе.

Дивився, як топились човни, і здавалося мені, що робітники ніби саботують або граються в топлення, і вдавано сумують.

Приобіцяв я робітникам на добре пиво. „Сучі сини” протягли човен. Може на який сантиметр був борт над водою. Хоч я ніби щось там і командував, вони робили своє — заробляли на пиво.

Потім казали робітники, що щось там позмонтовували з човна, чим він чіплявся за місток. Може й була правда.

Цю „науку” скільки разів вживав я у практиці вже бувши інженером. Не іде щось або, як мокре, горить — приобіцяєш на пиво, і за годину-півтори пішло, як по маслу. А гніватися, виявляючи це криком, ніколи не треба: силуваним конем не поїдеш.

Зробив мене рада відповідальним за наповнення рукава. Тамували день і ніч. Вода прибуvalа. Все йшло, як передбачалося.

Щось у половині часу, вирахуваного на наповнення рукава, спішу раненько на роботу. Дивлюся — рукав повнісін'кий води. І корита мої плавають під електрівнею. Журався я, і радові на очі показуватися не хотілося. А зустрітися мусіли. Де подінешся? Зі страхом ішов до ради, а він мене жартами спіткав. „Пане колего” до мене каже.

І так я й не зінав, чого тішився мій звержник? Що скоріше воду мали на турбінах? Так на біса було той „тин городити”, трохи прокопати греблю, а вода б свос зробила ще скоріше.

Будівельна фірма мала чого радіти, з половиною більше кубатури, яку вона мала візвезти, вода знесьла.

А вода з такою силою прорвала греблю, що метрові бетонові блоки з кільцями для прив'язування човнів (тимчасові причали) котила на двадцять метрів. Рвонула водиця — сильно рвонула!

П'ятдесят шість годин тижнево, разів п'ять, то добрі гроші в студентську кишеню! І до Різдва вже

недалеко. Вписи в індекс за мене зробили колеги всячими правдами й неправдами. Часу загублено багато. А в цей же рік здавати півкурсовий іспит.

Повернувся я до Подебрад. Знов креслярка. Знов у старій колії.

Підраховують колеги кожного тижня, хто скільки склав іспитів, кому скільки ще лишилося. Миколаєнко Олександр перед веде — у нього всього два іспити, і то якісь маленькі. Потім ідуть: Сіпко, Шох, Карман, Цибуляк по три-чотири, далі по п'ять, шість предметів і якийсь хвіст від десяти до п'ятнадцяти іспитів. А я — пушинка на хвості, майже непочатий лан. За двадцять іспитів чекало на мене.

Усні іспити, то ще йшло. Але креслення?! До всіх головних предметів гору покресленого паперу треба принести. І то заїдало.

Навесну вже й спати не можу. Забувався в мрячному півсні і прокидається в липкому, противному посту. Щось таке я вже мав перед матурою в Празі. Хоч старе, знайоме, та прийшлося йти до лікаря. Серце, сказав лікар, як у бичка, легені, як дзвони, але виснаження, як у бездомного пса. Ліків ніяких. Добре відживлюватися (хоч щоб схуд дуже — не видно було). А найгірше — два тижні не дивитися в книжку. А потім ще й прийти до нього — лікаря.

Хоч не зовсім, але добре ошарашив мене лікар — два тижні нічого не робиши — га? А іспити? Все це не на місці і не в час. Тоді говорилося про ради лікарські, які вони давали студентам — не мені, оце казали: відпочивай, лікуйсь або диплом дістанеш до труни під голову. І це пригадувалося мимохітъ.

Не знаю вже, як то воно було, що Олекса брат з чогось готувався до іспиту, який у нас був у півкурсовці. Присусідився я до нього і випросив, щоб

читав наголос. Був то предмет без креслення. І за ті заборонені два тижні я той іспит склав.

Полегшало мені, зачав спати. Але темп прийшлося сповільнити і збільшити години-спання — помогло.

А все ж я думаю і тепер — багатенько нам у голови накладали і „милосердя” мало мали до нас. З усього робили предмети великої ваги.

Шукали студенти, як вийти з тієї повені енциклопедій, всяких основ та її головних іспитів улегшення. І знаходили. Навіть на лекції доводилося ходити по черзі, бо просиджувати в аудиторіях, на другорядних предметах вважалося втратою часу, такого тоді дорогоого.

До іспитів же готовилися групами. Хтось у черзі, чи добровільно, брався розробити, скажімо, проект циліндричної греблі, хтось брав якусь іншу конструкцію. Тоді ціла група, що діставала якраз ту конструкцію, вже мала прототипну стежку, не дувся кожен самотужки. Навіть приходилося якийсь предмет розбивати на віддлі. Кожен один свій відділ добре пропустудійовував, а зійшовши передавав пропустудійоване всім.

Мені, наприклад, припало першому добре пропустудіювати „Тунелі” і зробити першому належні до іспиту викреслення. Зробити зразок, по якому уже легше працювати другим.

А як то воно було зі складанням іспитів? Зараз пригадуються балачки, сам я того не зажив. Коли приходив студент з тим „складанням”, чи „здаванням” іспитів до Модеста Пилиповича Левицького, а він викладав українську мову, розмова після належного привітання відбувалася приблизно так:

М. П.: „Так з чим ви до мене прийшли?”

Студент: „Склести іспит, пане докторе”.

М. П.: „Так складайте — де ж ми його положено!” і вдавано турботливо оглядав кімнату.

Студент виправляв свою „хибу”:

„Здати іспит...”

М. П.: „А як же ви це зробите?”

Отак випадала розмова. От тільки шкода, що не пам'ятаю, як же треба було казати Модестові Пилиповичу. А це, мабуть, тому, що всім іншим професарам здавали, чи складали іспити без перешкод в цьому слові.

Модест Пилипович Левицький, письменник і лікар, тоді вже старша людина, дуже, дуже лагідна, тихенікій такий, дійсний „модест”, скромний, соромливий наче. Але щодо мови безкомпромісово вимогливий.

Найбільше турбот і неприємностей я мав на іспитах з кристалографії, мінералогії, петрографії і з усього, що викладав доцент Арсен Чернявський. Як він викладав, то справа його, а як вимагав на іспитах, то вже справа й моя. Та ще й до того кристалографія і мінералогія це були чи не перші предмети, які я здавав в Академії. Загально і спогад не з приємних — перший вареник, який ледь проковтнув.

Пригадав щось. Хай почекає доцент А. Чернявський, приємніше згадувати М. П. Левицького.

Згадую про свій іспит з української мови. Готоввалися до того іспиту гуртом: брат Олекса, його дружина Софія і я. Втрьох пішли здавати. Вони обое були вчителі, мова у них стояла в розкладі зараз же за „Законом Божим”. Та й знали вони нашу мову і всякі „граматики” безперечно ліпше від мене. До того ж іспит — фортуна. І я боявся того іспиту. А підстави до того були. Бо я й тепер знаю нашу мову більше „на вухо”. Зовсім „провалитися” — сором.

Вийшло то все само — без якогось хитрування. Я запитав Модеста Пилиповича, чи мое прізвище дійсно московське, як дехто хоче мене в цьому переконувати. Зробив Модест Пилипович аналізу слова „сім'я” і довів, що воно українське, а кінцівка, мовляв, дочеплена, і це є свідоцтво русифікації. Взяв я індекс після того викладу і ствердив, що іспит відбувся з оцінкою „добре”. А моя рідня і того не мала.

Доктора Модеста Пилиповича шанували, любили і боялися зробити йому щось прикре. А найбільшою для нього приkrістю було, як хто ставився до його предмету неуважно.

Відбувши приписані вправи і все, що до того належало, я приголосився на іспит з кристалографії. Тоді це мав бути мій перший іспит в УГА. І от тим першим млинцем малоцьо й не вдавився.

Дістав я купу кристалів для всяких визначень, а в кожному кристалі є того там до біса й трохи: кляси, системи, різні фізичні властивості, форми. Дивлюсь я на них, та й питаю доцента, чи можу скористати таблицями для визначення кристалів. — На столі не сміє нічого бути, крім білета, що я витяг із запитами для усного іспиту, кристалів, паперу і олівця — була відповідь.

Почувши отаке, я попрохав свій індекс, свідоцтво та й бувайте здорові.

Думаю, передумую — що ж це таке? Вчився я перед тим у сільсько-господарському училищі. Визначали рослини завжди по підручнику, така була книжка в долоню завтошки. Робили якісь аналізи, дивилися в довідники. А це ж висока школа — і вчити таблиці напам'ять? Ні, рішив я, таблиці „брати на зубок” не буду. І з тим пішов знову на іспит. І знов питаю про таблиці. І знов заперечення. Я тоді й кажу панові доцентові цитату якогось великого мужа

Проф. інж. Іван Шовгенів.

(шкода, що не пригадаю, хто то сказав), що, мовляв, сухим числам, формулам, таблицям місце не в голові, а на полицях шаф, куди можна завжди подивитися, коли потрібно. Коротше: не забивай голову сміттям — так я тоді зрозумів цю прикметну цитату. Дуже мені шкода, що забув мудру голову, яка додумалась до такої простої істини.*)

Вислід був, як і попереднього разу: прийшлося забрати індекс і свідоцтво чистенькими. Але ще до того після гострішої виміні поглядів з паном доцентом взагалі на заторкнуті речі науки.

І чого я тоді був такий „здиркуватий”. Уже не пам'ятаю, скільки разів я ще ходив на той іспит, і все з однаковим вислідом. Не міг пан доцент уступитися, а я стояв на своєму.

Лишилося прохати деканат дозволу складати іспити перед комісією. Ще я того не зробив, як закликав мене проф. Шовгенів і „врозумив”, а не послухати його у мене вже „пороху” не вистачило.

А я вже ті дурні таблиці знов напам'ять — самі непрохано повлазили в голову. І хоч приготований був і на комісії здавати — добре підкувався. Та чого ховатися: свої „симпатії” до пана доцента я переніс і на його предмети.

Але нема лиха без добра. Кажуть мені старші студенти, які теж щось там мали з доцентом, не журися, мовляв, все в найліпшому порядку. Тепер доцент не даватиме тобі тягти білет, а даст спеціально для таких, як ти, вибрані питання. А дас він ті самі сінські питання всім студентам, з якими мав „конфлікт”. Певне і перевірене багато разів.

*) Інж. Г. Гордієнко каже, що це сказав Соломон Гольдельман (викладач в Академії). Може якийсь „Соломон”, тільки не цей, це напевно знаю, бо вичитав ту цитату далеко раніше.

На наступному іспиті дістав я біlet з кишені до руки. Для „годиться” запротестував, чому ж то мене позбавлено того, що всім належить — щастя спробувати. Доцент сказав, що то його справа.

Переглядаю запити, дійсно, все як мені старші колеги казали. Склав я той дуже легкий іспит гладенько, чистенько, без затримок, та більше як „задовільняюче” не дістав. Думаю: то його справа.

І так ішло аж до останнього іспиту, здається, з петрографії. Раніше я хоч трохи „совість мав”, все ж заглядав у книжки, а що як інші питання будуть на „уготованім” білеті? А тепер прочитав раз книжчицю для „загальної інформації”, біlet вивчив і — гордо сів до іспиту. Вдавав, що думаю, заглядаючи на стелю, писав поволенъки, стримуючи сміх з нашої „мудрої” поведінки, бо й доцент ходив між студентами наїндичений. Все ішло, як намащене. Прийшла черга і на індекс. На папері з писемного бачу „добре” і прошу східно-чесненько вписати „задовільняюче”. Переконую доцента, що на більше не знаю. Але й тут почув: „То моя справа”.

У проф. Шовгенева іспит був річчю складнішою. На „арапа”, отже погано підготовленим ніхто не ризикував переступити поріг його кабінету. А ризикути — це напевно попсувати і особисті відносини з професором. Коли хтось був одягнений не за прописом (пропис передавався від старших молодшим), професор вважав це не пошаною до іспиту і до нього. В чорному одязі і з такою ж краваткою, в білій сорочці, ясно, що стриженим і голеним мав студента старати до іспиту.

А це справа у багатьох не так от собі — одягнувсь та й пішов. Треба бігати, шукати, позичати, приміряти. Вчив „старий” порядку. Воно виходило

і в цивілі не так просто „одягнутим” бути. Не тільки який цукерок, а і в що загорнутий!

Пригадую тільки один іспит у проф. Шовгенева. Мабуть, інші пройшли без „випадків, уваги гідних”. Все за „приписом” щодо „обгортки”. Трохи недоправований лацкан на блюзі, та вже не було часу, хоч і товк по ньому долонею порядно, попередньо її на-вогчиваючи, та все трохи задирається неслухняний. Так і на табелі семестровому із задраним догори лацканом зфотографувався.

У проф. Шовгенева були „сигнали”, які він подавав, як той іспит іде. Коли бороду гладив, від уст додолу водячи рукою — „мели далі, борошно добре”. Коли рука з-під горлянки вигортала бороду: „позір! завертаєш не туди, шукай броду, щоб перелісти на добрий берег”. А коли вже борода у жмені, так єдине ще, що можна сказати розумного: „Вибачте, пане професоре, і дозвольте прийти вдруге”. Випадку, щоб професор заперечив такому виявленню положення, не було — була правда в бороді!

Дав мені професор завдання. І сам сів за працю. Пишу я своє, та, мабуть, крутів гудзика на блюзі одинокого, бо мода тоді була з одним гудзиком блюзи. І, о жах! Гудзик у мене в руці, а полі розлізлися. Треба ж буде вставати і перед професором розхристаним стояти. Борода буде напевно в жмені перед тим, як пельку відкрию. За що ж така кара?

Докінчив я писання, зашелестів папером.

— Закінчили? — питав професор. Притакую і підіймаюся.

— Сидіть, сидіть! — запрошує професор. Вклонився я не дуже, вилазячи з-за столу, але з вдячністю, низенько. Професор сів проти мене, сів і я тоді. Проглядає професор написане, запитує, я відповідаю. Бесіда така чемна двох людей — виглядати могло

Гідротехніки прийому 1924/1928, на виправах геодезичних з проф. Грабиню (вдолині нижче всіх сидить) зліва: Радченко, Василівський, Киричок, Петренко, Ткачанко, Миколасенко, Ярмо-ленко, Осадчий, Катеринич.

збоку . А у мене не спокійно на душі через той гудзик, муляє він мені в голові. Алеж борода підбадьорює.

Встав професор, встав і я. Вхопив я поли правою рукою, згорнув їх і так здавалося, що чимно, на житті притримую їх, ніби великий палець за гудзик запахавши. Професор нічого, бороду не турбує, виходить, так класти руку на живіт не рахується за межами „доброго тону”, а військові це роблять часто.

Це було в замку Короля Юрія на якомусь поверхні. Зaproшує професор до вікна. Дає мені завдання, щось у трьох поверхах через Лабу - річку запроектувати канал, автостраду і залізницю. Зробити те все шкіцом в лініях. Зробив і те. Може через того гудзика говорив я непевно, але витяг іспит на „добре”. „Дуже добре” дістали у професора Шовгенева і зо всіма гудзиками і всіма „клепками” було не легко.

Лектор д-р С. Романовський. Як я складав у нього іспити, та ще й, здається, два, уже і не пригадую.

Але хто перший у мені народив відчуття гармонії вселенної, поезію космосу, велич всесвіту, так то лектор д-р С. Романовський. Викладав іноді в якомусь, як трансі. Математика як наука чисел була десь там не авдиторії. Але таке розуміння, як асимптоми, хвилююче брало більше за серце, як розум. Диференціал ставав магічною силою захованої таємниці, сприймання якого для мене, як нове розуміння речей, дорівнювало революції світовідчування, світосприймання. А у парі з інтегралом утверджував у вірі в безмежності — у Те, що без початку і кінця. Шляхи тіл небесних: гіперболи, парabolи, лемніскати — безхибні дороги, тепер укладені у математичні формули-засвідчення Всемогучої Сили — Безхибного розуму.

Проф. інж. С. П. Тимошенко

Отаке то діялося, коли я слухав лекції „нудної” математики.

Професор Вілінський приймав іспити з „Нарисної геометрії”, де трапилося, часто і навсточини десь примощувалися. Дивився у викреси, питав, а як студент не спішився з відповідю, сам і відповідав. А дістати у нього менше, як „дуже добре”, було тяжко.

Геодезію я не любив і за науку, мені потрібну, її не вважав. Легковажив цю науку, наперекір проф. Грабині, який її звеличував і особливо пошані до неї вимагав. Не пам'ятаю, скільки „заробив” в індексі, навряд чи більше як „задоволенняюче”. Готувався до іспиту тільки на „пролізи”. Тож таку товсту „біблію” написав проф. Грабина, що тільки подивиться, а вже страшно — долоні мало така товста. Та й іспит я складав у доцента Петрова, членої, мілої людини зі співчуттям до студента.

Трохи меншу „біблію” написав проф. Сакович з меліорації. Але проф. Сакович був і поза науковою доброю людиною. Та, мабуть, міркував, що з тої його „біблії” все знати не обов’язково.

Залізо-бетон викладав проф. Кукач — чех. Той чоловік ніколи не усміхався. Викреси на таблиці, під час викладів, робив чітко, чистенько. Викладав добре і вимагав багато. Щедрості на оцінки не виявляв, радше був скрупний, може навіть занадто обережний. А прецінь раз усміхнувся. Іспиту я у нього боявся, премудрість то велика для мене була. Та і „підкований” я був „без шипів”. Іспит був у нас в креслярці увечері. Кінця іспита я не зауважив, обдумував дальше питання, а професор питає за індекс. А індекс мій у цій же кімнаті, тільки на столі біля дверей. Я так раптово, як несподівано для мене було закінчення іспиту, повернувся, що гепнув на підлогу, але так швидко підвісився, що поки хто зрозумів, що стало-

са, індекс уже був перед професором. І от тоді, кажуть колеги, проф. Кукач усміхнувся. Мені було не до його усмішок.

Професор Сергій Прокопович Тимошенко у напіввійськовому одязі, високий на зрост, вигляду генеральського. Та ще й асистентом у професора був генерал Алмазів. Все це створювало середовище: „ти, брате, тут не жартуй!” Проф. Тимошенко викладав технологію матеріалів, будівництво, сільськогосподарське будівництво. Викладав цікаво, часто забігав в архітектуру. Вимагав багато і на іспитах „милости не мав”.

Мені припало „сповідатися” з будівельних матеріалів про гіпс. І тільки трішки затримався на питанні, як скоро тужавіє гіпс. Кажу: „Від п'яти до п'ятнадцяти”... — замовкі рівно настільки, що професор спітав: „Годин? Діб?” У мене вилізло „хвілин” — і вже оцінка зменшилась на „добре”.

А це майже анекdot. Чув я його в декількох версіях. Розкажу свою сперва.

Андрій Поляків дістав на іспиті з будівельних матеріалів „пісок”, і „погнав” його професор. Андрій ніби сказав: „Теж мудрість видумав професор із своїм пісочком”, а професор якось про те дочувся. Три чи чотири рази ходив Андрій на той іспит і все дістав той самий запит — „пісок”. І переконався нарешті, що пісок — дуже важливий будівельний матеріал і технологічні властивості його не такі вже піскові”.

Андрій Поляків посідав великий талант імітатора. Імітував від баби перекупки до грізного генерала. Від шуму муhi до реву левиного. А ще й до того мав чудовий баритон. Коли вже про талановитих ніби в гуморі, згадати б хоч карикатуристів подебрадських: Юрія Матушевського, Леоніда Савицького і хоч не

подебрадця Петра Холодного, що поставав теж карикатури до гумористичного студентського журналу „Подебрадка”.

Тепер версія анекdotу, як подав мені інж. Олександр Тимошенко, син проф. Сергія Прокоповча.

Андрій десь, налевно в креслярці, імітував лекцію проф. Тимошенка про пісок. Але, як пише Олесь Тимошенко: „Тато про це знат. І випадково на іспиті дав питання про пісок. І це так збентежило Полякова, що він слова не міг вимовити.”

„Татові було прикро, що погнав Полякова, бо мав його за доброго студента, мав до нього симпатії. А як довідався, після складення іспиту, за другим разом, про імітацію Поляковим лекції про пісок, прохав Андрія показати своє мистецтво, Андрій знов збентежився і імітувати не міг”.

Мені на ціле життя осталося з лекцій проф. С. П. Тимошенка, що в архітектурі нічого не має бути тільки для краси, все має бути в красі доцільне. І втовк у наші голови розуміння, що то таке український будівельний стиль і що в ньому нашого, національного.

А назагал студенти проф. Тимошенка поважали і любили, була то постать, як кажуть, суцільна, монументальна.

Професор Ян Граскі. Уже старший пан, і тоді вже ходив тяжкувато. Походив з волинських чехів. Був метром у свою фаху в Республіці Чехо-Словачькій. З вусами, так, під козацькі, запорізькі. Не раз признавався в любові до нас, українців, і радо згадував Волинь. Дотепно жартував і на лекціях любив і сам засміятися.

Складав я іспит у проф. Граского, не пам'ятаю, чи з водотягів, чи з каналізації. Професор ганяв, як кажуть, по цілому курсі — смікав з усіх стіжків. У

відповіді на одне з питань мало бути кілька „рецептів” на „хворобу”.

Загинає професор вказівним пальцем другої руки великого пальця. (Так чехи рахують, від великого пальця починаючи). Подаю ті „ліки” на цілу п'ятірню. А він другу руку вже висунув з тим пальцем великим. На шостий палець з малою пальцю я сказав. На сьомий довше на професора подивився, але загнув він його. Дивлюсь — восьмий мені показує. Подумав, подумав — видумав. А професор дев'ятим підбадьорує мене. Я члененько уклонився та й кажу голосом моління:

— Пане професоре, та ви ж у вашому підручнику тільки чотири випадки передбачаєте.

Професорові затрусилися і вуса, і живіт, і увесь він від сміху загойдався на всі боки.

З того часу вусом він мені підморгував, як зустрічалися. І у нього ж я взяв тему для дипломного проекту в каналізації. Але про те, може, колись згадаю, як ми робили оті дипломні проекти, як складали ті велики іспити.

Професор Еджік теж чех. Викладав у нас „Використання водної енергії”. Ще помірно молода людина, щось коло сороківки. Знав свій предмет і намагався нам передати якнайбільше з того свого великого знання. Сумлінний, скромний і соромливий, як дівчина.

На іспитах вимагав розуміння предмету, і чим глибше, тим ліпше, а полішав те, що було другорядне. Треба було схопити істоту речі і — досить. А на оцінки не був дуже щедрий, хоч і не скупий, коли до того була підставка.

Не пригадую вже чого, але декілька разів я відвідував проф. Еджіка у його хаті в Празі. Кватира

простора, в старому будинку. Височезні стіни і такі ж вікна. З усього дивились невеликі достатки.

Не знаю, як воно сталося, чи умовлено було, чи випадково, зустрілися ми з проф. Єджіком на двірці в Празі, чекаючи спільногого потягу на Подєбради. І от туди принесла обід йому дівчина-служниця (я знав її з раніших своїх відвідин) у таких каструлях, що одна на одну ставляться. І професор навстоячки з'їв той обід. Чи біда? Дієта? Чи ніколи було. Але дівчина та була красуня і така ж соромлива, як і її пан. А потім я дочувся про „нерівне подружжя”, хоч мені здається, що мало-хто, хіба сліпий, відмовився б від такої, нерівноснти". Красива ж та жінка була!

Був то прощальний вечір нашого семестру з проф. Єджіком. Я трохи спізнився і прийшов, коли всі вже сиділи за столами. Перепросив, та й шукаю собі місця. Хтось наголос зауважив, що у мене червона троянда в петлиці. (А я ж тоді женихався). Щоб дорогого гостя відзначити, я ту троянду причепив проф. Єджікові. Колеги увітали це „удекоровання” оплесками, а професор почервонів, як троянда.

Збився з пляну, та що маю робити? Це — спогад. Як приносить мною не керована думка, так і пишу — нанизую на нитку окремі образки. Яке ж намисто буде?

З усіх вправ, які ми відбували, найглибше врізалися в пам'яті вправи з аналізи води. А робити ми мусіли і кількісну і якісну в лабораторії проф. Комарецького.

Росту був професор величенького, сивуватий. А як говорив, ніби в горлі щось йому застригло, чи шукав, на яких тонах говорити, і не попадав на той найзручніший для нього.

Професора ми мало бачили на вправах. Усю нашу групу гідротехніків мав на своїх турботах сту-

Гідротехніки прийому 1924-1925, з проф. д-ром Яном Володимиром Граским, перед Централею в парку.

дент-технолог, щось як асистент у професора, Федір Онищенко з Полтавщини, з Великих Санжар. З багатьма на нашому семестрі Федь був на „ти”. Гідротехніки і технологи близче жили між собою, як зі студентами інших відділів.

Лябораторії містилися в першому дворі замку, в старовинній будові. Казали, що колись, в чотирнадцятому столітті, то були стайні для коней.

Кожний стіл на чотирьох студентів. І кожний студент мав свої полички з реагентами, приладами і посудом. Як подивитися збоку, то виглядало навіть присмно. Пляшечки мали нові наліпки з написами, стояли рівним рядком, під ними колби, пробівки. Чистенько, гарно, затишно, тільки легенький сморід. А найрадісніше — Федь, усміхнений, по-господарському привітливий.

Хемік — то інакше створена людина, може навіть спеціально створена або пристосована, і має вже наперед якийсь нахил до того. Хеміком кожен не може бути, отак я собі думав. І рішив, що до того я не придатний, не годиться то мені. Сидіти над якоюсь пробівкою чи колбою і щось додглядати, як помоєму там нічого не дістеться. Це випадало більше як дивно — таке марнування часу.

Притягли ми по баньці води — хто якої де набрав. І почалося розливання тієї води в пробівки, доливання реагентів, чекання, що там щось утвориться, або її не утвориться. А мені й думати про всяке таке не хочеться. Лізу до Федя.

— Федю, скільки того там налити?

— Чого того?

— Та отих с.... — і тут я дуже погане слово сказав про реагенти, аж Федь зніяковів.

— Та як так можна говорити? — скрикнув Федь з пошани до пляшечок.

Іноді Федь відразу показував реагент і розказував все, що я маю чекати від того, як там має створитися руде кільце, чи ще щось.

Іноді Федь був упертий і все мене намовляв, щоб я сам дивився до книжки, казав, що взагалі до мене не підходитиме, щоб робив сам, мовляв, для своєї користі. Не розумів я тієї своєї користі, вважаючи, що для мене далеко корисніше щось в міжчасі прочитати чи її готовитися до іспиту.

А як прийшло до важення в кількісній аналізі, де вага знайденої речовини виходила на якомусь далекому місці за зером, а коромисло ваги, мені здавалося, і не рухалося, я зовсім згубив віру в себе і бувби признав усіх хеміків геніями, аби тільки позбавили мене обов'язку не витріщати очі на ті „чудеса”.

А хто не пригадує Федя? Його знали всі наші Подебради. І мова у нього була також полтавська, та ще й тягнув він ті слова, ніби боявся, що вони впадуть і розіб'ються — помаленьку сукав речення. А хто не пригадує вірних „сателітів” Федьових, пані Лідію Г. і панну Софію Б., студенток-хемічок. Навіть зараз тяжко уявити Федя самого — все і всюди втрійку.

Були ще вправи з геодезії. Пам'ятаю, прокладали ми через певну точку на березі Лаби меридіян. Меридіян — то мені загвинтилося в голову. Бачив його тільки на великих мапах. Рахував премудростю над тремудростями. А тут — на тобі: і я „грішний” міг те зробити!

З гідрології міряли профіль річки Лаби. Міряли пристроями і з годинником швидкість її течії.

Були вправи і з фізики, але нічого в пам'яті сьогодні не залишилося, що ми там робили. Асистентом у доцента Лисянського був студент старшого курсу Леонід Мосандз. Обидва дуже лагідної вдачі, як пое-

там і письменникам личить. Знаю, що одного разу, чи на вправах, чи на лекції, доц. Борис Лисянський, згадавши вулканічні сили, пошкодував, що от лишається людиною не використані.

Були ще вправи і з метеорології. Температура, опади і ще щось там записувалося, а потім укладалося „криві” вислідів.

Чого тільки нас не вчили, так дуже хотіли поробити з нас вельми мудрих інженерів.

Безперечно, все це давало всебічний розвиток. Робило інженера-енциклопедиста, але в практичному життю, прямо у фаху, хіба допомагало тому, хто стояв твердо у своїй спеціальності.

Перетинаються, переплітаються, гублять „лінію”, спогади, як раки в торбі розлазяться, вовтужаться.

Чи дам раду коли і впорядкую? А чи це аж так потрібне?

Остання весна і літо в Академії. Незгадаю, хто тоді організував. Виїжало нас на працю чоловік зо двадцять і з усіх мабуть факультетів. З гідротехніків добре пригадую: Петра Веригу, Панаса Гордієнка. А з економістів Петра Вигнанського, якого тоді, чогось, кликали — „пане докторе”, цей „кредит” він приймав майже на серіо.

Працювали ми на будові мосту через маленьку річку Мже, десь на Пілзенщині. Міст — дві арки по п'ятдесят метрів між опорами, висота арки трохи більше десяти метрів. Щось отаке пригадується. Проводив цю будову інженер Дмитро Головко, з першого випуску наших інженерів гідротехніків. Ми гідротехніки, мали дістати свідоцтва за відбуту практику, але мусіли працювати, як робітники. Здається, вже під кінець праці, дав нам інж. Д. Головко по пару днів, щоб придивитися докладно до плянів мосту, а може і дещо перекреслити.

На самій будові всім рядив майстер. „Пане Містрже” мали ми до нього звертатися. Був той майстер високий, вузловатий дядько, з вусами австрійського фельдфебеля. Людина тверда, розумна — майстер свого діла.

Інж. Головко цінив свого майстра, а майстер шанував свого шефа інженера, безпосереднього начальника. Відчувалася гармонія між цими двома людьми, під зверхність яких ми дісталися.

Інж. Д. Головко взагалі відзначався розважливістю, порядністю, свідомістю свого положення. Та видно і „підкований”, як інженер, хоч і молодий, добре. Вибітися за два роки після закінчення школи на інженера, що керує будовою, це нелегко — та ще у Чехах, та ще і чужинцеві. До нас, своїх робітників і колег, він зумів знайти такий підхід, що нарікати ніяк не було можна, — вони були коректні, по-людськи, і товариськи, як до колег. І хоч інж. Д. Головко всього два роки тому копав з деким з нас канави під фундаменти чеської політехніки в Празі — фаміліарності ніякої. Було в інженері Д. Головкові щось, що в кожних обставинах лишалося командирським. Це я знов давно, але раніше тільки приглядався.

Село, в якому ми знайшли квартири, лежало на західному боці річки, на пологому березі з дуже малим схилом. Напроти, бік східній, місцями майже стіною стояв, вкритий на горі великими деревами і зарослями, покрученим чагарником між каміннями в схилі.

Потім, спорту ради, лазили ми по тих стрімких, майже прямовісних скелях. Дряпали своє тіло в малинниках, ожиниках, колючих глодах та тернах. На гору лізти легше, як злазити в долину. Треба тільки дивитися вгору і знаєте, що до неба не злетите. А от злазите вниз, дивитесь в землю, а вона таки прилягає і є неначе більше можливостей, щоб злетіти. Ні, з мене альпініста ніколи не могло бути. Такі забави, більшими гуртами, ми робили в неділі.

Трактовані (така і умова була) ми були як звичайні робітники і робити приходилося все.

Прийшлося „покоштувати” всяких праць. І перша праця, добре мені влізла в печінки.

Міст — ціла конструкція залізобетонова. Скільки машина за день жерла цементу! Безупину треба

було на такій низенькій платформі по жолії довозити цемент від складу до машини. Накладати мішки, пхати, зігнувшись низько спину, платформу, скидати цемент і не оглядаючись, чи там чухаючись, а таки швиденько вертатися і знову те саме. Порохи від цементу липнуть до мокрого від поту тіла, лізуть в очі, вуха. А найгірше, під поясом, на животі цемент роз’їдає шкіру до рани. Через ту роботу по черзі переходили всі.

Друга робітка, — але я там робив щось дуже мало — це уже з-під машини возити бетон і скидати до шалювання.

Добре тут в Америці, всі роблять в рукавицях. А яких тільки рукавиць не бачив я тут: полотняні, шкіряні, гумові, асbestові, для кожної праці інакше зроблені.

Тягав ту рідку мішанину, кладучи на борт возика ганчірку з мішка. Возики ті були залізні півциліндри, на високих хитких колесах. Мішанка хлюпається і ганчірка відразу ж була мокра. Цемент немилосерно жер руки і в згинах долонітворилися рани. Я „покоштував” тої радості, щось не багато днів, знайшлося на мою шию інше ярмо. Але Панас — атлет, спортсмен, витривало тренувався на тому возику.

Пісок довозили вантажними автами і з дороги, над кручею зсипали до долу; була то гора порядна. Під горою на покладених дошках на паллях, стояла мішалка бетону. Машина одна, але потужненька.

Найлегше — це на тій машині робити: пісок насипають інші, цемент треба кинути самому, хвилину мішати на сухо суміш, потім пустити воду, знов мішати, на все це виміряний „на око” час. Готову суміш наливати Панасові, та хто там з ним ще працював. І ото так цілий день. Але рухи не одноманітні і хоч

коротенькі перерви, щоб дихнути вільно. Це важне у фізичній праці. І ото там витривало, всякими „політиками” тримався, як воша кожуха, наш „доктор” Вигнанський.

А робота, на якій я майже ввесь час працював і яка мені найбільше подобалася у тому „асортименті”. Мінялися там робітники, хто як витримав. Щотижня я приголошувався до неї добровільно, поки мене не „пришили” до неї настало. Тяжка робота. Робітники, т. м. по фаху, не витримували, іноді, більше трьох днів. А було, що втікали і відразу, хоч „хлоп як гора”, як там казали. Був там „секрет”, який треба було розгадати.

Під горою піску, на близько одного, двох кроків, під малим кутом, стояло дві тачки ручні з піском на дощках зі схилом в напрямку до мішалки бетону. Потім широченька платформа, щоб розминулися двоє ті, що возили з тачками, зі схилом проти їзди з повним. Тачка завжди чекає, так, що поставиш порожню, а її „подружка” уже чекає повна. Зробити тільки крок і знов на руках те „миле створіння”. Насипало двоє, не мали багато часу, щоб кинути шістнадцять повних лопат в тачку, крутитися мусіли добре.

Щоб улегшити рукам, брали через плечі шлею з мотузяними кільцями на ручки тачки. Я відкинув, оте „удосконалення”, воно мені перешкоджало. А „секрет” мені підказало щось, що поза розумом — тому і секрет. Треба було використати тих перших шість метрів, коли тачку треба тільки притримувати, а вона котиться сама по схилу і зужити цей, хай розгін, щоб рівномірно котити тачку по похилій вгору, та ще й не перти по прямій, а їхати по кривій на ширину підходу до мішанки У вершині кривої, два рази мені трапилося, що не утримав віддалі від краю і тачка полетіла з піском метрів чотири, п’ять на ка-

міння. Вважалося навіть за щастя, що не полетів туди і я, та коли б мав оту шлею — ледве чи випростав би з неї.

Навіть брав під увагу, щоб помогти їхати тачці нахиленій в середину кривої, знижуючи тим тертя коліщати по дощці. І цей же нахил допомагав мені висипати пісок в машину. Тачка сама плигала і треба було ще притримати. Робив тільки в купальнích штанчатах, та так і більшість наших використовували і сонце і воду.

Зароблялося більше, як сотку в тиждень. Як на тоді і для студента-емігранта, то це було як не дуже доброе, то твердо доброе. Отже ощаджувалося. А в моєму випадку відсидалося до Подебрад на погашення боргів тижнево сто корон, а що більше — йшло на прожиток. Жив я дуже обережно — боргів було багатенько.

В неділі відпочивав хто як: писалися листи, ходилося на прохід, пізнавали, де жили, або, як згадував, лазили по тих кручах-скелях.

Спершу нас жило декілька в господі зараз же на березі біля праці. Скілько нас було в кімнаті і хто, тепер не пригадую, пам'ятаю Петра Веригу та Панаса Гордієнка.

Прийшлося мені втікати від доброго товариства. Все було добре, тільки ліжко мое кожної ночі розсипалося. Сплю собі, а мабуть повернуся у сні і лечу з дошками і матрацом на підлогу. Всі прокидаються, лайкою кожен собі співчуття висловлює, а на мене всіх чортів вішають. Та й кому приємно — або літати кожної ночі, чи прокидатися на підлозі. Перші ночі я направляв ліжко, та воно розсипалося декілька раз за ніч. Потім уже тілько дивився, щоб матрац лягав якось рівно і спав на підлозі. Ліжка іншого господар не мав, а його направи помагали хіба на одну ніч.

Хоч як мені хотілося лишитися в товаристві, та прийшлося шукати нової стріхи.

Була в тому селі вище, на майдані, ще одна господа і там знайшлася для мене маленька кімнатка, чистенька і з вікном до саду. Підсобалося мені там дуже і ціна по кишени.

Сам господар „пан гостинські”, вдівець і літ, мабуть, тоді за шістдесят. Кремезний дядько і завжди зі жартом з-під моргаючого вуса. Добряга великий. Були у нього дві дочки. Як пізніше перезнайомилися, молодша доня, яких вісімнадцять років, струнка, кароока впала до серця нашому одному. Старшу, може на два роки „приписали” хлопці мені, я того не заперечував, а і не стверджував. Любив слухати, як співала „ческе піснічки”, розповідала про їх край. Була спокійної вдачі, трохи мрійнича, чого між чепками обмаль. А звали її Боженка.

З тих „піснічек ческих” згадується і тепер словацька:

*Пасол Яно трі воли,
На зеленім ятелі
У гас...*

Згадується ця „піснічка”, може, і через те, що оте „У гас” Боженка якого виводила зі смутком і туговою і відривала з мелодії.

Я завжди пізнавав, котра зі сестер прятала (це галицьке останнє слово якось мені не лізе легко з язика, а, ніби наше, „прибирала”, теж не подобається) в моїй кімнаті. Коли все гарненько, чистенько і на столі якісь овочі, свіжі квіти так черга була Боженчина, а та коза молода розжene сміття по кутах, сяк-так накриє постіль і все. А я приходив до хати і усміхався завжди і Боженчиному затишкові, і козячому поспіхові. А їхньому татові усміхався завжди, бо не

можна було не відповісти його все веселому привітанню та жартові.

Од дівчат та й інших наших знайомих ми довідалися, що десь недалеко є руїни давнього, історичного замку. Тут варто згадати, як чехи оберігають свої історичні пам'ятки-руїни і з яким пістизмом про них розказують. Здається мені, те каміння глибше промовляє до серця, як пам'ятки, непоруйновані ворогами. Пізніше я побував у багатьох непоруйнованих замках, а в серці, кажу, лишилися руїни. Замок під чеськими Будесвіцами навіть варту має в одягах якогось там далекого століття — цікаво це, але не так глибоко зворушує. Багато замків поруйнували шведи, пограбували, тільки замок у Вельтрусах уник шведського ока, був і залишився так, як стояв.

В одну з неділь рішили піти прогулянкою і поклонитися руїнам та з'єднати цю прогулянку з пікніком.

Бігати, зганяти хлопців, прийшлося мені того ранку багато. А вже і сонце припікати почало. Захотілося мені пити, добру жагу мав. Побіг до дому. А господар якраз наливає-точить пиво до шклянок півлітрових. Беру одну тай кидаю собі до горлянки, та тягну руки за другою. А господар до мене гейби з переляком:

— „Що робиш, хлопче, то ж не вода? Що з того буде?” Скільки, бувало, господар ставив мені на стіл пива даром, я відмовлявся пити — було воно мені гірке і більше нічого. А алькогольне посередництво пива мені здавалося заслабе — чарку я визнавав за напій вартісний.

Прогулянку і пікнік ми якось стовкли і на ті руїни дивитися ходили. Руїни були таки руїнами. Купа зарослого хабаззям каміння, та лаконічні надписи на вмурованих дошках. Але оповідання чеської

частини учасників прогулянки заставили те каміння говорити. Руйнують і у нас супостати наші пам'ятки, та чи знають, що в серце вкладають нашим нащадкам.. Дай Боже, щоб не менше там знайшлося, як у чеських душах.

Приймав в організації пікніку участь і Петро Верига. Не заставши мене дома, лишив писульку і там було речення в знаках наведення: „Черті полосатис”. Здивувався я, звідкіль він з-під Буковини, та отаке знає, питаю його, а він мені:

— Від українців в Подебрадах, де ж інде”.

Моя кімната чи спільну стіну мала чи була відділена вузьким коридором від великої кімнати, що власне була корчмою. Знаю, що у мене все було чути, що там робиться. Там збиралися на вечір господарі, купці, якісь урядовці — порядні громадяне, щоб за шклянкою пива послухати та оповісти, що нового в світі, в республіці, а то і в них у селі. Нормально було не так гамірно, щоб стомлений не міг заснути.

Але однієї ночі, як кажуть, ходором ходила господа. Від вибухів реготу когуті співали перелякані. Не дали і мені спати тої ночі, ці порядні люди. Ранком я нічого не довідався, аж у вечері докладно все розказав господар, сам і учасник тієї веселої ночі.

Я його питав, а він і при загадці стримати сміху не всилі. Що зачне оповідати, очі заплющається, вуса затрусяється і живіт витанцює під його руками. Сміюся і я, але покищо з господаря. Вимовить старий: „Pan староста...” і зайдеться сміхом аж присідає, та об поли б'є себе. Якось заспокоївся мій співбесідник а я довідався, що дійсно спричинником тої веселости в ночі був не так сам староста, як його ніс.

— „Ніс?”

— „Ніс і більше нічого”.

Оті старші і порядні пани видумали, чи від когось навчилися гри. Невинна гра. Навіть дитяча гра, в якій часом треба було доказувати зручність, якої не вмів уявити староста, що мав ніс, як дзьоб ...

Оті поважні панове в тому селі (я потім бачив і в інших селах те саме) завжди знаходили щось, щоб розважатися в чесній громаді. Он хтось приносив якесь складання зі сірників і сидять, сопутъ, пріють, батьки громади, ламаючи собі голови. Видумали забаву, щоб сідати на пляшку, або віddілити скручені цвяхи — не розгинаючи їх. Добродушні люди.

В господарсько-кулінарних балачках якось згадалося про борщ. А в якому українському роті та не буде повно слинки при загадці про цю нашу страву? Згадували всякі борщи: пісні, масні, з грибами, з оливами, гарячі і холодні. Хіба всі борщи згадаеш тепер, що варяться на просторах України, а тоді, мабуть, згадали. Бо „народ” був з багатьох кутів. Говорили, говорили, аж я приголосився, що при допомозі, т. м. технічній, як чищення бараболі і всякого такого, я на всю братію борщу наварю.

І в одну неділю взялися ми до того борщу на кухні моого господаря. Видатно нам помогали ще Боженка та ота її сестра коза. Вони в кухні знали, що де лежить і що можна та чого не можна брати.

Не без участі дивився на це і мій веселій господар, знат, який кусень м'яса туди положити. Все в борщи було як належить і бурячки червоні і помідори і капуста. Густий, що і ложка стояти мала в тарільці. А я все казав, що то борщ наш, харківчанський, хоч „імпровізував” безсоромно.

За довгим столом засіла братія до борщу. Тільки взяли по ложці, чи дві, до господи ввійшло троє людей, видно не тутешніх, та й авто було чути, як загарчало. Пан, пані і дівчина, вже з підлітків вий-

шла — панна. З господаревих привітань ми довідалися, що то пан варнік (фабрикант) з Плзна і його родина.

Притихли хлопці на привітання гостей. Стари все віталися та розпитували, а панночка свої зацікавлені очі здивовано тягала по нашому столі (щоб не сказати по нас).

— „Здесь рускім духом пахнет”, чуємо, каже фабрикант і показово втягає в себе повітря, видно хоче, щоб ми його чули і бачили.

Спершу чесний протест, що ніякого тут „руссака” духа не може бути, де зібралися українці.

— „А як же ж? Борщ? та це ж русска національна страва” хоче нас переконувати пан фабрикант. І нарешті з нього вилізо, що ту „русску національну страву” їв тільки в Україні. А вже коли був у „Русску” не міг пригадати, щоб коштував борщ. Географію пригадували ми чеському легіонарові, були такі, між нами, що не гірше нього знали дороги, якими іхні Легіони ходили.

Запрошення тих панських плзеняків до столу, на тарілку борщу, вони прийняли. І пішла інформаційно-пропагандивно-агітаційна розмова. Де ж йому „бідному” встояти проти гострозубої „голоти”, що ніяк не хотіла себе за „руссув” мати.

Ой ті ж чехи з їхньою закоханістю до всього руского! А коли його запитали, то чого ж він не рапує себе русом?, так здивовано боронився:

— „Чому б я те мав робити, коли народився чехом”.

Тепер наші „марш перемоги” грали. Бо ж частина не тільки не бачила того „руска”, а народилася не в „руску”.

Пан, хоч як йому перешкоджали балачки, мав порожню тарілку вмить. Пані їла, ніби висмаковувала,

чи вгадувала рецепт, по якій зроблена страва — фахово їла. Панночка тільки покуштувала і закрутила носом, повісивши його над тарілкою, але так, щоб могла таращити свої „банячки” на товариство.

— „Гоші (хлопці)”, звернувся пан „є то вшецько гескі (все це добре), але сеште еден таліж моглі би ви набідноті” (ще на одну тарілку запросити).

Чи наша агітація переконала то не знати, а що український борщ смакував, засвідчив легіонер від серця.

Тяжко було чеха переконувати — те „руско” було іхня віра, любов і надія. Тепер співають що іншого, закоштувавши кацалської розпереданости на власній шії, коли і любити заставляють. Чув, що чехи „руссув” таки ненавидять, а чи „Руско” світить ім і тепер, того не знаю.

Помаленьку під осінь почали розіїжджатися студенти. Найдовше лишилися гідротехніки.

Уже цілком восени витягали руштування з-під арок мосту. Була то робота цікава, а й страшнувата. Щоб підперти конструкцію мосту п'ятдесят метрів між підпорами, та більше десяти у вишкі, потрібно дерева вагонів та вагонів. І все це мусить сісти рівномірно і нараз, на яких п'ять сантиметрів відділючись від залізобетонної конструкції. Вся ця маса дерева оперта на кусниках гранчастого дерев’яного стільчика кущами, як пів парасоля відкрита. І оті ніжки тих стільчиків треба підпилювати. І не тільки підпилювати, а закінчити в один час під цілою аркою. Нагнали відкільсь робітників, поділили по парі в руки пили і почалося на команду підпилювання. Спочатку нічого, співають тільки пили та чути команду майстра нашого вусатого. Дійшли пили до якоїсь міри і більшість стала, а решта допилювала своє. Потім

знов команда — натиснути на м'язи і кінчити най-скорше підплювання.

Отут і почалося. Тріщить, аж стогне дерево і сплеться все, що пристало, або непевно прибите було до шалювання: кавалки бетону, тріски, дошки, пісок, порохи. Команда і витяг чи не витяг пили — кидай і тікай найдалі від будови.

Конструкція руштування щасливо осіла — радість як по переможному бою.

Але тепер треба великими молотами по черзі підбивати оті стільчики, то тріщить дерево і сміття того сплеться, що аж темно.

Стоймо рядом з Петром Веригою і, зглядаючись, стукаємо. Декілька рядів далі товче Панас Гордієнко і з того боку завалився цілий кущ отої парасолі. То вже тріщить інакше дерево, коли падаючи, перевивається, з хрясканням, геканням, репетуванням на всі голоси. І загорнуто в непроглядній курявлі порохів на якийсь час.

— „Панас” — тільки і сказали ми з Петром, вдивляючись в ту кряву. Поїдемо без Панаса до Подебрад. Помалу осідає курява, а Панас стоїть і нічого йому, навіть молота не пустив з рук. Цілий ряд деревин може зо тридцять, в проміру яких двадцять і більше сантиметрів впав, розсипався, поперебивався, а його ж того дерева ніхто не чіпав. А кущ, біля самого Панаса, по якому він товк, стояв, спасаючи його. Навіть в голосі не відчувалося у Панаса, що смерть була так близько. Відбув цілу справу якимсь жартом і товк молотом далі. От тобі є Панас Гордієнко.

Усі уже поїхали, лишилися ото ми троє — Панас, Петро Верига та я.

На закінчення праці улаштував нам інженер Д. Головко таке прийняття в малому гуртку. Був він,

його вусатий вимагливий майстер та нас троє студентів. Було що випити і чим захусити. Дякували ми щиро інженерові Головкові і майстрів за їх добре ставлення до нас. Дякували і вони нам за сумлінне ставлення до праці. Гарний був вечір. Впали межі між інженером, майстром і робітниками.

Правда те, робили ми не тільки за гроші, цікалися всім і роботу намагалися виконати завжди добре. Це нам начальство так і сказало.

Дістали ми посвідки добре за відбуту практику. А найглибше запам'яталося, зворушило тоді, призначення майстра, та й висловив він його цікаво, по батьківському.

— „Хотів би, щоб мій син був таким як ви, панове”. Хіба ж не гарно похвалив, сказавши отаке на прощання.

А є інженер Головко, передаючи нам свідоцтва, передав і від шефа фірми його признання. Дрібні речі ніби, а от же і на старі жоліна згадуються.

Приїхав я в Подебради пізно увечері. Знайшов В. К. Хотілося скорше поговорити з Василем. Та говорення відкладали на другий день. Справляли хлопці якесь свято і попав я на нього, як було по всьому — недоїдки на столі та порожні пляшки.

Ранком розмова з Василем була коротенька. Василь сказав мені: — все, що я мав на весні маю і сьогодні. Себто всі мої борги і далі на мені. Тільки і „віправдання” у Василя — гарно прожив літо, мій Василь. Гніватися, чи сваритися, за такі дрібниці не випадало. Служили в одному, славному Богданівському полку, в кінній сотні, з тією ж сотнею служили теж в славному полку Чорних Запорожців та і кінчили той самий Кінний Дивізіон Спільної Військової Школи. Та і що візьмеш з голого, як зі святого. По-

шкрябався я, де мені ніколи і не свербіло. Ех, Василю, Василю!

Виходить у Василя і квартири немає. Ото так ночує то там то інде. Але одягнутий гарно. До доброго товариства треба добре одягатися. Розказує мені Василь, що частим гостем бував у „Салі Терена”. А то найдорожча і для найліпших гостей каварня. Туди, мабуть, ніхто із студентів наших і не заглядав. „Високо” піднявся Василь.

По всяких веселих пригодах нашли помешкання на вулиці Дітріхові число 397/11. Кімната не мала і велика кухня, лазничка і всяке таке до того. На карнізі між другим і третім поверхом назва вілли: „Ярміла-Фанушка”. (Як потім довідалися „Ярміла” і „Фанушка” — доньки господаря вілли і їх іменами названа та вілла).

Коли проф. С. Тимошенко водив нас, студентів по Подебрадах і показував щось варте, як архітектура будови, так в програмі була і та вілла. Та і стала та вілла мені в помки на ціле життя — там я і одружився з першою в написі.

Але чимсь треба платити за квартиру і якось жити. За перший місяць заплатили з того, що привіз з роботи, а більше нема нічого в обох.

Дмитро Оснач, студент-лісівник тоді, а колись повстанець з Чернігівщини, високий, здоровий, з кучерявим чорним чубом, шукає напарника. Робота не складна — накладати пісок на вагонетки. Тільки, заковика в тому, що вагонетку треба навантажити — засипати піском на міру в час, як і інші робітники. Заробіток добрий, можна „вигнати” і сто корон денно. Тільки от „партнери” у Оснача не витримують. А за недосипану на міру вагонетку не платять.

Тепер я уже думав якось перебігти до весни. Літом знов на працю, а решту іспитів і дипломний

проект робитиму в наступному році. Іспитів було дуже мало, чи може і зовсім не було. І дипломний проект — уже тему мав. Та — та ба!

Знов же: трохи підробити би, якось поборюватися. Стипендія обкраєна. Стягають ще за минулорічне — заручився за тих, що поїхали до Польщі три рази по три сотки. Ніхто не звертає і не пише, хоч обіцялися всі з першої платні борг повернути. Буває ото так, збіжиться все лихе в один час, хоч би на строки, як ото в крамах дають, на місячні посильні рати. А то враз тисне з усіх боків. Отак, на всі боки міркував.

А покищо працюємо на піску з Осначем. Раненько, ще в досвіті на пісок, а увечері за темна до хати. Заробітки добрі. Встигаємо з чехами робітниками та і намага немала. Уже не тільки заробітки, а й витримати хочеться. Робітники, а може нам то тільки здавалося, навмисне налягають на лопати, щоб „пріблудам показати”. Так воно робиться — чужих ніде не люблять.

Кидаєш пісок — піт ллє. А потім стій на вітрі уже осінньому, поки порожняк підсунуть. Робітники кожущки накидають на плечі. А наша одежина, як решето на вітрі. Застудився нарешті. Вдень нічого, а вночі кашель таки душить. На наше спасіння робота скінчилася, змерз пісок.

Але зароблених кілька соток підняли духа.

Зачав заглядати в Академію, входити в нормальне життя студента.

Колега Б., каже мені зробити юму проект циліндричної греблі, для іспиту з гідротехніки. Обіцяє добре заплатити. Греблю я зробив, а от кол. Б. не заплатив ні копійочки. Одна радість, що кажуть, він від українства відколовся. Туди юму й дорога. А „старший брат” все на дурійку живе.

Живемо і далі з Василем в одній хаті. Минуле забувається —стирає його час. Василь мав добрий голос і тонкий слух до того. У мене ж цих дарів, як киця наплакала. Василь мало, мало коли що заспіва. А я, як прокинуся бувало, так уже і співаю. Крутить Василь головою, а то і спиняє, не в моготу, що слухати каже — так ото я калічу. А я все забуваюся, та знов, та за хвилю, знов, щось підспівую. Істина правда, що кажуть, що всі безголосі люблять співати, ото таке і зі мною.

Одного разу натягаю я шкарпетку, ще в постелі сидячи та й затягнув:

*Пострівайте, все розкажу,
Слухайте дівгата ...*

Схаменувсь, не можна ж, та й дивлюся на Василя, чого це він не цитькає. А він.

— „Оце, кільки тебе знаю, так перший раз не брешеш — тягнеш добре”. То ж я радість мав. Та й тепер, як де знаю, що може слухач нагодиться, так тої „Пострівайте” затягну.

А раз задрав Василь пальцями горішню губу і каже мені подивитися, що там є. Біле, як прищік бачу. А Василь маца пальцем і що як голка, говорить, коле. Пішов він до лікаря і витягли йому маленьку скалочку розривної кулі.

І згадували ми той бій, десь в степах, між Лозовою і Січеславом, коли нашу сотню спішенну поклали на мерзлій ріллі. Василеві тоді ціле лице засипало скалками з кулі, що розірвалася біля голови. З обличчя одна рана, я очима не бачить. Обмили, а воно нічого, тільки подзьобаний. Повибирали ми скалки і ото одна та скалка десять років там лежала, а

тепер озвалася. Озвалися і хвилі спільно пережитого.

Створилася тоді „пекуча проблема”, що нею, аж розкололось студентство надвое.

„Передісторія” цього розколу така: Хто до того додумався начальство, чи студентство, я не знаю, але була постанова, щоб щомісяця стягати зі стипендії певну частку грошей. І так створити фонд, з якого б виплачувати одноразову допомогу тому, хто закінчить Академію, на перші хоч дні, або хоч на квиток, щоб виїхати з Подебрад.

Під кінець двадцятих років студентство Академії уже складалося з декількох, сказати б, категорій. Найбільше тих, що діставали стипендії. Мала порівнюючу група студентів з Галичини, от як Петро Варига, які вчилися на свій рахунок, діставали гроши від батьків. Була і група емігрантів, які вступили в Академію пізніше і без стипендії, між ними були і такі, що вже діставали стипендію декілька років, як учні середніх, спеціальніх чеських шкіл. До таких належали з нашого полку і нашої сотні Василь Коваленко і Ларко Кукшин.

Ті, з кого ті гроши були стягані до допомогового фонду, рахували його своїм, бо добровільно на те дали свою згоду і рахувалися з тим, що підмогу ту дістануть.

Ті ж, що стипендії не мали, були за те, щоб з того фонду їм уже тепер виплачувати допомогу.

„Розкол” той докотився і до нашої кватери. Василь був за те, щоб гроши пішли на допомогу отаким як він. Я обстоював думку, що гроши належать тим, хто їх склав. Обговорювали ту „проблему”, але не сварилися. Ані Василь, ані я того рішати не будемо.

Рішатиме хто інший. Але Василь дуже пильно агітував за близьку йому справу.

Якось знов ми говорили про той нещасний фонд. І Василь сказав мені, що бути проти допомоги з того фонду тим, хто тепер без стипендії, нечесно.

Те „нечесно” мене вкололо. Та вже багато у мене накопичилося недобрих почувань проти Василя. Трималися наші, позірно добре відносини, на минулому, пережитому спільно. Кипіло в мені, але стримувався, багато лізло на язик, та я ковтав.

„Подумай і скажи Василю. Ти справді віриш, що я роблю щось нечесне” — кажу до нього і, на диво собі, зовсім спокійно.

— Нечесно робиш — почув я від Василя.

Як би я відчув, що він говорить щиро, мабуть би інший був кінець. Але я тепер тільки побачив, що він робить компроміс і зі своїм розумінням чести.

Охололо в мені все.

— Тоді — кажу — „або ти шукай собі помешкання, або я піду геть”.

Василь сказав, що він лишає помешкання.

І вже в 1946 році Олекса брат каже мені, що має адресу Василя чи, може її мати.

— Не шукає мене Василь і я його турбувати не буду — відказав я братові.

Жила в замку родина Т. і були то самі жінки: бабця, доня і внучка.

Доня мала доню, в родинному ступені внучка, але батька я її ніколи не бачив і про нього ніколи при мені не згадував. Доня була артисткою „Плзенського Народного Театру”. „Народній Театр” тяжко точно перекласти, а зрозуміти легше, бо найбільший театр в Чехах зветься: „Народній Театр у Празі”, мабуть найближче це буде „Державний Театр”. Гарно

доня грава і, ясно, мріяла про „Празький Державний”.

Внучка жила з бабцею і весь час, від Різдва до Великодня, від Великодня до ферій, тішилася на побачення з мамою. Було внучці, може яких чотири рочки як ми познайомилися, звалася вона Каміла. Але як ми познайомилися, знайшлися, того не пригадую.

Знаю, що то маленьке, гарненькє, кудлатеньке дівчатко, так привітливо усміхалося, а ціле личко було таке міле, а маленькі рученята ніколи не мали спокою, вони доповнювали мову, переконували, підкреслювали переживане, вони ж були і міркою для малого, чи великого, високого чи низького. А коли Камілка була не в настрою, чогось, чи на когось гнівалась, рученята ховала за спину і тоді тільки хиталя головою і заперечувала все. Навіть що вона звалася Камілою.

Як я був отого літа на будові мосту, так Каміла написала мені листа. Писала, мабуть, бабця, те що Каміла казала і друкованими літерами підписалася, Писано ж було, що довго мене чекає, що на побачення тішиться, та аби вже приїжджає.

Але коли побачилися, вийшло щось для мене несподіване. Камілка спершу кинулася до мене, але настрашеними очима поглянула, підняла ручки над голівкою долонями до мене, так ніби боронячись, обернулась і з плачем побігла до хати.

Тяжкі були мої часи. Камілка уникала мене. А коли все ж наші стежки сходилися — тікала.

І бабця і знайомі намагалися нас помирити. Камілка відкидала досі всі пропозиції. Просто не хотіла, щоб і згадували при ній мене.

На кухні, в студентській їdalyni, працювала пані чешка. Камілка до неї горнулася. Бог її знає, яким „ключем” Камілка вибирала собі приятелів. І от тій пані Камілка призналася. Чого, чого, а цього ніхто не чекав, що я аж таке міг зробити Камілці. Та і для мене те обвинувачення впало, як грім в ясний день.

Сказала мені пані з кухні, що Каміла, зі слізами, нарікала на мене, що нічого їй не сказавши остріг свої кучері. А на голомозого мене вона і глянути не хоче.

Волосся не було, але відростало. І, коли було, що таки вже за нього трохи потягти було можна, Камілка бочком до мене підійшла. На мої простягнуті до неї руки скочила, доп'ялася до голови, потягла за волосся, а потім поляпала обома ручками і не-то питуючи, не-то стверджуючи, чи потішаючи себе, чи мене:

— Вони виросте... — сказала.

Іноді взимі ми проходжувалися з Камілкою. Може з того почалося наше знайомство більше, коли бабці треба було відскочити куди на хвильку, догляд за малою передавала мені. Ходили розглядали вітрини, говорили, а нарешті Камілка проголошувала, що її болять ніжки. Саджав я її на плече і прогулянка продовжувалася. А бувало й таке, що Камілка схиливши мені на голову свою голівку і засипала. Так її сонну тоді і передавав бабці.

Червона шапочака на голівці, червоне пальтице звоном, червоні чобітки і все це облямоване білим хутром. Та ж та Каміла виглядала тоді, як з казки. Каміла знала час, коли я ходив на обід і вечерю. А в старому замку багато темних куточків. І з тих кутів „лякала” мене Камілка. Як же вона раділа, сміялася дзвіночком, танцювала, ко-

ли „злякала” мене. А я і сам боявся, щоб, часом, не забув „злякатися”. А коли спізнявся „переляк”, це нічого не псувало і гра відбувалася. Після „переляків”, взявши за руки ішли ми до студентської їdalyni і то був „наш час” майже щодня. І як, чи я, чи хто з колег хотів чимось почастувати Камілу, діставав рішуче заперечення хитанням головки і хованням ручок за спину. Бабчиних наказів дотримувала Камілка і на ніякі спокуси не давалася. Звичайно чесно сиділа біля мене і оповідала. А того за день різні події діються: миші пригризли черевички, але вони (миші) добре і прибили нові підметочки; бабця добре ходить по змерзлому і не впаде. Зупа добра, але ж тарілка така велика і вона з'їла цілу тарілку, бо мусить бути чесна, щоб на Різдво її янголи принесли велику, велику ляльку. Щоб я не боявся, казала бабця, що в Замку страшить, бо страхіть нема вже. А найбільше оповідала, як-то мама приїде на Різдво, як підуть до кіна, куди ще підуть, чи поїдуть. Мама був цілий її світ.

Навчив я Камілку положити руку через голову із за спини, придавити носа, як гудзика, а вухом крутити ніби телефоную ручкою і щось там казати, як до телефону.

Сідали ми до столу в їdalyni на лавках. Підійде Каміла крадъкома (і ніхто ніби її не бачить). Злізе на лавку і „телефонує”. Скільки це радості приносило і старим і малій. Люди студенти Камілку, гратися з нею мало кому дозволяла, приятельство ж було тільки мені. Випробували колеги — за ручку давалася вести, коли сказати — „підемо до пана Валентина”, як Каміла мене кликала.

Каміла уже ходила до школи. Часу у неї було менше. Фартушок, книжечки, а і турботи на личку.

Потім я оженився. Каміла поважно - сумовито приняла цю новину. Прийшов я одного разу з Камілою до нас. Познайомив з дружиною. Незлюбила Ярміла Камілу і Каміла їй тим же сплатила. А я ж так тішився з цього знайомства і чомусь вірив, що Ярміла полюбить Камілку. Як не дивно, а просочувалася замовчувана заздрість з обох боків і у дитини. а ще дивніше у дорослої.

Потім бачились ми мало коли, та і жив я тоді в Празі, гостюючи тільки в Подебрадах у родині дружини. Одного дня зустрілись ми на вулиці з Камілею і, забувши все на світі, були щасливі й веселі. І пригадую тоді Камільнине прохання піти на „поуть” (Храмове свято з ярмаркою і музиками) до Осеку і там купити собі „малічке” (дитинку).

Не бачилися потім довго-довго. Спіткалися знову випадково. І така якась зовсім не Каміла то була. Нагадувала жовтодзюбе пташеня — панною ще не стала, а дитяче геть чисто згубила. А оте дитяче я і зараз бачу.

На дверях деканату висів довгий список тем для дипломних проектів. Мабуть, не я один над ним чи, списавши теми, мізкував дома. Доожної теми були свої „за” і „проти” уже і по вилученні частини „бездискусійної”.

Мізкував, мізкував і вибрав: Санітарна інженерія безпосередньо пов’язана з людиною, майже непочатий кінець в Україні, та і оцінки з тих предметів я мав найліпші.

Дипломний проект я взяв у професора Яна Володимира Граского, а тема — „Каналізація міста Яромеже і регуляція річки Лаби в межах міста”. Але, до того, т. м., головного проекту, насипали кореференти ще чимало другого: Проф. Грабина, щоб йому обрахувати фундаменти під набережні стіни. Уже

не пам’ятаю, хто захотів (а чи не проф. Шовгенів?) мати біля міста, щось як пристань для пароплавів, та ще й із місцем, спеціально уладженим, для обертання човнів. Проф. Сакович, мабуть зрадівши, що там пристань для човнів, захотів, щоб їй залізницю туди притягти ще й із розгалуженням до окремих причалів. Доц. Кулик, як уже залізниця, та щоб до неї ще була дорога. Як же обов’язково дорога мусить бути, та ще там через рівчак, хоч поганенький місточок...

Так то росло й росло, а мені: здавалося, що то все зайде, от аби тільки тому студентові зробити і так нелегке життя ще тяжчим. Дивився я на всі ті додатки, як на „приший кобилі хвіст”.

Дражнила і та вимагана поважність, з якою мусів я трактувати оті додатки. Іноді то виглядало, що головна тема стає додатком до додатку, або все це робиться, щоб пан кореферент „пописався”.

На кожному перегляді проекту пан кореферент ще там хоче всунути щось, ніби того не можна було дати відразу. Аж злість брала, а спробувати не погодитися?.. Та де, самому собі колоди на дорогу класти! А воно то якась сторінка більше, якась картка креслення більше та більше...

І тут креслення заїдало-жерло багато часу. Але не рахувалося за якийсь гріх, з яким треба ховатися, коли молодші колеги помагали старшим креслити. І мені дещо помагав Юра Лідеман. Це була т. м. служба за службу в дружбі. Коли до Академії поприходили ті, що покінчали середні технічні школи в Чехах, то вони мусіли робити додаткові іспити до повної матури. І отаку групку мав і я, допомагаючи їй з алгебри, тригонометрії, нарисної двометрії і т. ін., що вимагалося з математики та споріднених наук. Були то однополчани, а ще вірніше були то хлоп-

ци з однієї сотні, а між ними і Юра, тільки він з нашого полку не був.

Уже все з дипломним проектом добігас кінця. А проф. Граскі дав мені повну волю у вирішенні проекту, тільки панtrував, щоб я не заблукав кудись, та показував джерела, де і що можна там черпнути, додатків ніяких не робив і, здається мені, поділяв мої „симпатії” до всіх додатків. Панове кореференти уже все повидумували і не хотять більше: „отам ще трошки”.

Накінець проект в деканаті. Тепер „останній і вирішальний” бій перед комісією.

Перед „світлі очі” комісії треба стати, як перед проф. Шовгенівим на іспит в чорному і т. д. Знову позичено, відпрасовано, „загортка” як належить.

Здається, що наш іспит відбувався в „Централі”, у великий залі вдолині. („Централі”, чи не колишній готель, де містилися: ректорат, деканати і всякі інші адміністративні додатки до Академії).

Довгий стіл під зеленим сукном.: Панове професори в святочному одязі. Парада і страшок вітають в хаті. На авдиторних дошках розвішенні картки проекту, щось до шести десятків я того там мав. А писана дипломна праця, більше як у палець втвршкі, на столі.

Три чверти години говорення, а потім голова і панове з комісії питали. Прикиував проф. Граський, підтримував мене на дусі. Гладенько все йшло, аж на питанні проф. Грабини у мене менша затримка, але і там з'ясувалося, з тими його кореференськими фундаментами під набережні стіни.

Диплом оборонив. Ще одно свято в житті. Ще один поріг переступив — третій. Інструкторське с.-г. училище, Військова Школа, а тепер оце гідротехніком став. Ті попередні, два фахи, як кажуть, не при-

клав у житті (а про роки інженерування уже і спогад написав. І не знав тоді, скільки то ще приайдеться мати в Америці фахів, щоб протовкти життям).

Може в той самий день після обіду, а може через якийсь день спіткав я проф. Граського. Казав мені, що на професорській раді намагався, щоб в диплом вписали мені „віборне” але такої оцінки у нас не було, що проф. Граському не сідало в голову. Але ж наше „дуже добре” і було їхнє „віборне”. Але через те, що у чехів теж було „дуже добре” і стояло після „віборне”, так проф. Г. думав, що мене скривдженено.

Цим думав, що спогад про часи студентські і закінчу. Та в голову лізуть ще і ще окремі випадки, пригоди, що творили в цілім життю, а може і поклали печать на ньому потім.

Може якби писав за добре продуманим пляном, так уже не було б чому лізти з голови. Та писалося — як думка бігла. А тепер де думка перескочила, перезгадую чи дописую.

Були партії і партійні спори. Бували якісь партійні збори, чи доповіді. Ніколи ні на яких не був я навмисне, а як попав коли випадково — втікав. А от бували збори Студентської Громади, там приходилось бувати і слухати і тоді вже без кінця і краю промови. Всіх мастерів там бували партійники: соціялісти всіх кольорів, гетьманці, націоналісти. А найбільше в промовах пописувалися економісти.

Як добрі громадяни, креслірка не цуралася т. м. суспільного життя і через голосування висловлювала свою волю. Але, щоб не сидіти на зборах і не губити всім часу, висилалося когось, або хтось добровільно голосився і слідкував за „ходом подій”. Коли приходив час на голосування, сповіщав креслірку, і тоді громадою йшлося віддати голоси.

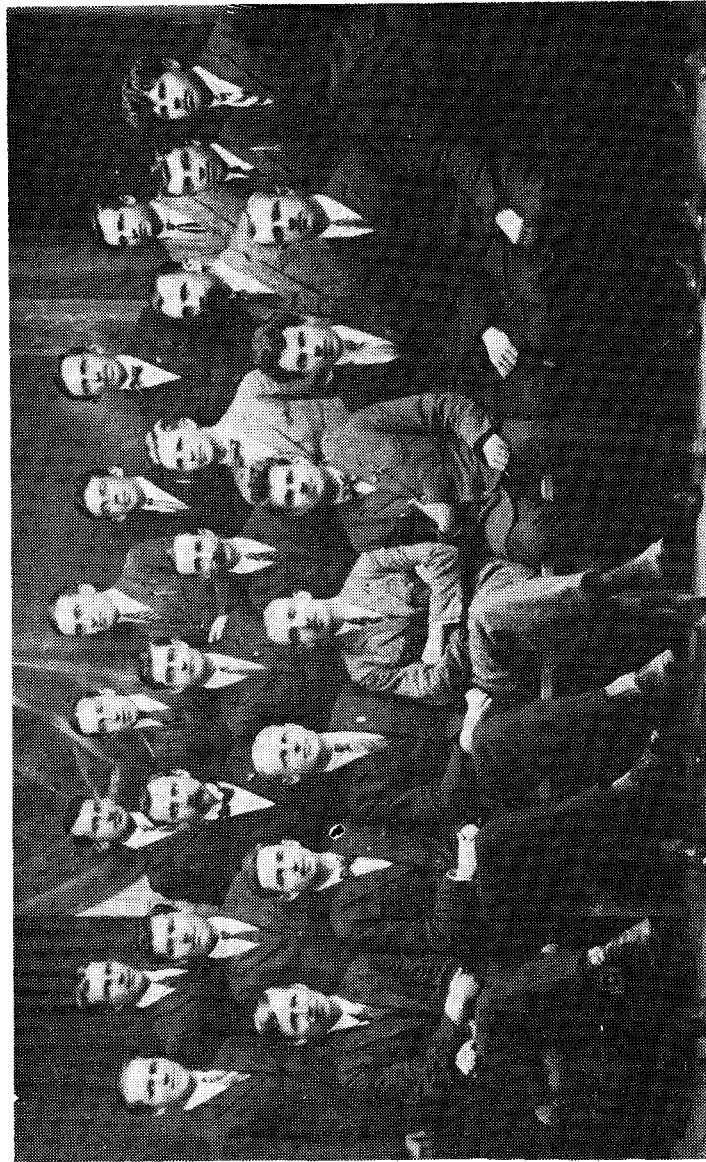
Завзятим партійникам не подобалося те наше відношення до зборів громади, чи кооперативи. Але кому ж охота висиджувати довгі, предовгі години і слухати, як пописуються в умінні говорити панове від партії. Хто міг витримати „тортурні” промови Сави З. (він завжди мав протилежні до всіх думки), Нянчура, Довгаля і багатьох інших, до говорення ласих.

А не згадати „Стару Пошту” було б може і гріх. Особливо в перші роки, коли ще іспити були десь „за горами”, а наука ще не притиснула до стіни, сходилися іноді студенти та й професори разом на тій „Старій Пошті”. Пили пиво, згадували бувальщину, а те найліпше, що мені подбaloся, завжди кінчалося співами.

Отак сиділо, над кухлями пива, славне товариство, та і затягло: „З верха на верх, з верху вниз”. Настрій був „море по коліна”, душа гуляла десь поза „Стару Пошту”. А тут під боком сів д-р О. Б., що, як казали, від безробіття став міністром робіт. Воно щось таке було з його мініструванням в наших урядах. За ті, ще тоді і не так довгі роки еміграції, уже складалося враження, що оті наші міністри, деякі „наші батьки” і „опікуни”, не завжди виявляли батьківські турботи і опікувалися аж надто своїм „дорогоцінним” для держави української життям.

Переробивши експромтом „З верха на верх” отак я те, що тут в довгих реченнях сказав, наспівав йому „на вушко”. Як він розкумкав, про що я то співаю, як ошаращений або тяжким предметом по голові вдарений від мене відскочив і почув я тільки: „Що, що!” Не мав О. Б. зrozуміння для жарту.

Може я помиляюся, а чи не був д-р О. Б. живим тоді і ходячим прикладом нефортунних призначень,

Студенти Запорожці в Український Господарський Академії. Сидить зліва: Зінченко Антін, Ко-гукalo Григорій, Римбаковський Микола, Довбна Мелодій, Столяревич Дмитро, Сім'янців Олекса, Манченко Петро. У першому ряді стоять зліва: Гнатенко Дмитро, Мальцов Віктор, Подолік Микола, Глувківський Андрій, Владимко Іван, Сім'янців Валентин. У другому ряді стоять зліва: Панченко Яків, Кен д'єровський Яків, Гадзацикий Микола, Лапчинський Микола, Палленко Микола, Василевський Микола, Лавринович Борис, Кириллюк Мирон.

чи запрошень, чи як там отих, партійних міністрів? А чи знов же, він один був „жертвою” доби?

Без потреби нажив я собі ворога, хоч йому я ворогом не став. „Язык мій, ворог мій”.

Бували у Празі сільсько-господарські виставки щороку. Чи брала Академія завжди участь в цих виставках — не знаю, — мубуть, брала.

Пам’ятаю дуже добре одну, коли ми з братом Олексою причинилися до т. м., збагачення виставки двома експонатами. З виструганих кишеньковими ножами патичків, ми зробили дві триангуляційні вежі. Стругали ми довго і вперто. Олекса вів всю працю, а я, власне, тільки допомагав. Олекса відбув два роки фахової практики на Словаччині, і відтіль було у нього те знання, а пізніше і замиливання до геодезії. А я, як уже згадував, цього предмету не любив, не бачив в тому нічого т. м. „творчого”, творчого хоч би в розумінні, щось зробити не так як приписано. Я бачив: кут — число, довжина — число і потім пішли числа, числа і числа, та аж голова з того болить. Але вежу зробили ми гарну.

Через те, чи чогось іншого, прийшлося мені вартувати на виставці в нашому відділі. Поясненнями наділяли гостей, як хтось чимсь зацікавиться. А і зараз ніби як бачу, яких там діяграм понакреслювали наші студенти, все таке гарне, ніби в повітрі висить, а не напері.

Коли бачу і чую забігали люди, заметушилися. І до нашого відділу хтось кинув:

— „Президент Масарик на виставці!”

І у нас забігали, закрутилися, змітають порохи, яких нема, рівняють вирівняні діяграми, переставляють чи совають експонатами — така дурійка „перед начальствена”. Прип’яли і мене до якогось місця, научують — „Не вдар лицем в болото”.

Президент Тома Масарик спереду як начальство, а те, що навколо, як і належить біля начальства — „на задніх лапках”. Одрапортував хто я і чого стовбичу тут. Пан президент мені ласкаво тицьнув руку, але у величезній білій рукавиці, щоб може хто не здавив шляхетні пальці в запалі виявлення своего почуття? Чи рукавиця, щоб не діткнутися „нечистих”. Чого ж ліва рука по-людески без рукавиці — то ліва. Хтось, щось питав, я щось казав, а все думав про ту величезну (що її і на медвежу лапу забагато) білу рукавицю, та як виходить думаю і тепер. Ото всі президенти так ручкаються зі звичайними смертними? Демократія — нічого не поробиш.

„Конфлікт”, так мовити, з Т. Г. Масариком стався у мене десь ще в 1924 році. Популярність його, аж майже до обожнювання доходила. Не ступиш кроку, щоб не було пригадки про нього — філософа, ученого, політика — так казали чехи. Та ще й підкresлювали, що всіляких епітетів, додаючи: світової слави. Двірець у Празі, колись Франца Йосипа, школи, вулиці, майдани в містах і містечках носили його ім’я. „Татічек” Масарик був таки богом для чехів. Наслухавшись і надивившись на це все, вирішив я прочитати всі писання Масарика. (Може і не треба було цього робити). А написав він того немало. Дістав я цілу купу книжок Масарика і про Масарика. Цікаве. Що ж ,спокуситися на дещо можна.

І дочитався, здається, у творі „Європа і Росія”, що українці ще нацією не є. А тоді я вже знов, що Масарик листувався з Іваном Франком. Знав, що чеські послані до віденського парламенту копоперували з нашими послами з Галичини, коли справи торкалися обох народів. Себто були зв’язки чехів з українцями. А Масарик теж був послом до австро-угорського парламенту.

Як дочитав я до того місця, де Масарик так погано знецінив нас, щоб догодити москалям (так мені чехи казали), кажу Миколі Василевському, з яким я стояв на одній кватирі:

„Дивись і слухай Миколо, коли б ще побачив мене, що я читаю Масарика, най і світової слави, можеш мені поодбивати руки і повиколювати очі”. І як положив тоді книжечки Масаріка та так уже і ніколи не мав охоти їх читати.

Поліцай був по нашому поліцай, і чим далі віднього тим ліпше так воно було за Росії, так воно було і в Польщі. В Чехах може воно і теж так, але не зовсім. Іду я по подебрадському хіднику розгорнувши газету і читаю. Нараз мене хтось зі заду обняв і з газетою. Я уже в гніві шукав когось із наших. Обернувшись, а воно поліцай. І зовсім мирно, — мовляв читати на хіднику вільно, але розіпнути газету на ширину обох рук? Вас же люди обминають, спиняєте рух на хіднику. Вдарив „під дашок”, усміхнувся, ніби вибачився, тай усе.

Розказував Семен Ю. студент нашого семестру свої зажитки з поліцаем. Назиралися пляшечки непотрібні і ще там щось, загорнув Семен в папір та йдучи до Академії, поставив той пакунок на хіднику. А тут поліцай — забрати просить. Що ж — Семен забрав „свое добро”. І вже злій на порядки. За рогом тарахнув тими пляшечками, а поліцай знов як з-під землі. То уже, каже, кару заплатити треба, за занечищування міських вулиць, а пляшечки таки забрати. Та є папрець мені в ручку дає — платити просить . . .

На зиму знайти квартиру в Подебрадах не було так тяжко. Подебради — купелеве місто. І мало в якому домі, чи й домику не рахувалися з літнім сезоном, коли наїжджали купелеві гості. Та так і буду-

Вітають президента Т. Масаріка — Президія УГА: Ректор проф. І. Шовгенів, проректор проф. Б. Іваницький і секретар Проф. Ради проф. Б. Мартос перед будинком Академії. Праворуч напереді през. Т. Г. Масарік, проти Т. Г. Масаріка проф. інж. Шовгенів, майже профіль, проф. інж. Борис Іваницький попереду ліворуч, проф. Б. Мартос останній ліворуч

вали свої хати з багатьма окремими кімнатами. Був то заробіток місцевих людей. А де ж мав подітися студент на той час? (Оплати за помешкання в літі дуже звищувалися) Дінься, куди дінься, а з хати геть. Та й умовлялися так, коли наймали.

Мали ми квартиру з Миколою Василевським на передмісті у бабусі, що продавала на базарі яблука. Вона й на борг давала нашим. Гостей бабуся не брала, бо і часу не мала за ними ходити. Але одного літа найняла нашу кімнату пані Крейцарові з донею. А то ж люди не бідні, знаного кушніра в Плзні, родина. Чого їх, на наше лихоманку, до тієї старої хати, яку іноді весною і вода з Лаби заливалася, принесло?

Було шкода бабусі і нас — бо то ж постійний прибуток згубити. І запропонувала бабуся, чи ми самі, бо теж були зацікавлені, квартиря дешева, ану ж хто візьме, — переспати той час на горищі.

Вигадка вийшла непогана, дешево, а зрештою і весело було. Бо пані Крейцарова і доня виявилися веселими людьми. А найбільше ми нареготалися з чеських невинних слів, яких ніяк не можна тут написати. Нарікали плзенячки на комарів подебрадських. А дійсно то була кара єгипетська ті комарі, і нарікають по-чеськи, кажучи: „Пошипана вод комарув”.

А ще раз прийшлося мені жити в модерному домі на горищі. То там було нас багато, може з десять чи більше. Не нарікали, бо дешево.

А одного разу, ця винахідливість наша спати на горищі привела чеського спокійного поліцая, до стану, яккажеться, що вийшов із себе.

Десь залізли студенти купатися до Лаби, де міський уряд заборонив. (Власне в Чехах визначаються місця, де можна купатися). Аж тут поліцай. Закон порушений. Списував до своєї книжечки поліцай:

ім'я, прізвище — нічого не каже. Далі питання, де мешкаєте. Студент каже де саме живе, а поліцай не вірить, бо знає, що в тому домі всі кімнати заняті курортниками. А коли по довгих говореннях вийшло, що студент спить на горищі, знов переступ закону, тільки то уже не студентів гріх.

Уже як про поліцай вийшло говорити, так пригадую і недобрих охоронителів правопорядку.

Вийшли ми, по годині дванадцятій вночі, з замку з крелярки. Мовчки не йшли, але й галасу ніякого не робили. А тут, декілька поліцай ніби як оточили нас і запросили на міський уряд, не дуже членкою за прошували. А на питання „чому, за що, та як?”, казали, що на уряді довідаємося. На уряді списали нас: ім'я, прізвище, квартира. Порушили ми нічний спокій. А на ранок маємо зголоситися у вартового поліцайного урядовця. Побажав нам доброї ночі та порадив ходити по вулицям тихо, без галасу і співу.

Зійшлися ранком у поліцайного урядовця. А він просив вибачення за нетакт поліцай і з миром пішли по своїх справах. Добре не розуміли, що тралілося вночі і що то за „кумедія” ранком.

Ми не зауважили тоді вночі, за нами війшов на поліцію якийсь пан. І коли вже все було списано, попросив вартового поліцая, щоб дописав і його свідчення, що він бачив і чув, що студенти говорили дуже членкою, а головне не порушили нічного спокою, у чому були обвинувачені. Той пан, якесь більше щось, знайшов потрібним довести до нашого відома своє заступництво за нас і так ніби аж вибачитися перед „братаами слов'янами”.

Нема диму без вогню, десь той пес закопаний? Хомичевський, наш студент, атлет, спортовець, розказували таке, десь „стукнув” одного поліцая. Але ситуація була таکа, що поліцай ані писнути не міг,

бо до Хомичевського причепився за провини, яких він не зробив, а виявлення якоєсь там провини загрожувало приkrистю і самому поліцая. Щось там було з жінками — „де чорт не може, так підсуне бабу”. Так ото той поліцай і підмовив своїх приятелів як не проти Хомічевського так проти нас, щоб нам свої зуби показати.

Був студент хемік (та і зараз він живий та здоровий у Канаді) Селешко Михайло, замішаний до вбивства польського міністра Перацького, але не прямо — десь на Закарпатті помагав утекти винуватим. Поляки вимагали видати їм того студента. Чехи того не зробили, але казали тому студентові залишити Республіку. А тут диплом же треба зробити студентові, всього пів року до закінчення Академії. І урядовець, вислухавши „болі”, сказав „зробіть іспит, а тоді приходьте до мене — полагодимо справу”.

Кожного року Академія улаштовувала в найліпшій залі в Подебрадах репрезентаційну вечірку з концертовою частиною і танцями в готелі „Заложна”. Запрошуvalася „сметанка” подебрадського чеського громадянства. Багато спогадів не лишилося у мене з тих вечорів.

А і зараз ніби бачу, як проф. Щербина, дивлячись, як тодішня молодь танцює гопака (не витримала душа козацька), пішов сам навприсядки, а йому до пари Оленка Шовгенівна (потім поетеса Олена Теліга, розстріляна німцями в Києві). Та так добре відбивав, що все стало (крім музики) і з захопленням дивилося і дивувалося, як уже сивовусий козак пірвався до танцю. Частенько згадували потім, як довго мас козак в „порохівниці порох”.

І ще один випадок пригадую з тих вечорів, але то зовсім з іншої бочки.

На головних входових дверях поставили мене, ніби вітати гостей, а в дійсності пильнувати, щоб хтось не проскочив до залі без запрошення. Запрошення дуже обережно видавалися, а контролювати їх завдання дурне і зовсім неприємне.

Студентству нашому в більшості не повелося війти в т. м. вище чеське товариство. Мабуть головною причиною було нещукання з нашого боку стежок, а ще і наша таї біdnість. За не цілих п'ять соток щось ще на „репрезентацію” викроювати, коли і на хліб ледве було. І ще один момент, психічно-санітарного порядку: щось як зраду трактовано глибше вростання в чеське суспільство. Для чехів студент чужинець був без жадних виглядів на „поржаднов будоуцност” і як женихи ми відпадали, з усіма наслідками, що з того випливають. Я не згадую знайомств із „високопоставленими”, що зліталися в час літніх місяців. Ті знайомства денного світла не витримували і, назагал, були рідкі. Але студент теж не камінь. Дехто зав'язував знайомства з тою верстбою суспільства чеського, яка претенсій великих не мала, там десь зі „загумінків”. Та і таких знайомств було теж небагато.

Прізвища я не назву. Хлопець той був дуже порядний, з далекого краю батьки послали вчитися до української школи. І от він привів свою „радість” на репрезентаційну вечірку, дівчину з дуже підмитою репутацією, великого розголосу. Взяв я від них запрошення та й раджу йому тихцем, аби йшов зі своєю дамою до дому. Або хай відпроводить її, а сам вертається, бо не смію, кажу йому, її пустити через поріг. Він кавалер, це зрозуміло, не дуже тихо запротестував, а на дверях має бути тихо. Роздер я її запрошення, а його йому повернув. Тепер запрошення панна не має, хай робить, що він хоче. А тут ще втрутися

в справу один наш „принципіяліст” в захист „покривдженої”. Але „чистота” залі була спасена.

Зі студентів танцювало мало. Може не насмілювалися? Жінок українок на тих баллях бувало мало. А була ж школа модерних (в той час) танців, яку провадив студент донський козак (прізвища добре не пригадую, здається, Костін чи якось.) Мав школу в Подебрадах, прославлений тепер на цілу Америку Василь Авраменко. Був і я ходив до тих шкіл, та не довго. Переконався, що танець, щось може і дуже гарне ,та не про мене писана грамота. А що так трохи вмів крутити вальса, раніше, так думав, що і того багато на таку штуку.

Стрінув я Авраменка тут в Америці і пригадав його з Подебрад. Стрункий, в чумарочці, смушева шапка, жвавий, моторний. А тепер би так два з одного Авраменка викроїв.

Були спортивні дружини, Сокіл, Січ, Пласт. В них частина студентів починала чи продовжувала десь започате своє членство. Я до жадної не належав, так і сказати про це нічого не можу. Завзятими пластунами були Микола Закоморний, Борис Іваницький. І брата Олексу раз бачив в коротеньких штанчатах, в крислатому капелюсі і з довгою палицею в руках.

Зі спортсменів пригадую Хомичевського (а хто його може забути)та його „сателіта” Вову, що наїхав попали в „Подебрадку**”, як нерозлучні.

Згадую і про наш хор, сам не співаж я, а хор дуже любив слухати.

Одного разу, мене вибрали до Товарицького Суду. Я може б і забув про це, та трапився випадок, який

**) Сатирично-гумористичний журнал, що виходив в Подебрадах зусиллями студентів.

мені міцно ще й тепер сидить в голові, а зі судом нічого спільногого не має. Микола Сціборський чи не головою був суду. Було якесь судове діло — ясно чести комусь хотіс до того заїхав. Ми мали побачитися з Сціборським офіційно, на призначенному місці і встановлену годину. Прийняв мене Сціборський у себе в хаті ,в хатній блузі коротенькій і в домашніх кальцях. Щоб хворий був нічого не казав. Хто його пригадує: в пенсне і так на панка скидався. А що мене таки дуже здивувало: увесь час ходив по хаті і довгим напильником (спеціально для того) пиляв свої нігти. Йому царство небесне.

Пригадується ще заля в „Централі”. На столі радіоприймач. Навколо слухають студенти висилання зі суду процесу „Спілки Визволення України”. Все було заряджено для того випадку. Але чути було погано. Сумний той спогад. Була тоді напруженість і багато про процес говорилося.

На нашому семестрі, дякувати Богові, того не було. Але поставитися до того студентство мусіло. Уже в яких 1925-1926 році з'явилися у нас бажаючі повернутися на батьківщину. Міняли „віхи” і зміновіховцями їх називали.

Багато між першою пачкою зміновіховців було з піхоти Спільної Юнацької Школи. Чи з підставою, чи без підстави в балачках про те перше зміновіховство згадувалося ім'я начальника школи генерала Миколи Шаповала.

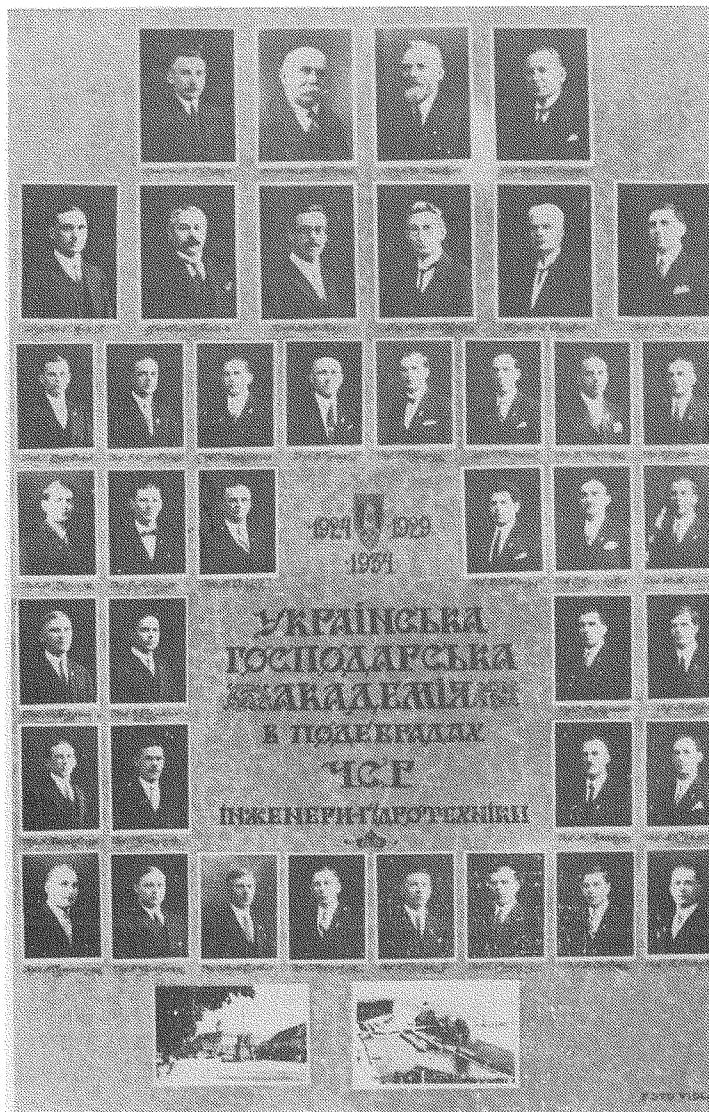
Першу групу зміновіховців на загальних зборах громади засудили і була постанова про бойкот. Але мала горстка студентів бойкоту не дотримувалася. Пам'ятаю багато говорилося, чи бойкотувати і тих, хто постанови Громади не дотримав. Як воно кінчилося ,тепер не пригадую, може і через те, що між мо-

їми близькими і на семестрі таких, хто став зрадником, чи виломився з постанов громади — не було.

Раненсько я вибрався того дня до креслярки. Не любив кол. Василь Голик, як хто приходив дуже рано. Він там десь спав у комірчині, що була складом паперу і всякого такого до креслення. То ж, маючи час, я, пройшовши першу браму до замку, став на місточку над каналом, що колись був охоронним замку і наповнювався водою. А тепер там росла трава і паслися дві приручені дики кози. Мирно пасуться кози, а я на них дивлюся. Гарна ранкова година, міського шуму ще не чути.

Чую хтось іде. Обертаюся — колега Маланюк Евген, дуже схвильований. До мене:

— „Чи чули...?” і розказав мені, що дістав з Парижу повідомлення про підступне вбивство Симона Петлюри. Потім була, як казали, цивільна пана-хіда по Симонові Петлюрі в Празі. Мені здається, на „Слованськім острові”. Повинен би пам'ятати, хто промовляв, та згадати не можу. З декорацій тільки залишилася в пам'яті стіна, як утятого обеліску, а на ній виписані місцевості — етапи нашої боротьби з москалями, все на нашій землі. Вступ на пана-хіду був вільний, але кожний, хто діставав таку кокарду (головчани так кажуть) зіпнуті дві стрічки — жовта і блакитна. Людей приходило багато. Хто не встиг дістати кокарду при вході, чіпляли йому на площині сходів. Хто не хотів кокарди мати, виaproшували. Були, що мирно поверталися, а один зробив галас в долі, де стояв М. М. і продерся до мене на площину сходів. Запропонував я йому кокарду, а він не бере, та ще й щось образливо сказати намагавсь, та вже і летів по сходах, а там підхопили і викинули на вулицю. Отаке було з упертими зміновіками. Мали завдання, мусіли вислужуватися перед новими панами.

А той студент з Праги мав щастя на мене, чи я на нього. Прийшлося мені помагати викидати його і в Подебрадах зі студентської їdalyni, де були сходини студентів і він намагався виступити з пропагандою „нової віри зміновіховської”. І мене, як я вже тоді і забув про те, років через три, викликали в Подебрадах до суду у справі того бешкету. Заскаржив отої добродій, що звався Мазюкович. Та якось той суд кінчився, що з того нічого не було.

Якийсь новий складник увійшов у наше життя, інший світ, подих свіжості, з іншою начинкою були ті хлопці і дівчата, що приїхали вчитися до своєї української школи з Галичини і Волині. Були вони з покоління, що йшло зараз за нами. Коли, в той час, і наймолодшому з нас перейшло двадцять п'ять а старшим перевалило за тридцятку і більше, так ці, між вісімнадцять і двадцять, були для нас „жовтодзюбі”.

Вони всі мали „дома”, мали батьків, рідню. Та і поводилися вони інакше, вони вчилися на свій кошт. Не відділялися вони від нас, але легко було пізнати, що вони не ми.

Ми, коли хотіли когось зустріти, йшли до його хати, або збиралися у когось в хаті. Нові ж студенти зустрічі відвивали в каварні. У нас авдиторія і кватира, а у них ще й каварня.

Але хоч і було отаке, але того дурного, навіженоого „східняк” і „західняк” не було. Не було цього в Армії і не могло бути між тими, хто перейшов „школу” війська.

Були дружини професорів, були жонаті студенти, були і дочки професорів, були і студентки. Були між нами жінки, але то вже були т. м., наші і ми до них звикли, були вони явищем буденним. Якщо якийсь студент звертав більше уваги на якусь сту-

дентку, так то уже сказати б, самовизначувалося. Існувала якась урівноваженість у нашему подебрадському життю. А менші відхили скоро забувалися і знов входило все в нормальні рейки. Були і якісь трагедії, та і ті скоро згладжувало море житейське, кудись ковтало, лишаючи поверхню малого щоденного хвилювання.

Студент Танцюра застрилився, а Іванюта отруївся і в обох випадках було кохання з чужинками — чешками, що лишилися глухі на, може, і не виявлені почування їх звеличників.

Бабця, Тютя і вона з'явилася на отих брижах щоденного жвилювання. Молоді студентки.

Бабця — Оксана Дучимінська, в бронзовій шкірянці, невеличка, непосидюча, говірка й дотепна тримала, як квочка, Тютю і Вову.

Тютя — Зіброва Ірина, струнка тополя молоденька, з рискою навколо — „а далі не можна”. Багато ще не розгублено зі свого села, чи містечка. Всміхається більше очима, як устами.

Вова — Омельченко Неоніла, соромлива, коли і соромитись нічого. Може здатися, що і вовчиком дивиться зі страху, щоб не задарма покрасніти.

Цих трьох студенток довго, довго бачать подебрадці, як трійцю нероздільну.

Трохи одалік, з ними і не з ними Пушинка — Ірена Волосенко — струнка тополя та вже паркова з усім у міру. Жіночо гарна. Все у Пушинки каже: я знаю у всьому міру і ціну собі знаю. (Одеїйменя „Пушинка” відоме було в обмеженому колі колег, та не за щось, чи через щось в людині, а за шапочку, білим пухнастим облямовану).

Не згадати цих панночок було б гріх, все ж вони внесли кольори в картину нашого життя. А для двох колег і долею стали. Ірина Волосенко стала пані Шоп

ховою. А в Тютю „втютився” один колега і не на жарт. Було кохання дуже сильне, та без відгуку. Одного разу показував, читати не прийшлося, мені, два зшитки — той безнадійно закоханий. Більший до Тюті написаний, сторінок може і більше сотки. А другий Вові, як сповідь свого життя і кохання до Тюті. Шкода мені і зараз, шкода, що таке гарне кохання принесло йому тільки страждання. А і Тютя, після того як я довідався про те, так якоюсь іншою мені здавалася. Я чомусь вірив, що Данила вона повинна би кохати, бо Данило був такий лицарський, хоча — може — і не зовсім „від світу сього”.

Шкода б було, хоч коротенько не згадати, ще про деякі речі, що сталися тоді і не забулися.

В якомусь році, мабуть 1927, створені були при Академії авто-тракторні курси. Агрономам, місто хвостів волячих, керівницею крутити навчитися траплялася можливість. Трактор волові на зміну прийшов, мовляв.

В останній війні кіннота сиділа по окопах. А на кінець війни прийшов на поле бою танк. Навчитися трактора водити — поведете і танк.

Все ж хотілося ще не виписуватися „з реєстру”, хоч і говорилося про перековання меча на плуг. Та все тута за мечем ще сильно жила. Записався і я до того курсу. Курси були добре вивідані всякими пристроями і допоміжним устаткуванням. Десь дістали наші такі гарні перекраяні мотори, що все, що там в середині видно було — всі тельбухи. Вчилися з охочістю. Трактором ідучи про танк мріяли. А чомусь ще згадується, як гепали плуги, причеплені до трактора. Чи-то не вміючи, так іх пускали, чи то так і треба, а стукало то сильно.

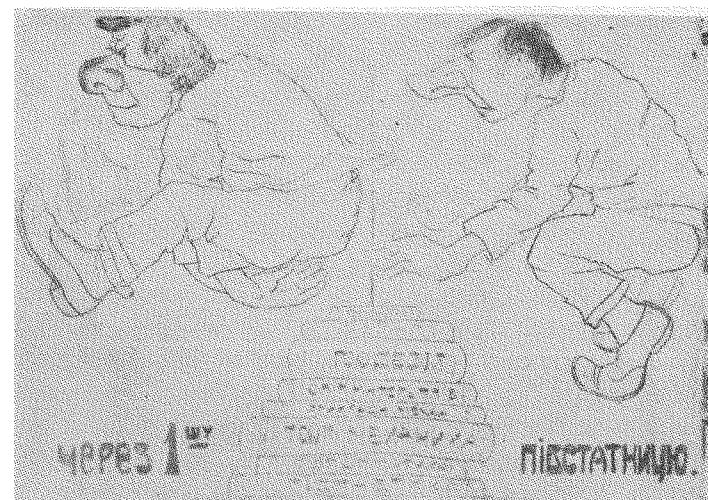
Закінчивши той курс і склавши іспит, я ще пішов по вечерах довчатися до майстерні, де направ-

ляли авта. За те, що я працював в майстерні, власник того підприємства довчив мене особовим автоміном іздити.

Рисування було у нас предметом обов'язковим і вважалося як „прибудівка” до будівництва. Викладав мальяр і добрий мальяр, Сергій Мако. Він років п'ять тому, Царство Йому Небесне, помер у Франції. Лишив в Подебрадах добру пам'ятку про себе. Розмалював стіни в готелі „Короля Юрія”.

А ще був курс мальовання. Вів його той же мальяр Сергій Мако, казали, що він був українець з Сибіру. На тому курсі сходилися студенти всіх факультетів і не студенти, всі, хто чув тягу до того і мав здібності.

Довгу добу моделем був брат Олекса. А перед кінцем своїх студій в Академії передав мені цю працю. Працювалося в суботу увечері, щось годин чотири, та в неділю до обіду. В суботу ціле тіло малювали.

З гумору „Подебрадки”
Беруть перепону — О. Ярошевський, Д. Кирилюк.
(Автор Юра Матушевський)

вали і авдиторія була велика, десятки люду. А в неділю малювали тільки голову т. м. заавансовані, декілька студентів. Отож там, на тих курсах, я і запізнався з тим „легким хлібом”.

Здавалося, що ж там такого. Роздягся — ліг, чи там стій і все. І перерви часто. А от оте „позу тримати” не ворушитися, то вже скоро, за мінути, даеться відчути у цілому тілі.

А ще. Перше, що і мене самого здивувало, як тяжко станути перед людьми, де і жінки були в одязі Адама. Роздягаючись, я силою примушував руки, щоб слухались мене. І, коли вже був у тому в чім на світ з’явився, сказав п. Макові, що не піду з того закутку, що ділив мене від людей якимсь параваном. Здивований Моко наполягав на мене. А я не можу, я не володію собою, весь червоний, таки увесь, червоне ціле тіло, і потів, аж дивно. (Тоді я зрозумів, що це таки фізичний сором, коли він тільки фізичний). Мабуть „торгувалися” ми довго і нарешті таки з гнівом і без зрозуміння С. Моко погодився на таку фартишину, з носової хустки, що нею перев’язав я себе.

Цікаво було прислухатися і приглядатися, як учні „кидають” очима на модель і обличчя „пірне” в роботу. Тихо, тільки пищить вугіль по паперу, та голос викладача — кинута заувага. З’ясовалося десь — підсів викладач і поправляє.

В перервах ходжу дивитися на роботу, що звернув увагу викладач.

А найліпшим рисівником групи був молодший син проф. С. Тимошенка, здається Романом звався. Всі ходили дивитися на його роботу. Викладач все порівнював Романа з Рафаелем.

Всі слухали одне і те саме, дивилися на моделя, а робили по різному і ніхто так, що і сліпий би побачив, не виходив з рисунку з т. з. брили, або, як ще

кажуть з великої форми, як той хлопчина. Він малював ногу. А тому, що вугіль цілком не стирається, можна було прослідкувати, все від початку аж до моменту, коли розглядаєте малюнок. Уже побудова брили була досконала, трьох вимірність відразу відділяла рисунок від паперу, так ніби нога була перед площею. Ступнево лінії мягшали і означалися деталі. Я лежачи, чи стоячи все тільки і чекав, щоб глянути на рисунок того наймолодшого учня. Всі в авдиторії були чені, ніхто не докучав моделеві, себто мені. Мало коли хтось, з якогось кутка просив підняти голову, чи якось там щось поправити. На сторожі був сам викладач. І зі „свого місця” поправляв мене.

Але ніяк не можу забути, таки брутальної, поведінки, одного студента. (Я чув, що він десь тут в Америці). Той, прямо хапав липкою рукою за мене і крутив, як йому здавалося, що потрібне. Не мав ніякісінької пошани до голого тіла. Який же він мені був тоді противний, бридкий, осоружний.

По неділях сидів я „на голову”, це вже була, сказати б, кляса вищих студій. Там першим був Ераст Яковенко. Пророкували йому велику будущість. Гарно Е. Яковенко намалював мою голову і малюнок подарував мені. Потім, як ішав до Берліну в Академію мальстрства, позичив той малюнок. І хоч як запевняв мене, що поверне, та і забув, мабуть, на те. Мені Борис Іваницький сфотографував ту працю Яковенка, але й те лишилося „там”. Тепер чув, що Е. Яковенко був в Америці. Читав я в „Свободі” про його робітню „Білий дім”, бо була біла-біла від гіпсу. Так виходило з тієї замітки, що Е. Яковенко працював у скульптурі. Але це вже була здається, посмертна згадка.

Та ще один спогад муляє. І не знаю, чи я там був, чи хто мені то так гарно розмалював-оповідав,

що картина наче стоїть передімною. Більший гурт студентів і студенток (останніх завжди було небагато, бо де їх взяти) десь зібралися на озерцях, там, від електрівні на гору по Лабі. Була місячна тиха, гарна ніч. Згадка починається, як співали всі гуртом. А потім перегони в Коломийках, то вже тільки дівчата виводили. І Ірина, тоді панна Волосенко, тепер пані Шохова, побила всіх. Наспівала сотні коломийок. І у мене лишилася згадка, що тоді говорилося про всім соток коломийок, яких вміс панна Ірина.

На цьому я свої спогади, про студентські часи і кінчаю.

А колись, колись ...

Чи тільки терни на шляху знайду,
Чи стріну, може, де і квіт барвистий?
Чи до мети я певної дійду,
Чи без пори скінгу той шлях тернистий, —
Бажаю так скінгити я свій шлях,
Як погинала: з співом на устах.

(Леся Українка)

Спогад про студентські часи скінчив, а про колег — може — ще скажу. Живуть же вони в мені, як не родина, так гурт близьких мені людей.

Р. Б. 1967 на чужині.

Зміст

Передмова	5
Нарис історії С.-Г. Академії	13
З Польщі до Чехії	23
Студентські часи	39

ВАЛЕНТИН СІМЯНІЦЬ

СПОГАДИ БОГДАНІВЦЯ

**Накладом Видавництва „Червона Калина”
Нью Йорк, 1963**

„...Було це так, ніби розглядається старий альбом з пожовклими вилиннями фотографіями, що, хоч заховали тільки тінь дорогих облич, — все ж зворушують до найбільшої глибини почувань... Коли в кого серце тужить за людиною — нехай іде на війну: там він скорше, як деінде, знайде людей...”

Пробув я всю військову службу в українській армії в одній сотні — кінній сотні Богданівського полку...”

— Ось так Автор розпочинає свої спомини, які своєю щирістю, безпосередністю, багатством образів, оригінальним стилем і соковитою мовою стали перлинною в українській мемуарній літературі: це сутній зміст оцінок, що з'явились в газетах.

Ціна 1.00 долар.

Замовляти можна:

**CHERVONA KALYNA
P.O. Box 507 Sta. Church Street
New York, N.Y. 10008**

ЗНАЧОК ГІДРОТЕХНІКІВ